

บทที่ 4

กระบวนการนำนโยบายคีนคนดีสู่สังคมในด้านการเตรียมความพร้อม ผู้ต้องขังก่อนปล่อยไปปฏิบัติ

แนวคิดคีนคนดีสู่สังคม หรือ นโยบายคีนคนดีสู่สังคมเป็นทั้งแนวคิด และหลักการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังของกรมราชทัณฑ์ เพื่อให้เกิดการกลับสู่สังคมของผู้ต้องขังภายหลังพ้นโทษ ซึ่งบรรจุอยู่ในแผนยุทธศาสตร์และแผนปฏิบัติงานกรมราชทัณฑ์ 5 ปี (พ.ศ. 2547-2551) นโยบายคีนคนดีสู่สังคมจึงเปรียบเสมือนกรอบหลักในการกำหนดทิศทางการดำเนินงานของกรมราชทัณฑ์ ในการที่จะมุ่งหน้า และก้าวต่อเพื่อพัฒนาระบบงานราชทัณฑ์ให้มีความสอดคล้อง และเป็นไปในทิศทางเดียวกันกับกระแสการเปลี่ยนแปลงภายใน และภายนอกประเทศ และการที่นโยบายคีนคนดีสู่สังคม และแนวทางปฏิบัติที่กำหนดขึ้นในแผนยุทธศาสตร์และแผนปฏิบัติงานกรมราชทัณฑ์ จะขับเคลื่อนจากความเป็นนามธรรมไปสู่ความเป็นรูปธรรมได้นั้น จำต้องอาศัยเรือนจำและทัณฑสถานซึ่งเป็นหน่วยงานที่มีความใกล้ชิดและเข้าถึงผู้ต้องขังเข้ามารองรับ และนำนโยบายที่เกิดขึ้นไปยังการปฏิบัติ

ดังนั้น การดำเนินงานของเรือนจำและทัณฑสถานจึงเป็นตัวเชื่อมต่อกับแสดงให้เห็นภาพของการเดินทางจากนโยบายไปยังเป้าหมายที่กำหนดไว้ได้เป็นอย่างดี หรือกล่าวได้ว่านโยบายจะแสดงผลให้เห็นได้จริงก็ต่อเมื่อการดำเนินงานของเรือนจำและทัณฑสถานได้เริ่มต้นขึ้น และนั่นล้วนเป็นเหตุผลสนับสนุนว่าเหตุใดเรือนจำและทัณฑสถานจึงมีบทบาทสำคัญต่อนโยบาย อีกทั้งการศึกษาการนำนโยบายไปปฏิบัติของเรือนจำ และทัณฑสถานจะเป็นการสร้างความเข้าใจที่มีต่อนโยบายคีนคนดีสู่สังคมให้ปรากฏชัดเจนขึ้น

คีนคนดีสู่สังคม: กระบวนทัศน์ และนโยบายหลัก ของกรมราชทัณฑ์

ในช่วงเวลา 5-6 ปีที่ผ่านมา คำว่า “คีนคนดีสู่สังคม” ได้กลายเป็นที่รับรู้ในสังคมไทย ทั้งในแวดวงกระบวนการยุติธรรม และสังคมวงกว้าง จนทำให้หลายคนอาจคิดว่า “คีนคนดีสู่สังคม” เป็นทั้งแนวคิด และแนวทางปฏิบัติที่เกิดขึ้นใหม่ในสังคมไทย ซึ่งความเป็นจริงก็เป็นเช่นนั้น แต่ก็มีใช้ทั้งหมดเสียทีเดียว โดยเฉพาะสำหรับงานราชทัณฑ์ แต่ถึงอย่างไรการเกิดขึ้นของคำว่า

“คืนคนดีสู่สังคม” ก็ได้กลายเป็นเสาหลักสำคัญให้กับการดำเนินงานของหน่วยงานในกระบวนการยุติธรรม ซึ่งรวมถึงกรมราชทัณฑ์มาอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน

จุดเริ่มต้นแนวคิดคืนคนดีสู่สังคม: กระแสสากลส่งผลสู่สังคมไทย

จุดเริ่มต้นที่แท้จริงของ “แนวคิดคืนคนดีสู่สังคม” ได้ถือกำเนิดขึ้นในกระบวนการยุติธรรม และงานราชทัณฑ์ไทย ก่อนที่นโยบายคืนคนดีสู่สังคมจะปรากฏขึ้นในแผนยุทธศาสตร์และแผนปฏิบัติงานกรมราชทัณฑ์ 5 ปี (พ.ศ. 2547-2551) ทั้งนี้ เนื่องจากหากมองย้อนกลับไปจะพบว่า “แนวคิดคืนคนดีสู่สังคม” เป็นผลพวงของพัฒนาการในการปฏิบัติต่อผู้กระทำผิด ตั้งแต่ศตวรรษที่ 19 ที่มุ่งให้การปฏิบัติต่อผู้กระทำผิด เป็นไปเพื่อการแก้ไขฟื้นฟู (rehabilitation) เพื่อให้ผู้กระทำผิดเกิดการปรับเปลี่ยนพฤติกรรม และสามารถกลับเข้าสู่สังคมได้ และประเด็นสำคัญอยู่ที่ว่า เพื่อมิให้การลงโทษเป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดมลทินประทับติดตัว ซึ่งกรมราชทัณฑ์ได้รับเอาแนวความคิดดังกล่าวจนเกิดเป็นรูปแบบการปฏิบัติงานเพื่อการแก้ไขฟื้นฟูผู้ต้องขังขึ้น

การปฏิบัติต่อผู้ต้องขังจึงมิใช่เป็นเพียงแค่การกักขังหน่วงเหนี่ยวเพื่อให้เกิดความสาสม (retribution) การข่มขู่ยับยั้ง (deterrence) และการตัดโอกาส (incapacitation) ที่มองการกระทำในอดีตแต่เพียงเท่านั้น แต่กลับต้องเป็นการดำเนินงานที่คำนึงไปยังผลในอนาคตที่จะเกิดขึ้นแก่ผู้ต้องขังภายหลังพ้นโทษ และสังคมร่วมด้วย

ภารกิจของกรมราชทัณฑ์จึงเป็นการดำเนินงานร่วมกันของงานการควบคุม และงานการแก้ไขฟื้นฟูผู้ต้องขังนับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา แม้การดำเนินงานของกรมราชทัณฑ์จะแสดงให้เห็นถึงความตื่นตัว และเท่าทันกับการปรับเปลี่ยนค่านิยมในการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังก็ตาม แต่พบว่าการดำเนินงานก่อนหน้านี้ยังไม่เป็นที่รับรู้ในสังคมมากนัก

จนกระทั่งต่อมาเมื่อกระแสการเปลี่ยนแปลงของสังคมโลก ซึ่งนำไปสู่การเกิดขึ้นของแนวความคิด และแนวทางปฏิบัติใหม่ ๆ ในสังคมทุกระดับ โดยเฉพาะประเด็นในเรื่องสิทธิมนุษยชน (Human Rights) ที่เติบโตและเข้มข้นขึ้นแทบทั่วทุกมุมโลก และความตระหนักในสิทธิผู้ต้องขังทั้งในมาตรฐานขั้นต่ำในการปฏิบัติต่อผู้ต้องขัง และหลักการพื้นฐานว่าด้วยการปฏิบัติต่อผู้ต้องขัง รวมถึงการเกิดขึ้นของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.2540 ที่ได้ให้ความสำคัญในประเด็นเรื่องสิทธิมนุษยชนและการคุ้มครองสิทธิผู้ต้องขัง สถานการณ์เหล่านี้ส่งผลให้ระบบงานยุติธรรมของประเทศไทยมีอาจเพิกเฉยกับกระแสของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นได้อีกต่อไป จำต้องปรับเปลี่ยนและพัฒนาระบบการดำเนินงานครั้งใหญ่ จนเกิดเป็นแผนแม่บทกระบวนการยุติธรรมแห่งชาติฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2547-2549) ขึ้น และได้เป็นเหตุผลักดันที่นำไปสู่การเกิดขึ้นของแผนยุทธศาสตร์

และแผนปฏิบัติงานกรมราชทัณฑ์ 5 ปี (พ.ศ. 2547-2551) ที่ส่งผลให้แนวคิดคืนคนดีสู่สังคมปรากฏชัดขึ้นในสังคมไทย และเป็นที่รับรู้กันในวงกว้างในฐานะของนโยบาย หรือ เป้าหมายสูงสุดในการปฏิบัติงานของกรมราชทัณฑ์

อีกทั้งแนวคิดการคืนคนดีสู่สังคมในส่วนของงานแก้ไขฟื้นฟูผู้ต้องขังยังได้พัฒนา และขยายขอบเขตที่กว้างไปกว่าการแก้ไขฟื้นฟูผู้ต้องขัง (rehabilitation) แต่เพียงอย่างเดียว เนื่องจากผลจากการพัฒนาแนวความคิดในการปฏิบัติต่อผู้กระทำผิดที่เชื่อว่าในท้ายที่สุดแล้วผู้ต้องขังจะต้องกลับสู่สังคม ทำให้กรมราชทัณฑ์ได้ให้ความสำคัญไปยังแนวทางการส่งเสริมการกลับสู่สังคมของผู้ต้องขังภายหลังพ้นโทษ (reintegration) รวมด้วย การดำเนินงานของกรมราชทัณฑ์ในระยะนี้จึงมีความชัดเจน และคำนึงถึงผลที่จะเกิดขึ้นต่อไปในระยะยาว

กล่าวได้ว่า แนวคิดคืนคนดีสู่สังคมอาจมิใช่การแสดงให้เห็นถึงการเกิดขึ้นของแนวความคิดใหม่ในสังคมไทยอย่างที่มีเคยมีปรากฏมาก่อน แต่เป็นการรื้อฟื้น และปรับปรุงแนวความคิดเก่าที่มีอยู่เดิมให้มีความชัดเจนมากยิ่งขึ้น “...เรื่องคืนคนดีสู่สังคมเนี่ย เป็นนโยบายเมื่อ 5 ปีที่แล้ว เพื่อกระตุ้นให้งานราชทัณฑ์มีความกระชับยิ่งขึ้น คือที่มาที่ไป ความจริงเป็นหลักที่เราดำเนินการอยู่แล้วนะครับ. . .” (ฐานิส ศิริยะพันธ์, สัมภาษณ์, 12 มกราคม 2552)

นโยบายการคืนคนดีสู่สังคมจึงเสมือนเป็นงานต่อยอดที่แสดงถึงพัฒนาการทางแนวความคิด และการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังในส่วนของงานแก้ไขฟื้นฟูที่มีอยู่ก่อนหน้านี้ในงานราชทัณฑ์ให้มีความครอบคลุม และเป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้น เพื่อให้การกลับสู่สังคมของผู้ต้องขังเข้าใกล้กับความเป็นจริงให้ได้มากที่สุด กล่าวคือ กระแสการเปลี่ยนแปลงของสังคมโลกนับเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยให้การดำเนินงานของกรมราชทัณฑ์เกิดความชัดเจนทั้งในแง่ของการพัฒนาระบบงานราชทัณฑ์ และการแสดงถึงความตระหนักที่มีต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตให้กับผู้ต้องขัง ตลอดจนผู้พ้นโทษ นโยบายคืนคนดีสู่สังคมจึงกลายเป็นสัญลักษณ์ และเจตนารมณ์ที่แสดงถึงความเคารพในสิทธิ และศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ในตัวผู้ต้องขัง ควบคู่กับความเคารพที่มีต่อกฎระเบียบของบ้านเมือง

การเกิดขึ้นของนโยบายคืนคนดีสู่สังคมจึงมาพร้อมกับการเกิดขึ้นของการดำเนินงานที่แสดงถึง การพัฒนารูปแบบการดำเนินงานที่จำต้องให้ความสำคัญกับประเด็นการคุ้มครองสิทธิผู้ต้องขัง และมีให้การต้องโทษเป็นการทำลายศักดิ์ศรี และคุณค่าที่มีอยู่ในผู้ต้องขังต้องหมดสิ้นลงไปกับช่วงเวลาแห่งการจองจำ การดำเนินงานของกรมราชทัณฑ์ภายใต้แนวนโยบายดังกล่าว แม้จะเป็นการปรับปรุง พัฒนาแนวทางการดำเนินงานที่มีอยู่ก่อนหน้านี้ แต่การอยู่ท่ามกลางของกระแสแนวคิดสากลที่ทวีความเข้มข้น หรือแม้แต่แนวคิดอันเกิดจากอคติทางสังคมที่มีต่อผู้ต้องขังที่มีอาจ

ปฏิเสธได้ว่า แนวคิดดังกล่าวยังคงดำรงอยู่ในสังคมท่ามกลางแนวคิดที่เปลี่ยนแปลง ดังนั้น การดำเนินงานท่ามกลางความแตกต่างทางความคิด และการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังทั้งสองข้างจึงเป็น ความท้าทาย และเป็นตัวการในการสำคัญที่ทำให้กรมราชทัณฑ์จำต้องพัฒนาตัวเองเพื่อให้การ ดำเนินงานสามารถดำรงอยู่ และบรรลุตามเป้าประสงค์ที่กำหนดไว้ในนโยบาย คือ การกลับสู่ สังคมอย่างปกติสุขของผู้ต้องขังภายหลังพ้นโทษ

กรมราชทัณฑ์พัฒนานโยบายคืนคนดีสู่สังคม: การนำแนวคิดไปสู่การปฏิบัติ

ถ้ามองไปยังเบื้องหลังนโยบายคืนคนดีสู่สังคม ซึ่งนอกจากจะแสดงให้เห็นถึงผลของ เปลี่ยนแปลงกระบวนทัศน์และปฏิบัติต่อผู้ต้องขังของกรมราชทัณฑ์ ก็จะมีพบว่านโยบายตั้งอยู่บน ฐานคิดเรื่องสิทธิมนุษยชนซึ่งเป็นหัวใจสำคัญที่แฝงเร้น และเป็นข้อควรคำนึงให้กับการดำเนินของ กรมราชทัณฑ์ ก็คือ การต้องโทษที่จะเกิดขึ้นต่อไปนี้จะต้องไม่เป็นการทำลายศักดิ์ศรีความเป็น มนุษย์ และสร้างตราประทับให้กับผู้ต้องขัง และจากการที่การดำเนินงานของกรมราชทัณฑ์ตั้งอยู่ บนข้อสงสัยของสังคมมาเป็นเวลานานทั้งการดำเนินงาน และการปฏิบัติต่อผู้ต้องขัง ถึงการเป็น สถานที่ที่นำไปสู่การปลดอึดตาเดิม และการครอบงำอัตลักษณ์ใหม่ให้กับผู้ต้องขัง อันหมายถึง การถอดคุณค่า ความภาคภูมิใจ และเพิ่มรอยมลทินติดตัวผู้ต้องขังไปจนกระทั่งพ้นโทษ แต่ผลของ ปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ซึ่งนำไปสู่การรับเอากระบวนทัศน์การแก้ไขฟื้นฟู และการ ส่งเสริมการกลับสู่สังคมของผู้ต้องขัง ทำให้กรมราชทัณฑ์ต้องมีการปรับเปลี่ยนการดำเนินงานของ ตนเองเสียใหม่ สิ่งเหล่านี้ได้แสดงให้เห็นถึงการทำงานที่ต้องอยู่บนความพยายามของการลดระดับ อคติของสังคมที่มีต่อผู้ต้องขัง และผู้พ้นโทษ ร่วมกับการพัฒนาการดำเนินงานของตนเองเพื่อให้ เท่าทันกับการเปลี่ยนแปลงของค่านิยมในสังคมโลกควบคู่กันอยู่ตลอดเวลา

ดังนั้น วัตถุประสงค์สำคัญของการดำเนินงานของกรมราชทัณฑ์ภายใต้นโยบายคืน คนดีสู่สังคมจึงมิใช่แค่การพัฒนาระบบ และรูปแบบในการแก้ไขฟื้นฟูผู้ต้องขังแต่เพียงเท่านั้น หากแต่ยังเป็นการทำงานกับค่านิยมของสังคมร่วมด้วย กล่าวคือ การดำเนินงานของกรมราชทัณฑ์ นอกจากจะเป็นการพัฒนาตนเองตามกระแสการเปลี่ยนแปลงของสังคมเพื่อประโยชน์สูงสุดที่จะ เกิดแก่ผู้ต้องขังแล้ว สิ่งสำคัญอีกอย่างหนึ่งที่ได้เกิดขึ้นกับการดำเนินงานของกรมราชทัณฑ์ คือ ความพยายามที่จะลบภาพลักษณ์อันเป็นลบของกรมราชทัณฑ์ให้หมดไป พร้อมกับมุ่งหน้าไปยัง การสร้างค่านิยม หรือการสร้างภาพลักษณ์ใหม่ของกรมราชทัณฑ์ให้กับสังคม คือ การเป็นสถาบัน ของการแก้ไขฟื้นฟู และส่งเสริมการกลับสู่สังคมให้กับผู้ต้องขังขึ้นแทนที่ การดำเนินงานในลักษณะ ดังกล่าวแม้จะมีใช้การหรือสร้างแนวความคิด และรูปแบบการปฏิบัติตามแนวทางเดิมอย่างเห็นหลัง

กลับ แต่สำหรับส่วนงานการสร้างภาพลักษณ์ก็นับเป็นส่วนงานใหม่ที่กรมราชทัณฑ์ต้องเร่งสร้างให้เกิดขึ้นภายใต้การดำเนินงานในนโยบายร่วมด้วย

และในขณะเดียวกันการดำเนินงานก็ยังถือได้ว่าเป็นการดำเนินงานที่สวนกระแสสังคมด้วยเช่นกัน เนื่องจากการเกิดขึ้นของกระแสแนวคิดสากลในเรื่องสิทธิมนุษยชน ยังมีอาจตอบได้อย่างชัดเจนว่าจะนำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงทางแนวความคิดที่ครอบคลุมกับประชาชนทุกกลุ่มด้วยเหตุนี้จึงทำให้ ท่ามกลางของกระแสการเปลี่ยนแปลงก็ยังคงมีกระแสของค่านิยมที่แตกต่างเกิดขึ้น คือ การมองว่าผู้กระทำผิดนั้นเป็นบุคคลที่สมควรจะได้รับการลงโทษจากสังคม ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นนี้มีได้แสดงให้เห็นถึงความล้าหลัง หรือความไม่เท่าทันกับกระแสการเปลี่ยนแปลง แต่เป็นการชี้ให้เห็นว่า ค่านิยมของคนในสังคมมีอยู่อย่างแตกต่างหลากหลาย

ดังนั้น การดำเนินงานของกรมราชทัณฑ์ แม้จะยึดในกระแสสากลที่เกิดขึ้น แต่สิ่งที่ควรพึงระวัง คือ ค่านิยมของคนอีกส่วนหนึ่งของสังคม ที่เสมือนเป็นแรงเสียดทานสำคัญที่ทำให้กรมราชทัณฑ์จะต้องหาจุดยืนที่คงความสมดุลให้กับแนวความคิดที่แตกต่างในสังคมให้ได้ พร้อมกันนั้นยังจะต้องมีการใช้แรงเสียดทานที่เกิดขึ้นมาใช้ให้เป็นประโยชน์ในการพัฒนา และพิสูจน์การทำงานอยู่ตลอดเวลา เพื่อให้สังคมเกิดการยอมรับต่อการดำเนินงานของกรมราชทัณฑ์ภายใต้นโยบายมากขึ้น และแสดงถึงความพยายามที่จะเปลี่ยนแรงเสียดทานเหล่านั้นให้เป็นแรงเสริมบวกในการดูแลผู้ต้องขัง และผู้พ้นโทษร่วมกัน โดยกรมราชทัณฑ์ได้มีการแปลงนโยบายที่เกิดขึ้นไปสู่แนวทางปฏิบัติที่หลากหลาย

จากนโยบายคืนคนดีสู่สังคมที่เกิดขึ้น พบว่า นโยบายได้ส่งผลให้การดำเนินงานในภาพรวมของกรมราชทัณฑ์ สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 แนวทางกว้าง ๆ คือ

แนวทางที่ 1 การพัฒนาระบบ และรูปแบบการแก้ไขฟื้นฟูผู้ต้องขังให้มีความชัดเจน และครอบคลุมมากยิ่งขึ้น

แนวทางที่ 2 การแสวงหาเครือข่ายและเปิดโอกาสให้ภาคส่วนต่าง ๆ ในสังคม ตั้งแต่ครอบครัวผู้ต้องขัง ชุมชน และหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชนเข้ามามีส่วนร่วมกับการดำเนินงานของกรมราชทัณฑ์

แนวทางการดำเนินงานทั้งสองได้กลายเป็นกรอบหลักในการพัฒนารูปแบบการดำเนินงาน และการปฏิบัติต่อผู้ต้องขัง จากนโยบายก่อให้เกิดแนวทางการดำเนินงานใน 2 แนวทาง ซึ่งประกอบด้วยกิจกรรมสำคัญต่าง ๆ ทั้งนี้เพื่อช่วยให้การดำเนินงานในเรื่องจำและทัศนสถานมีความชัดเจน และเป็นไปในทิศทางเดียวกันกับนโยบายที่เกิดขึ้น อีกทั้งยังสะท้อนให้เห็นว่า การดำเนินงานของกรมราชทัณฑ์ภายใต้ต้นนโยบายดังกล่าว มิได้เป็นการดำเนินงานของกรมราชทัณฑ์แต่เพียงลำพัง หากแต่จะต้องเป็นการดำเนินงานที่มุ่งเน้นให้เกิดการมีส่วนร่วมจาก

ทุกภาคส่วนในสังคมร่วมด้วย หรืออาจกล่าวได้ว่า งานราชทัณฑ์จะต้องออกสู่สังคม และจะต้องสร้างโอกาสให้สังคมเข้ามามีส่วนร่วมกับงานราชทัณฑ์ในการแก้ไขฟื้นฟู และส่งเสริมการกลับสู่สังคมของผู้ต้องขังให้เกิดขึ้น สำหรับในการศึกษาครั้งนี้จะขออธิบายแต่เพียงนโยบายในส่วนงานการเตรียมความพร้อมผู้ต้องขังก่อนปล่อยเท่านั้น

การเตรียมความพร้อมก่อนปล่อย: จุดเชื่อมต่อสำคัญ ก่อนการกลับสู่สังคม

การเตรียมความพร้อมผู้ต้องขังก่อนปล่อยเป็นโครงการหนึ่งภายใต้นโยบายคืนคนดีสู่สังคมที่มีความสำคัญกับการดำเนินงานของกรมราชทัณฑ์ และประโยชน์ที่เกิดขึ้นกับผู้ต้องขัง ด้วยเหตุผลที่ว่า การเตรียมความพร้อมผู้ต้องขังก่อนปล่อยเป็นกระบวนการแก้ไขฟื้นฟูขั้นตอนสุดท้ายในการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังก่อนการกลับสู่สังคม หรือเรียกว่า เป็นการดำเนินงานที่เป็นเหมือนจุดเชื่อมต่อสำคัญของการใช้ชีวิตในเรือนจำ ทณฑสถาน กับการใช้ชีวิตในสังคมภายนอก กระบวนการแก้ไขฟื้นฟูก่อนหน้ามีอาจสมบูรณ์ได้หากขาดการเตรียมความพร้อมก่อนปล่อยที่ดี ซึ่งจะส่งผลต่อการปรับตัวของผู้ต้องขังภายหลังพ้นโทษ

โครงการเตรียมความพร้อมก่อนปล่อย มีวัตถุประสงค์สำคัญ คือ เพื่อเป็นการปรับสภาพ และสร้างความพร้อมทางด้านร่างกาย และจิตใจให้กับผู้ต้องขัง โดยการจัดอบรมความรู้ เพื่อประโยชน์ในการพัฒนาทักษะความรู้และความสามารถในการประกอบอาชีพ และการปรับเปลี่ยนทัศนคติในการดำเนินชีวิตให้กับผู้ต้องขังภายหลังพ้นโทษ งานการเตรียมความพร้อมก่อนปล่อย จึงชี้ให้เห็น การดำเนินงานที่มุ่งให้เกิดการเสริมสร้างและพัฒนาศักยภาพความสามารถทั้งทางด้านอาชีพ และทางด้านสังคมเพื่อให้ผู้ต้องขังเกิดความสามารถในการพึ่งพิงตนเองได้ภายหลังพ้นโทษ กล่าวได้ว่า การเตรียมความพร้อมผู้ต้องขังก่อนปล่อยนับเป็นฟันเฟืองตัวหนึ่งที่จะนำพาให้นโยบายบรรลุตามเป้าประสงค์ และการกลับสู่สังคมอย่างปกติสุขให้กับผู้ต้องขังภายหลังพ้นโทษ ซึ่งแนวคิด และการดำเนินงานดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า โครงการเตรียมความพร้อมก่อนปล่อย เป็นการดำเนินงานที่นอกจากจะเป็นการลดรอยมลทินจากการต้องโทษให้เลือนหายไปแล้วนั้น ยังเป็นการดำเนินงานที่ได้แสดงถึงความมุ่งมั่นที่จะเสริมสร้างศักยภาพ และความสามารถให้กับผู้ต้องขังให้เกิดขึ้นก่อนการพ้นโทษร่วมด้วย

และจากการที่โครงการเตรียมความพร้อมผู้ต้องขังก่อนปล่อย เป็นการดำเนินงานที่อยู่คู่กับงานราชทัณฑ์มาก่อนนโยบายคืนคนดีสู่สังคมจะเกิดขึ้น จึงทำให้เห็นถึงการก่อร่างทางความคิด และการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังที่เป็นเหมือนปัจจัยหนุนเสริมให้การดำเนินงานการเตรียม

ความพร้อมก่อนปล่อยที่จะเกิดขึ้นภายใต้นโยบายคืบคนดีสู่สังคมต่อจากนี้ และสามารถที่จะทำการพัฒนาต่อยอดไปสู่รูปแบบวิธีการที่มีความเหมาะสมได้ง่ายยิ่งขึ้น อันแสดงถึงความสอดคล้องต่อกระบวนการขั้นตอนในการแก้ไขฟื้นฟู และส่งเสริมการกลับสู่สังคมที่อยู่เบื้องหลังนโยบายได้เป็นอย่างดี

การเตรียมความพร้อมผู้ต้องขังก่อนปล่อยของกรมราชทัณฑ์ก่อนนโยบายคืบคนดีสู่สังคม แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะใหญ่ ๆ คือ

ลักษณะที่ 1 การเตรียมความพร้อมในเรือนจำและทัณฑสถานทั่วไป คือ เรือนจำอำเภอ เรือนจำจังหวัด เรือนจำกลาง และทัณฑสถานทั่วไป ซึ่งจัดทำเป็นหลักสูตรที่มุ่งเน้นการพัฒนาความสามารถทางด้านอาชีพ และด้านสังคมให้กับผู้ต้องขังในช่วงระยะเวลาที่ผู้ต้องขังใกล้พ้นกำหนดโทษ

ลักษณะที่ 2 การเตรียมความพร้อมในศูนย์เตรียมการปลดปล่อย การเตรียมความพร้อมในลักษณะนี้จะเกิดขึ้นตลอดระยะเวลาของการใช้ชีวิตของผู้ต้องขัง โดยกรมราชทัณฑ์ได้กำหนดกรอบหลักของการเป็นศูนย์เตรียมการปลดปล่อยไว้ คือ การดำเนินงานตามภารกิจ 4 ด้าน ได้แก่ ด้านการพัฒนาอาชีพ ด้านการพัฒนาจิตใจ ด้านการพัฒนาคุณภาพชีวิต และด้านการเตรียมความพร้อมก่อนปล่อย

แม้ลักษณะการดำเนินงานจะมีความแตกต่างในเรื่องของระยะเวลา แต่ต่างก็มีวัตถุประสงค์หลักร่วมกัน คือ เพื่อสร้างความพร้อมให้กับผู้ต้องขังก่อนกลับสู่สังคม ซึ่งประกอบด้วยกิจกรรมการพัฒนา และส่งเสริมความสามารถทางด้านอาชีพ และด้านสังคมให้เกิดขึ้น ต่อมาเมื่อนโยบายคืบคนดีสู่สังคมเกิดขึ้นก็ได้ทำให้งานการเตรียมความพร้อมผู้ต้องขังก่อนปล่อยมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบการดำเนินงานในอีกขั้นหนึ่ง สามารถแบ่งออกเป็น 2 ระยะ คือ

ระยะแรกของการดำเนินงานตามนโยบาย การเตรียมความพร้อมก่อนปล่อย ยังคงลักษณะเดิมไม่แตกต่างจากก่อนการมีนโยบายมากนัก สำหรับการเตรียมความพร้อมก่อนปล่อยในเรือนจำ และทัณฑสถานทั่วไปได้มีการพัฒนาในส่วนของกิจกรรมโดยแบ่งรายละเอียดของกิจกรรมตามช่วงเวลาภายในเวลา 6 เดือน โดยแบ่งเป็น 3 ช่วงเท่า ๆ กัน และในแต่ละช่วงจะมีวัตถุประสงค์ และกิจกรรมที่แตกต่างกันออกไป คือ

ช่วงที่ 1 ช่วงแยกตัว เป็นกิจกรรมการจำแนกลักษณะผู้ต้องขังเป็นรายบุคคลเพื่อเข้าสู่กิจกรรม

ช่วงที่ 2 ช่วงเตรียมความพร้อม ประกอบด้วย การจัดกลุ่มแนะแนว การจัดกลุ่มให้คำปรึกษา การจัดกลุ่มบำบัด และการจัดกิจกรรมส่งเสริมสัมพันธภาพในครอบครัว

ช่วงที่ 3 ช่วงเตรียมปล่อยกลับสู่สังคม เป็นการจัดกิจกรรมคืบคนดีสู่สังคม และการประสานความร่วมมือ

ในขณะที่การเตรียมความพร้อมในศูนย์เตรียมการปลดปล่อย ยังคงใช้กรอบของภารกิจ 4 ด้านในการพัฒนารูปแบบการดำเนินงาน และถึงแม้ว่าชื่อเรียกของกิจกรรมในเรื่องจำ และทัศนสถานทั่วไปจะแตกต่างกัน แต่หากมองในเนื้อหา และรายละเอียดของกิจกรรม ก็ยังคงมีส่วนที่เหมือนกันปรากฏให้เห็น เช่น การจัดกลุ่มแนะแนวเป็นกิจกรรมที่ประกอบด้วย การอบรมวิชาชีพ และการส่งเสริมคุณธรรม ซึ่งก็คือ ภารกิจในการพัฒนาทักษะอาชีพ และการพัฒนาจิตใจของศูนย์เตรียมการปลดปล่อย หรือการจัดกิจกรรมส่งเสริมสัมพันธภาพในครอบครัว ก็คือการเยี่ยมแบบใกล้ชิดถึงตัวในศูนย์เตรียมการปลดปล่อย คือ ผู้ต้องขังและครอบครัวสามารถพบปะพูดคุยกันอย่างใกล้ชิด ในพื้นที่ที่เป็นส่วนตัว และปราศจากการควบคุม ซึ่งแตกต่างไปจากการเยี่ยมในเรื่องจำ และทัศนสถานทั่วไปที่การเยี่ยมยังคงเป็นการเยี่ยมผ่านลูกกรง และอยู่ภายใต้การดูแลควบคุมของเจ้าหน้าที่ ถือเป็นข้อได้เปรียบในการที่จะนำครอบครัวผู้ต้องขังเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ไขฟื้นฟูผู้ต้องขัง แต่กิจกรรมการเตรียมความพร้อมก่อนปล่อยในเรื่องจำ และทัศนสถานทั่วไปได้แสดงให้เห็นถึง การขจัดข้อเสียเปรียบของการดำเนินงานในเรื่องจำ และทัศนสถานให้หมดไป ทั้งอุปสรรคในการพัฒนาจิตใจ และการส่งเสริมสัมพันธภาพในครอบครัว โดยการบรรจุเข้าไว้เป็นกิจกรรมเตรียมความพร้อมก่อนปล่อยขึ้นมา เพื่อสร้างโอกาส และความพร้อมให้กับผู้ต้องขังในเรื่องจำ และทัศนสถานทั่วไป

ระยะหลังของการดำเนินงานตามนโยบาย ในระยะนี้กรมราชทัณฑ์ได้พัฒนาแนวคิด และการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังที่มีความหลากหลาย และแตกต่างไปจากการดำเนินงานก่อนหน้านี้ การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นได้ทำให้ลักษณะ และกิจกรรมต่าง ๆ ทั้งในภาพรวม และการดำเนินการเตรียมความพร้อมก่อนปล่อยเกิดการเปลี่ยนแปลง คือ

เรือนจำ และทัศนสถานมีกรอบการดำเนินงานที่ชัดเจน โดยอยู่บนฐานของการมุ่งเน้นการพัฒนาระบบการแก้ไขฟื้นฟูผู้ต้องขัง การแสวงหาเครือข่าย และการเปิดโอกาสให้ภาคส่วนต่าง ๆ ได้มีโอกาสเข้ามามีส่วนร่วมกับการดำเนินงานของกรมราชทัณฑ์มากขึ้น จนเกิดเป็นรูปแบบกิจกรรมดังต่อไปนี้

1. การจัดทำโปรแกรมการแก้ไขฟื้นฟูผู้ต้องขังเฉพาะ เพื่อให้การแก้ไขฟื้นฟูเกิดเหมาะสมกับประเภทคดี และพฤติกรรมของผู้ต้องขังแต่ละคน แต่ละประเภทมากขึ้นจากโปรแกรมแก้ไขฟื้นฟูพื้นฐาน ได้แก่ โปรแกรมการแก้ไขผู้กระทำความผิดทางเพศ โปรแกรมการปรับพฤติกรรมผู้กระทำความผิดที่ใช้ความรุนแรง โปรแกรมการแก้ไขผู้ค้ายาเสพติดรายย่อย โปรแกรมชุมชนบำบัด โปรแกรมราชทัณฑ์เชิงสมานฉันท์ และโรงเรียนวิวัฒนพลเมือง โปรแกรมแก้ไขฟื้นฟูเฉพาะจึงแสดงฐานคิดในเรื่องการยอมรับความแตกต่างของผู้ต้องขังมากขึ้น เนื่องจากบริการพื้นฐานอาจจะมีใช้ความต้องการที่แท้จริง หรือมีความเหมาะสมกับผู้ต้องขังอย่างครอบคลุม การจัดทำโปรแกรม

ดังกล่าวจึงเป็นทางออกเพื่อการเข้าถึงความต้องการ และสนองต่อปัญหาของผู้ต้องขังให้ได้มากยิ่งขึ้น รวมทั้งโปรแกรมดังกล่าวจะเข้ามาสนับสนุน และประกอบการดำเนินงานการเตรียมความพร้อมก่อนปล่อยร่วมกับกิจกรรมหลักอื่น ๆ

2. การจัดตั้งสำนักสังคมสงเคราะห์ขึ้นเป็นหน่วยงานหนึ่งของกรมราชทัณฑ์ ใน พ.ศ. 2548 เป็นการพัฒนาการดำเนินงานของกรมราชทัณฑ์ที่เกิดจากนโยบายที่สะท้อนถึงการให้ความสำคัญกับงานการแก้ไขฟื้นฟูผู้ต้องขัง และบทบาทของนักสังคมสงเคราะห์ที่มีต่อผู้ต้องขังและงานราชทัณฑ์ และถือเป็นงานหลักของกระบวนการแก้ไขฟื้นฟูผู้ต้องขังตั้งแต่ผู้ต้องขังเข้าสู่เรือนจำ และทัณฑสถาน จนกระทั่งปล่อยตัว ประกอบด้วยงาน 4 ส่วน คือ 1) การจำแนกลักษณะผู้ต้องขัง 2) การจัดสวัสดิการและสงเคราะห์ผู้ต้องขัง 3) การแก้ไขฟื้นฟูและการเตรียมความพร้อมก่อนปล่อย และ 4) การสงเคราะห์ดูแลหลังปล่อย การจัดตั้งดังกล่าวได้ทำให้งานสังคมสงเคราะห์เข้ามามีบทบาทสำคัญในงานราชทัณฑ์ ในการที่จะช่วยให้กระบวนการแก้ไขฟื้นฟูผู้ต้องขังสามารถเกิดขึ้นได้ต่อเนื่องตลอดระยะเวลาของการต้องโทษ พร้อมกับการเข้ามาทำหน้าที่หลักในการรับผิดชอบการพัฒนากิจกรรมต่าง ๆ ในโครงการเตรียมความพร้อมก่อนปล่อยให้เกิดความเหมาะสมมากยิ่งขึ้น เช่น การฝึกทักษะอาชีพระยะสั้นให้กับผู้ต้องขัง โดยเล็งเห็นว่า อาชีพลักษณะนี้จะช่วยให้ผู้ต้องขังสามารถนำเอากลับไปใช้ได้จริงภายหลังพ้นโทษ การพัฒนาหลักสูตรเตรียมความพร้อมก่อนปล่อยให้มีความครอบคลุมทั้งการพัฒนาร่างกาย จิตใจ และสังคมให้กับผู้ต้องขัง เป็นต้น

3. การน้อมนำเอาหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้ในการบริหารงาน และพัฒนารูปแบบการปฏิบัติต่อผู้ต้องขัง ประกอบด้วย การเปลี่ยนวิถีชีวิตข้าราชการให้ใช้ชีวิตแบบพอเพียง การบริหารองค์กรแบบพอเพียง และการเปลี่ยนวิถีชีวิตผู้ต้องขังให้ใช้ชีวิตแบบพอเพียงเมื่อพ้นโทษ กรมราชทัณฑ์จึงได้จัดตั้งศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงเพื่อให้ผู้ต้องขังเกิดความรู้ และความเข้าใจในหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง และสามารถนำไปปรับใช้เพื่อหาเลี้ยงตนเอง และครอบครัวภายหลังพ้นโทษได้ และยังหมายรวมถึงการอยู่ร่วมกับชุมชน โดยกรมราชทัณฑ์ได้เริ่มนำแนวคิดดังกล่าวมาใช้ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2550 เป็นต้นมา การนำเอาแนวคิดดังกล่าวมาใช้เป็นพื้นฐานในการแก้ไขฟื้นฟูผู้ต้องขังได้ช่วยให้การแก้ไขฟื้นฟู และการเตรียมความพร้อมผู้ต้องขังในเรือนจำ และทัณฑสถานเปิดมีความชัดเจนมากยิ่งขึ้น เนื่องจากแต่เดิมด้วยลักษณะทางกายภาพ และภารกิจทำให้เรือนจำ และทัณฑสถานเปิดส่วนใหญ่มุ่งเน้นการฝึกอบรมทักษะอาชีพด้านการเกษตรเท่านั้น กล่าวคือ แนวความคิดดังกล่าวจึงได้ช่วยให้ผู้ต้องขังเกิดการขยายองค์ความรู้ที่สามารถหล่อหลอมให้เข้ากับการใช้ชีวิตภายในเรือนจำ และทัณฑสถานเปิดมากขึ้น

4. การมุ่งเน้นการจัดอบรมความรู้ และพัฒนาทักษะให้กับเจ้าหน้าที่จัดขึ้นตลอดเวลา ทั้งจากเจ้าหน้าที่ของกรมราชทัณฑ์ และบุคคล หรือหน่วยงานภายนอก เช่น การจัดอบรม Case Management การจัดอบรมละครบำบัด การจัดอบรมความรู้ด้านการเกษตร เป็นต้น ทั้งนี้ ก็เพื่อเป็นการพัฒนาความสามารถในการปฏิบัติงานให้กับเจ้าหน้าที่ อันจะก่อประโยชน์ในการพัฒนาระบบ และรูปแบบการแก้ไขฟื้นฟูเพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ผู้ต้องขัง

5. การพัฒนารูปแบบการเยี่ยม เพื่อไม่ให้เกิดข้อพิพาทเป็นอุปสรรคขัดขวางต่อสัมพันธภาพ และการดำรงอยู่ของความเป็นครอบครัว กรมราชทัณฑ์จึงกำหนดให้มีการเยี่ยมเพื่อชีวิตคู่ขึ้นในเรือนจำ และทัณฑสถานเปิด เพื่อเปิดโอกาสให้ผู้ต้องขังและครอบครัว ได้แก่ พ่อ แม่ คู่สมรส และลูกได้พบปะพูดคุยกันอย่างใกล้ชิดในพื้นที่ที่เป็นส่วนตัว ปราศจากการควบคุมตลอด 24 ชั่วโมง โดยใช้จุดเด่นของการเป็นเรือนจำ และทัณฑสถานเปิด คือ ความผ่อนคลายมาเป็นพื้นฐานของการพัฒนารูปแบบการเยี่ยม กล่าวได้ว่า การเยี่ยมในลักษณะนี้แสดงถึงการให้ความสำคัญกับสถาบันครอบครัว และเป็นวิธีการที่เป็นทั้งการดึงเอาครอบครัวเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ไขฟื้นฟูผู้ต้องขังพร้อมกับกรมราชทัณฑ์ เพื่อส่งเสริมการกลับสู่สังคม และเป็นการสร้างความพร้อมให้กับครอบครัวผู้ต้องขังในการรองรับการกลับสู่สังคมของผู้ต้องขัง

6. การจัดทำเครือข่ายสังคมสงเคราะห์ในงานราชทัณฑ์ (ราชทัณฑ์ตำบล) เป็นการประสานความร่วมมือไปยังองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ซึ่งถือว่าเป็นหน่วยงานที่มีความใกล้ชิดกับผู้ต้องขัง เนื่องจากผู้ต้องขังเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนซึ่งในท้ายที่สุดก็ต้องกลับเข้าสู่ชุมชนภายหลังพ้นโทษ ทั้งนี้เพื่อกระตุ้นจิตสำนึก และสร้างความรับผิดชอบให้กับชุมชน โดยการกระตุ้นให้เกิดการเข้ามามีส่วนร่วมในการดูแล และรับผิดชอบผู้ต้องขัง และผู้พ้นโทษร่วมกับกรมราชทัณฑ์ ตามรายละเอียดในบันทึกข้อตกลง นับเป็นการวางแนวทาง และสร้างหลักประกันให้กับการดำเนินงานของเรือนจำ และทัณฑสถานเพื่อให้การประสานความร่วมมือกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่ถึงแม้จะดำเนินงานอยู่ก่อนหน้ามีความคล่องตัวมากยิ่งขึ้น แม้ราชทัณฑ์ตำบลอาจจะไม่ใช่แนวทางใหม่แกะกล่อง เนื่องจากการประสานความร่วมมือในลักษณะดังกล่าวได้เกิดขึ้นก่อนหน้านี้ แต่เป็นการดำเนินงานที่ขึ้นอยู่กับการสัมพันธ์ส่วนตัวระหว่างกัน รวมทั้งศักยภาพขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เหตุจึงทำให้ความร่วมมือยังคงคับแคบ และอยู่ในวงจำกัด ดังนั้น การเกิดขึ้นของบันทึกข้อตกลงจึงช่วยให้การทำงานที่ไม่เป็นทางการในอดีต ปรากฏเป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้น

7. การจัดทำโครงการสร้างอาชีพ สร้างคนดีสู่สังคม เป็นการประสานความร่วมมือกับหน่วยงานภาคธุรกิจ โดยได้จัดทำบันทึกข้อตกลงว่าด้วยการประสานความร่วมมือ

ในการส่งเสริมและพัฒนาผู้ประกอบการกับหน่วยงานภาครัฐกิจ จำนวน 12 แห่ง เพื่อให้ภาคธุรกิจเข้ามามีส่วนร่วมในการส่งเสริมและพัฒนาทักษะอาชีพให้กับผู้ต้องชังก่อนพ้นกำหนดโทษ

8. การประชาสัมพันธ์การดำเนินงานให้เป็นที่รู้จัก เช่น การจัดการแสดง และจำหน่ายสินค้าราชทัณฑ์ การจัดทำสื่อประชาสัมพันธ์ทั้งทางโทรทัศน์ สิ่งพิมพ์ และเว็บไซต์ ซึ่งได้ช่วยให้กรมราชทัณฑ์ และการดำเนินงานของกรมราชทัณฑ์เป็นที่รับรู้ ซึ่งเป็นการช่วยสร้างความใกล้ชิดระหว่างกรมราชทัณฑ์ และภาคส่วนต่าง ๆ ในสังคม

จากการศึกษาทั้งจากเอกสาร สัมภาษณ์ และสังเกต พบแนวทางการดำเนินงานที่สำคัญ ดังนี้

1. กรมราชทัณฑ์มีกรอบที่ชัดเจนเกี่ยวกับการดำเนินงาน คือ มีการวางระบบ และรูปแบบเพื่อสอดคล้องกับนโยบาย และสนับสนุนการดำเนินงานให้กับเรือนจำ และทัณฑสถาน เพื่อใช้เป็นกรอบสำหรับการดำเนินงาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งกระบวนการที่มุ่งเน้นให้การต้องโทษเป็นไปเพื่อการแก้ไขฟื้นฟู และส่งเสริมการกลับสู่สังคมให้กับผู้ต้องชัง

2. การดำเนินงานของกรมราชทัณฑ์เปลี่ยนแปลงไปตามพลวัตของสถานการณ์ต่าง ๆ ของสังคม เพื่อให้กระบวนการที่มีอยู่นั้นสามารถขับเคลื่อนสู่การดำเนินงานที่มีความเหมาะสม และเกิดประโยชน์อย่างเต็มที่ ทั้งกับกรมราชทัณฑ์ ผู้ต้องชัง ผู้พ้นโทษ ครอบครัวผู้ต้องชัง และสังคมโดยรวม

การดำเนินงานของกรมราชทัณฑ์ได้สะท้อนถึงการใช้นโยบาย กระแสสังคม และสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ในสังคมเข้ามาเป็นปัจจัยหนุนเสริมสำคัญให้การดำเนินงาน เช่น กระแสการตื่นตัวในสังคมต่อแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งเป็นปรัชญาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำรัสชี้แนะแนวทางการดำเนินชีวิตให้กับพลนิกรชาวไทย กรมราชทัณฑ์เป็นหนึ่งในองค์กรที่ได้เห็นถึงคุณค่า และน้อมนำมาปรับประยุกต์ใช้ในองค์กร และการปฏิบัติต่อผู้ต้องชัง จนทำให้แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงแทรกซึมในทุกการดำเนินงานของกรมราชทัณฑ์ โดยเฉพาะเรือนจำชั่วคราว และทัณฑสถานเปิด และเป็นที่มาสำคัญที่ทำให้การเตรียมความพร้อมก่อนปล่อยในรูปแบบศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงเกิดขึ้นในเรือนราชทัณฑ์

3. กรมราชทัณฑ์ปรับเปลี่ยนบทบาท และลดบทบาทการทำงานของตัวเองลง รวมไปถึงการเปิดโอกาสให้ภาคส่วนต่าง ๆ ในสังคมเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานมากขึ้น กรมราชทัณฑ์ได้พยายามปรับเปลี่ยนการดำเนินงานภายในของตนเอง โดยพยายามดึงเอาภาคส่วนต่าง ๆ ของสังคม ให้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงาน ด้วยเหตุนี้จึงทำให้หน่วยงานทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน รวมถึงภาคประชาชนเข้ามามีบทบาทสำคัญในการดำเนินงาน และโครงการต่าง ๆ ของกรมราชทัณฑ์มากขึ้น เช่น โครงการสร้างอาชีพ สร้างคนดีสู่สังคม ที่ได้รับความร่วมมือจาก

ภาคธุรกิจ จำนวน 12 แห่ง การดึงเอาบุคคล หรือองค์กรภายนอกเข้ามาอบรมความรู้ และสนับสนุนการดำเนินงานของกรมราชทัณฑ์

เช่นเดียวกันกับการเกิดขึ้นของการจัดทำเครือข่ายสังคมสงเคราะห์ในงานราชทัณฑ์ ที่นอกจากจะแสดงถึงการให้ความสำคัญของการทำงานในลักษณะของการประสานความร่วมมือ ไปยังองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เพื่อสร้างช่องทาง และหลักประกันให้การดำเนินงานของ เรือนจำ และทัณฑสถาน ซึ่งถือเป็นหน่วยงานที่มีความใกล้ชิดกับผู้ต้องขัง เนื่องจากผู้ต้องขังถือเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนซึ่งท้ายที่สุดแล้วก็ต้องกลับเข้าสู่ชุมชนภายหลังพ้นโทษ ทั้งนี้เพื่อเป็นการ กระตุ้นจิตสำนึก และสร้างความรับผิดชอบที่มีต่อผู้ต้องขัง และผู้พ้นโทษให้เกิดแก่องค์กรปกครอง ส่วนท้องถิ่น กรมราชทัณฑ์จึงริเริ่มทำบันทึกข้อตกลงร่วมกันให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเข้ามามี ส่วนร่วมในการดูแล และรับผิดชอบผู้ต้องขังร่วมกับทางเรือนจำ

การที่กรมราชทัณฑ์ได้ให้ความสำคัญกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น นอกจาก เหตุผลของการเป็นหน่วยงานที่มีความใกล้ชิดกับผู้ต้องขังแล้ว ยังเป็นการแสดงให้เห็นผลสืบเนื่อง จากการปฏิรูประบบราช และการเกิดกฎหมายการกระจายอำนาจการบริหารราชการมายังส่วน ภูมิภาค และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ซึ่งเป็นเหตุผลสำคัญที่ทำให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น มีอำนาจหน้าที่ และความรับผิดชอบต่อประชาชนในการปกครอง และรวมถึงการถ่ายโอน ระบบประมาณ ความสำคัญของการเปลี่ยนแปลงนี้น่าจะเป็นเหตุผลหนึ่งที่สนับสนุนการเกิดขึ้นของ แนวความคิดเครือข่ายสังคมสงเคราะห์ในราชทัณฑ์ตำบล

ลักษณะการวางกรอบดำเนินงานที่เกิดขึ้นมาในระยะนี้จึงนับเป็นประโยชน์ที่จะ เกื้อหนุนต่อการดำเนินงาน ทั้งการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังทั่วไป และการเตรียมความพร้อมก่อนปล่อย ซึ่งในระยะหลังของการดำเนินงานตามนโยบายคืนคนดีสู่สังคม ได้มีการแบ่งออกเป็น 3 ลักษณะ คือ 1) การเตรียมความพร้อมก่อนปล่อยในเรือนจำและทัณฑสถานระบบปิด 2) การเตรียมความพร้อมก่อนปล่อยในเรือนจำและทัณฑสถานระบบเปิด และ 3) การเตรียมความพร้อมในโรงเรียน วิทยาลัยเมืองราชทัณฑ์ โดยอยู่บนแนวทางที่เหมือนกัน คือ การพัฒนารูปแบบการปฏิบัติต่อ ผู้ต้องขังควบคู่กับการพัฒนาการมีส่วนร่วมจากภาคส่วนต่าง ๆ ในสังคม ซึ่งนอกจากจะแสดงถึง การดำเนินงานตามแนวนโยบายที่เกิดขึ้น ยังถือว่าเป็นการช่วยสร้างโอกาสให้กับผู้ต้องขังในการที่ จะพัฒนาศักยภาพ และเข้าถึงสิทธิที่พึงมีพึงได้ที่เหมาะสมจะเกิดขึ้นร่วมด้วย

การเตรียมความพร้อมก่อนปล่อยในเรือนจำและ ทัณฑสถานระบบเปิด

เรือนจำ และทัณฑสถานระบบเปิด ได้แก่ เรือนจำชั่วคราว และทัณฑสถานเปิด ซึ่งก่อนหน้านี้การเตรียมความพร้อมก่อนปล่อยในเรือนจำ และทัณฑสถานเปิดมีเพียงการเตรียมความพร้อมก่อนปล่อยในรูปแบบของศูนย์เตรียมการปลดปล่อยเท่านั้น แต่เมื่อกรมราชทัณฑ์ได้น้อมนำเอาปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเข้ามาใช้ในงานราชทัณฑ์ และได้มีการจัดตั้งเป็นศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงขึ้น จึงทำให้การดำเนินงานการเตรียมความพร้อมก่อนปล่อยในเรือนจำ และทัณฑสถานเปิดแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือ ศูนย์เตรียมการปลดปล่อย และศูนย์เรียนรู้เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง อย่างที่ปรากฏให้เห็นในปัจจุบัน

สำหรับศูนย์เตรียมการปลดปล่อย กรมราชทัณฑ์ได้พัฒนาหลักสูตรและกิจกรรมขึ้นเป็นระยะเวลา 1 เดือนในช่วงสุดท้ายของการต้องโทษให้กับผู้ต้องขังซึ่งมีลักษณะที่ใกล้เคียงกับการดำเนินงานตามภารกิจ 4 ด้าน คือ ด้านการพัฒนาอาชีพ ด้านการพัฒนาจิตใจ ด้านการเตรียมความพร้อมก่อนปล่อย และด้านการพัฒนาคุณภาพชีวิต โดยเพิ่มความเข้มข้นและความชัดเจนในรายละเอียดของกิจกรรมอันเกิดจากการพัฒนาแนวทางการดำเนินงานสนับสนุนของกรมราชทัณฑ์ในการแก้ไขฟื้นฟูผู้ต้องขัง (กรมราชทัณฑ์, 2552, น. 14)

ด้วยลักษณะของการเป็นเรือนจำ และทัณฑสถานเปิด คือ เรือนจำที่มีการลดรูปของความเป็นเรือนจำให้เหลือน้อยที่สุด โดยการมีกฎระเบียบที่ผ่อนคลาย และบรรยากาศที่ใกล้เคียงกับสังคมภายนอก ด้วยเหตุนี้จึงทำให้การเตรียมความพร้อมก่อนปล่อยสามารถเกิดขึ้นได้มากกว่าการเตรียมความพร้อมก่อนปล่อยในระยะเวลาเพียง 1 เดือนตามหลักสูตรที่กรมราชทัณฑ์ได้กำหนดไว้ให้ แต่การเตรียมความพร้อมก่อนปล่อยสามารถเกิดขึ้นได้ตลอดระยะเวลาของต้องโทษหรือกล่าวได้ว่า การเตรียมความพร้อมก่อนปล่อยในเรือนจำ และทัณฑสถานเปิดไม่อาจแยกออกได้จากกระบวนการแก้ไขฟื้นฟูอื่น ๆ และการใช้ชีวิตของผู้ต้องขังได้อย่างเด็ดขาด อีกทั้งยังช่วยให้การมีส่วนร่วมของครอบครัว และชุมชนเกิดขึ้นได้ง่ายกว่าการดำเนินงานในเรือนจำ และทัณฑสถานปิดซึ่งถือเป็นจุดเด่น และข้อได้เปรียบอย่างหนึ่งที่จะก่อให้เกิดประโยชน์แก่ผู้ต้องขังรวมทั้งครอบครัวผู้ต้องขัง และชุมชนได้เป็นอย่างดี “ขณะที่อยู่เรือนจำเนี่ย ไม่สะดวกในการที่จะเชื่อมโยงเอาครอบครัว เอาสังคมเนี่ยมาร่วมกิจกรรม มาให้ความรู้ อยู่อย่างจำกัดนะ แต่ว่าข้างนอกเนี่ย (เรือนจำ และทัณฑสถานเปิด) โอ้โฮ ครอบครัวมาเยี่ยมได้ ทานข้าวกันได้ สังคมก็ได้มีส่วนร่วม. . .” (ฐานิส ศรียะพันธ์, สัมภาษณ์, 12 มกราคม 2552)

การเตรียมความพร้อมในลักษณะนี้ จึงช่วยให้การพัฒนารูปแบบการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังเกิดขึ้นได้พร้อมกับการสร้างการมีส่วนร่วมของครอบครัว และชุมชน ดังเช่น การพัฒนารูปแบบการเยี่ยมเพื่อชีวิตคู่ นับกิจกรรมที่เป็นทั้งการปฏิบัติต่อผู้ต้องขัง และการดึงเอาครอบครัวเข้ามามีส่วนร่วมกับการกระบวนการแก้ไขฟื้นฟูผู้ต้องขังร่วมกับเรือนจำ และทัณฑสถานได้ง่ายขึ้น เช่นเดียวกันกับการจัดตั้งศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงที่นอกจากจะเป็นประโยชน์ต่อผู้ต้องขังแล้วยังสามารถเป็นสถานที่ในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันกับชุมชนได้ด้วยเช่นกัน จึงทำให้เห็นว่าการงานราชทัณฑ์ และสังคมกำลังเข้ามามีบทบาท และมีส่วนร่วมสำคัญในการทำงานร่วมกัน ฉะนั้นจุดสำคัญในงานการเตรียมความพร้อมก่อนปล่อย และการกลับสู่สังคมของผู้ต้องขังจึงขึ้นอยู่กับการทำงานร่วมกันระหว่างกรมราชทัณฑ์ และภาคส่วนต่าง ๆ ในสังคม

การเตรียมความพร้อมก่อนปล่อย ทั้งสามระบบ ต่างมีจุดร่วมที่เหมือนกัน คือ การมีวัตถุประสงค์อันเดียวกัน คือ เพื่อเสริมสร้างและพัฒนาผู้ต้องขังให้สามารถปรับตัว และดำรงชีพได้ภายหลังกลับสู่สังคม อีกทั้งลึกลงไปในกิจกรรมเพื่อแก้ไขฟื้นฟู และส่งเสริมการกลับสู่สังคมของผู้ต้องขัง พบว่า กิจกรรมต่าง ๆ ได้แก่ การพัฒนาทักษะอาชีพ การพัฒนาจิตใจ การพัฒนาคุณภาพชีวิต การเตรียมความพร้อมก่อนปล่อย และการเสริมสร้างสมรรถภาพทางร่างกาย ล้วนแต่สะท้อนให้เห็นถึงความพยายามในการเสริมสร้างศักยภาพ และความสามารถให้แก่ผู้ต้องขัง เพื่อให้ผู้ต้องขังเกิดความภาคภูมิใจ และสามารถพึ่งพาตนเองได้ภายหลังพ้นโทษ การเตรียมความพร้อมก่อนปล่อยจึงเป็นการดำเนินงานส่วนหนึ่งที่สามารถบ่งบอกให้เห็นถึงภาพลักษณ์ของกรมราชทัณฑ์ที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมได้อย่างชัดเจน คือ การเป็นสถาบันของการแก้ไขฟื้นฟู และส่งเสริมการกลับสู่สังคมของผู้ต้องขังที่นอกจากจะคำนึงถึงศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ และลดการสร้างตราประทับให้กับผู้ต้องขังแล้ว ยังเป็นสถาบันที่มุ่งเน้นให้เกิดการปลูกจิตสำนึก และการเสริมสร้างพลังอันเกิดจากศักยภาพทางด้านอาชีพ และด้านสังคมให้กับผู้ต้องขัง

อาจกล่าวได้ว่า การเตรียมความพร้อมก่อนปล่อยเป็นกระบวนการถอดเปลี่ยนอีกขั้นหนึ่งที่มีความสำคัญ เพราะนอกจากจะไม่เป็นการทำลายคุณค่า และความภาคภูมิใจในตัวเองของผู้ต้องขังแล้ว แต่ยังกลับเป็นกระบวนการของการเพิ่มพูนคุณค่า และความภาคภูมิใจ ตลอดจนการเสริมสร้างพลังอำนาจให้กับผู้ต้องขังทั้งทางร่างกาย จิตใจ และสังคมให้เกิดแก่ผู้ต้องขังผ่านทางการกำหนดรูปแบบการดำเนินงาน และกิจกรรมในหลากหลายรูปแบบทั้งที่มีมาก่อน และหลังการเกิดขึ้นของนโยบาย เช่น การฝึกทักษะอาชีพที่ต่อมาได้เพิ่มความเข้มข้น และความเฉพาะเจาะจงมากขึ้น เช่น การฝึกทักษะอาชีพระยะสั้น หรือการนำเอาหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเข้ามาปรับใช้ เพื่อเพิ่มขีดความสามารถ และโอกาสในการนำกลับไปใช้ได้จริงภายหลังพ้นโทษ ร่วมกับ

การฝึกอบรมจิตใจ ตลอดจนการเปิดโอกาสให้ผู้ต้องขังเปิดรับความรู้ และเรียนรู้การใช้ชีวิตร่วมกับ
จากการฝึกอบรม การเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกันกับครอบครัว และชุมชน

การปฏิบัติต่อผู้ต้องขังภายใต้นโยบายคีนคนดีสู่สังคม โดยเฉพาะในส่วนงาน
การเตรียมความพร้อมก่อนปล่อย จึงแสดงให้เห็นถึงความพยายามที่จะทำให้การปฏิบัติต่อ
ผู้ต้องขังมิได้เป็นการลงโทษเพื่อการตีตรา หรือแม้กระทั่งการสงเคราะห์ช่วยเหลือเฉพาะหน้า แต่
เป็นกระบวนการเสริมสร้างพลังอำนาจ โดยการสร้างความพร้อมทางด้านอาชีพ ด้านจิตใจ และ
สังคมให้กับผู้ต้องขังขึ้นมาแทนที่ ซึ่งสังเกตได้จากแนวทางการดำเนินงานภายใต้นโยบายคีนคนดีสู่
สังคมที่มีการเกิดขึ้น และพัฒนาอยู่ตลอดเวลา ซึ่งแนวทางการปฏิบัติในลักษณะดังกล่าวได้ช่วยให้
การต้องโทษมิได้นำไปสู่การสูญเสียคุณค่า และโอกาสแก่ผู้ต้องขังในการที่จะมองเห็นคุณค่า และ
พัฒนาศักยภาพของตนเอง หรือการกลายเป็นบุคคลที่ถูกมองว่าเป็นปัญหา และภาระของสังคม
อีกต่อไป

จากการศึกษา พบว่า การดำเนินงานของกรมราชทัณฑ์แม้จะมีการนำเอากระบวนการ
ถอดเปลี่ยนในลักษณะดังกล่าวมาเป็นกรอบหลักของการดำเนินงาน แต่ด้วยความจริงที่ว่า
กระบวนการดังกล่าวยังมิอาจเกิดขึ้นได้ในเรือนจำ และทัณฑสถานปิดได้ดีเท่าเทียมกับเรือนจำ
และทัณฑสถานเปิดทั้งการปฏิบัติต่อผู้ต้องขัง และการเชื่อมโยงครอบครัว และชุมชนในการเข้ามา
มีส่วนร่วมกับการดำเนินงานของเรือนจำ รวมถึงการเตรียมความพร้อมก่อนปล่อยในเรือนจำ
และทัณฑสถานเปิดก็ยังมีได้มีการขยายตัวได้เท่าที่ควร หรือกล่าวได้ว่า กรมราชทัณฑ์ได้เริ่มมี
การตระหนักต่อกระบวนการเสริมพลังอำนาจในขั้นของการเตรียมความพร้อมก่อนปล่อยให้กับ
ผู้ต้องขังมากขึ้น แต่ความตระหนักที่เกิดขึ้นยังคงติดอยู่กับข้อจำกัดอันเกิดจากลักษณะของเรือนจำ
และจากการที่การเตรียมความพร้อมก่อนปล่อยในเรือนจำ และทัณฑสถานเปิดยังไม่สามารถทำ
การขยายไปได้อย่างทั่วถึง ด้วยสถานการณ์นี้ จึงทำให้กระบวนการถอดเปลี่ยนขึ้นที่สอง หรือ
กระบวนการเสริมสร้างพลังอำนาจให้กับผู้ต้องขังยังไม่สามารถเกิดขึ้นได้อย่างเต็มที่เท่าที่ควร
จะเป็น

แต่ถึงอย่างไร หากพิจารณาจากแนวทางการเตรียมความพร้อมก่อนปล่อยที่ปรากฏ
ให้เห็นอยู่นั้นก็ยังคงแสดงให้เห็นถึง ความพยายามที่จะทำให้กระบวนการถอดเปลี่ยนดังกล่าวมี
ความชัดเจนมากขึ้น แต่แม้วัตถุประสงค์ในการเตรียมความพร้อมก่อนปล่อยจะมีจุดยืนที่เกิดจาก
กระบวนการทัศน์เบื้องหลังที่เหมือนกัน และแนวทางในการดำเนินงานที่กรมราชทัณฑ์ได้ให้ไว้ไม่
แตกต่างกันมากนัก แต่ด้วยลักษณะ และรูปแบบการดำเนินงานของเรือนจำ และทัณฑสถาน
ที่แตกต่างกัน คือ การเป็นเรือนจำ และทัณฑสถานระบบปิด และระบบเปิด ได้ส่งผลให้ลักษณะ
การเตรียมความพร้อมก่อนปล่อยมีการพัฒนาที่แตกต่างกัน คือ การเตรียมความพร้อมก่อนปล่อย

แบบแบ่งแยก และการเตรียมความพร้อมก่อนปล่อยแบบไม่แบ่งแยกออกจากการดำเนินชีวิต และกระบวนการแก้ไขฟื้นฟูอื่น ๆ การเตรียมความพร้อมก่อนปล่อยแบบแบ่งแยก เป็นการเตรียมความพร้อมที่จัดขึ้นในเรือนจำ และทัณฑสถานปิดที่แม้จะแสดงให้เห็นถึงความต้องการที่จะจัดระเบียบ และเพิ่มความเข้มข้นให้กับกระบวนการแก้ไขฟื้นฟูผู้ต้องขัง แต่พบว่า การเตรียมความพร้อมในลักษณะเช่นนี้ ได้ทำให้การเตรียมความพร้อมก่อนปล่อยแยกออกจากการดำเนินชีวิตประจำวันของผู้ต้องขัง และขาดความต่อเนื่องจนกลายเป็นอุปสรรคสำหรับการพัฒนาศักยภาพ และความสามารถให้กับผู้ต้องขัง

ในขณะที่การเตรียมความพร้อมก่อนปล่อยในเรือนจำ และทัณฑสถานเปิด มีความน่าสนใจ คือ เป็นการเตรียมความพร้อมก่อนปล่อยแบบไม่แบ่งแยก ซึ่งหมายถึง การเตรียมความพร้อมก่อนปล่อยสามารถเกิดขึ้นในตลอดระยะเวลาการต้องโทษของผู้ต้องขัง และด้วยเหตุนี้ จึงกลายเป็นปัจจัยสนับสนุนให้การเตรียมความพร้อมก่อนปล่อยสามารถบูรณาการรูปแบบในการแก้ไขฟื้นฟูผู้ต้องขังเข้ากับการดำเนินชีวิตของผู้ต้องขัง และด้วยลักษณะ ตลอดจนการดำเนินงานของเรือนจำ และทัณฑสถานเปิดยังได้ช่วยในการสร้างช่องทางให้ครอบครัว และชุมชนสามารถเข้ามามีส่วนร่วมกับการแก้ไขฟื้นฟูผู้ต้องขังได้ง่ายยิ่งขึ้น จนกลายเป็นเอกลักษณ์ที่สำคัญให้กับการเตรียมความพร้อมก่อนปล่อยในเรือนจำ และทัณฑสถานเปิด ซึ่งการดำเนินงานที่อยู่บนฐานความร่วมมือระหว่างเรือนจำกับชุมชน รวมถึงการแสดงถึงความสอดคล้องกับแนวคิด และภาพรวมของแนวทางการดำเนินงานของกรมราชทัณฑ์ คือ การพัฒนาระบบ และรูปแบบในการแก้ไขฟื้นฟูผู้ต้องขัง ร่วมกับการแสวงหาเครือข่ายเพื่อเปิดโอกาสให้ภาคส่วนต่าง ๆ เข้ามามีส่วนร่วมกับการดำเนินงานของราชทัณฑ์ การเตรียมความพร้อมก่อนปล่อยในลักษณะนี้จึงเป็นกำลังสำคัญอย่างหนึ่งที่แสดงถึงความสอดคล้อง และการเป็นกำลังขับเคลื่อนนโยบายที่นอกจากจะช่วยให้ นโยบายคืนคนดีสู่สังคมสามารถไปสู่เป้าหมายได้แล้วนั้น ยังนับเป็นการดำเนินงานที่แสดงถึงความยึดมั่น และเพิ่มพูนคุณค่าให้กับกระบวนการที่อยู่เบื้องหลังนโยบายให้เป็นที่ประจักษ์แก่สังคม ตลอดจนการสร้างความพร้อมในการกลับสู่สังคมของผู้ต้องขังให้เกิดความเหมาะสมได้มากยิ่งขึ้น

ตัวอย่างแนวคิด และการดำเนินการเตรียมความพร้อมผู้ต้องขัง ก่อนปล่อยในเรือนจำชั่วคราว

เรือนจำชั่วคราว หรือเรือนจำเปิด คือ เรือนจำที่จัดตั้งขึ้นเพื่อวัตถุประสงค์ในการระบายผู้ต้องขังที่มีความประพฤติดีออกไปเพื่อทำการฝึกอบรมอาชีพนอกเรือนจำ ซึ่งโดยมากเป็นการฝึกอบรมอาชีพเกษตรกรรม ควบคู่กับการดูแลพื้นที่เพื่อป้องกันการบุกรุกจากราษฎร การจัดตั้ง

เรือนจำชั่วคราวได้แสดงให้เห็นถึงการบริหารงานของกรมราชทัณฑ์ในการจัดการกับสภาพปัญหาความแออัดในเรือนจำ และการใช้แรงจูงใจเป็นเครื่องมือในการควบคุม และยังเป็นการส่งเสริมให้พฤติกรรมของผู้ต้องขังในเรือนจำและทัณฑสถานปิดอยู่ในกฎระเบียบวินัยอย่างเคร่งครัด เพื่อการเลื่อนขั้น และโอกาสในการเข้ามาใช้ชีวิตในเรือนจำชั่วคราวซึ่งมีบรรยากาศ และกฎระเบียบที่ผ่อนคลายกว่า การจัดตั้งเรือนจำชั่วคราวจึงเป็นการดำเนินงานที่ก่อให้เกิดผลดีต่อการทำงานของกรมราชทัณฑ์ในการดูแลผู้ต้องขัง ประโยชน์แก่ผู้ต้องขัง และครอบครัวผู้ต้องขัง แต่ก็ยังเป็นเพียงประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นกับผู้ต้องขังชายเท่านั้น

การเกิดขึ้นของแนวคิดการจัดตั้งศูนย์เตรียมการปลดปล่อย ในปี พ.ศ. 2544 แสดงให้เห็นถึงก้าวใหม่ของกรมราชทัณฑ์ที่นับเป็นงานบุกเบิก และเป็นการปรับโฉมครั้งสำคัญครั้งหนึ่งของงานราชทัณฑ์ไทย ทั้งในส่วนของพัฒนารูปแบบการเตรียมความพร้อมผู้ต้องขังในรูปแบบของศูนย์เตรียมการปลดปล่อย และการเกิดขึ้นของศูนย์เตรียมการปลดปล่อยสำหรับผู้ต้องขังหญิง ซึ่งการปฏิบัติหน้าที่ของเจ้าหน้าที่ราชทัณฑ์หญิง และการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังหญิงในเรือนจำเปิดอย่างเรือนจำชั่วคราว ไม่เคยมีปรากฏมาก่อนในงานราชทัณฑ์ไทย หรือกล่าวได้ว่า การดำเนินงานที่จะเกิดขึ้นนี้จะเป็นเสมือน “จุดเริ่มต้น” และ “จุดเปลี่ยน” สำคัญในการพัฒนาการเตรียมความพร้อมก่อนปล่อย และระบบงานราชทัณฑ์ ซึ่งต่อมาภายหลังนโยบายคืนคนดีสู่สังคม ก็ได้เข้ามาหนุนเสริมให้การเตรียมความพร้อมเกิดการพัฒนายิ่งขึ้น อันมาจากการเกิดขึ้นของกิจกรรมต่าง ๆ และปรากฏการณ์สำคัญ คือ การเกิดการเตรียมความพร้อมผู้ต้องขังก่อนปล่อยในรูปแบบของศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงในเรือนจำ และทัณฑสถานเปิด

ในที่นี้จะขอยกตัวอย่างการดำเนินงานของเรือนจำชั่วคราวแค่น้อย จังหวัดเพชรบูรณ์ และเรือนจำชั่วคราวเขากลิ้ง จังหวัดเพชรบุรี เพื่อสร้างความชัดเจนในการนำแนวคิดไปสู่การปฏิบัติต่อผู้ต้องขังในการเตรียมความพร้อมผู้ต้องขังก่อนปล่อยในรูปแบบเรือนจำชั่วคราวที่สะท้อนให้เห็นว่า แม้การจัดตั้งศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงเป็นเหตุผลให้การดำเนินงานของเรือนจำชั่วคราวทั้งสองอยู่ภายใต้กรอบของการดำเนินงานเดียวกัน รวมถึงแนวทางการดำเนินงาน และกิจกรรมต่าง ๆ ที่สนับสนุนฐานคิดในการแก้ไขฟื้นฟู และการกลับสู่สังคมของผู้ต้องขัง สิ่งเหล่านี้ก็ยิ่งทำให้การดำเนินงานของเรือนจำชั่วคราวทั้งสองมีการพัฒนารูปแบบการดำเนินงาน และการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังที่มีความหลากหลาย และอยู่ภายใต้กรอบอันเดียวกัน แต่ด้วยอัตลักษณ์ของเรือนจำที่มีความแตกต่างกัน ตลอดจนลักษณะของชุมชนทั้งวิถีชีวิต และความร่วมมือของประชาชนในชุมชนที่เรือนจำตั้งอยู่นั้นต่างก็มีความแตกต่าง ที่อาจนำไปสู่การเกื้อหนุน หรือการกลายเป็นอุปสรรคขัดขวางให้การดำเนินงานของเรือนจำ

ด้วยเหตุนี้ จึงทำให้การดำเนินงานในการเตรียมความพร้อมก่อนปล่อยของเรือนจำชั่วคราวทั้งสองมีทั้งความเหมือน และความแตกต่าง พร้อมกันนั้นยังทำให้การเตรียมความพร้อมก่อนปล่อยที่เกิดขึ้นภายใต้นโยบายคืบคนดีสู่สังคมของเรือนจำชั่วคราวแค่น้อย จังหวัดเพชรบูรณ์ และเรือนจำชั่วคราวเขากลิ้ง จังหวัดเพชรบุรี มีการพัฒนารูปแบบการปฏิบัติต่อผู้ต้องขัง และการดำเนินงานของเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานในการเตรียมความพร้อมก่อนปล่อยที่เป็นเอกลักษณ์ของตนเองขึ้นมา

แนวคิด และการดำเนินงานของศูนย์เตรียมการปลดปล่อย เรือนจำชั่วคราวแค่น้อย จังหวัดเพชรบูรณ์

สืบเนื่องมาจากกรมราชทัณฑ์ได้มีนโยบายการจัดตั้งศูนย์เตรียมการปลดปล่อยในเรือนจำ และทัณฑสถานเปิดเพื่อการเตรียมความพร้อมให้กับผู้ต้องขังก่อนออกสู่สังคม โดยได้มีการกำหนดให้มีการดำเนินงานในเรือนจำ และทัณฑสถานเปิด จำนวน 12 แห่งทั่วประเทศ และเรือนจำชั่วคราวแค่น้อย หน่วยงานในสังกัดเรือนจำเพชรบูรณ์ คือ 1 ใน 12 แห่งที่ได้รับการจัดตั้ง และถือเป็นศูนย์เตรียมการปลดปล่อยสำหรับผู้ต้องขังหญิงแห่งแรกในประเทศไทย โดยเริ่มเปิดดำเนินการอย่างเป็นทางการเมื่อวันที่ 14 มีนาคม พ.ศ. 2545 เป็นต้นมา

การจัดตั้งศูนย์เตรียมการปลดปล่อยสำหรับผู้ต้องขังหญิงภายในเรือนจำชั่วคราวแค่น้อย ซึ่งแต่เดิมเป็นเรือนจำชั่วคราวสำหรับผู้ต้องขังชาย จึงนับเป็นงานบุกเบิก และการปรับโฉมครั้งสำคัญครั้งหนึ่งของงานราชทัณฑ์ไทย และปัจจุบันที่นี้ก็ยังเป็นศูนย์เตรียมการปลดปล่อยสำหรับผู้ต้องขังหญิงแห่งแรก และแห่งเดียวของประเทศไทย ด้วยเหตุนี้จึงเป็นสาเหตุให้เรือนจำชั่วคราวแค่น้อยมีการดำเนินงานที่แสดงถึงเอกลักษณ์ที่แตกต่างไปจากเรือนจำ และทัณฑสถานอื่น ๆ

ปัจจุบันเรือนจำมีเจ้าหน้าที่จำนวน 16 คน และผู้ต้องขังหญิงจำนวน 142 คน ซึ่งเป็นผู้ต้องขังที่ย้ายระบายนมาจากเรือนจำ และทัณฑสถานต่าง ๆ ได้แก่ ทัณฑสถานหญิงกลาง ทัณฑสถานหญิงธนบุรี ทัณฑสถานหญิงกำแพงเพชร ทัณฑสถานหญิงคลองไผ่ ทัณฑสถานหญิงสงขลา ทัณฑสถานบำบัดพิเศษหญิงชลบุรี ทัณฑสถานหญิงเชียงใหม่ และทัณฑสถานหญิงพิษณุโลก รวมทั้งสิ้น 8 แห่งในทุกภูมิภาคทั่วประเทศ

1. ลักษณะการดำเนินงาน จากการที่ได้มีการจัดตั้งให้เรือนจำชั่วคราวแค่น้อยเป็นศูนย์เตรียมการปลดปล่อยได้ทำให้การดำเนินงานของเรือนจำอยู่ภายใต้กรอบหลักของการเป็นศูนย์เตรียมการปลดปล่อย คือ การดำเนินงานตามภารกิจ 4 ด้าน ได้แก่ ด้านการพัฒนาทักษะอาชีพ ด้านการพัฒนาจิตใจ ด้านการพัฒนาคุณภาพชีวิต และด้านการเตรียมความพร้อมก่อนปล่อย เพื่อเตรียมความพร้อมให้กับผู้ต้องขังก่อนกลับสู่สังคม ซึ่งเรือนจำได้ยึดถือ และพัฒนาการ

ดำเนินงานตามกรอบภารกิจงานดังกล่าวอยู่ตลอดเวลา จนกระทั่งเมื่อมีนโยบายคืนคนดีสู่สังคม เกิดขึ้นมาในปีพ.ศ. 2547 การดำเนินงานของเรือนจำจึงเป็นการดำเนินงานตามภารกิจเดิมโดยมีภารกิจ และแนวทางภายใต้ต้นนโยบายใหม่เข้ามาสนับสนุน และกำหนดทิศทางการดำเนินงานร่วมด้วยการดำเนินงานของเรือนจำชั่วคราวแค่น้อยจึงไม่มีความแตกต่างไปจากเดิมมากนัก และภารกิจทั้ง 4 ด้านก็ยังคงเป็นกรอบสำคัญในการดำเนินงาน และด้วยการเป็นศูนย์เตรียมการปลดปล่อยจึงทำให้การดำเนินงานทุกอย่างของเรือนจำ และการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังตลอดระยะเวลาของการต้องโทษที่นี้ต่างมีจุดร่วม คือ การเตรียมความพร้อมให้กับผู้ต้องขังก่อนกลับสู่สังคม สามารถแบ่งเป็น 2 ระยะ คือ

1.1 ก่อนการเกิดขึ้นของนโยบายคืนคนดีสู่สังคม

1.1.1 ความเชื่อ และมุ่งมั่นของผู้นำองค์กร

หากมองย้อนกลับไปก่อนการมีนโยบายการจัดตั้งศูนย์เตรียมการปลดปล่อย เรือนจำชั่วคราวแค่น้อยแห่งนี้ก็ยังคงเป็นเพียงเรือนจำชั่วคราวสำหรับผู้ต้องขัง มีมุ่งเน้นการรักษาพื้นที่โดยการปลูกป่า และการฝึกทักษะอาชีพด้านการเกษตร เช่นเดียวกับเรือนจำชั่วคราวอื่น ๆ แต่เมื่อนโยบายดังกล่าวได้มีการกำหนดภารกิจในการเตรียมความพร้อมก่อนปล่อยที่ชัดเจน เรือนจำชั่วคราวแค่น้อยจึงต้องมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบการดำเนินงาน หรืออาจกล่าวได้ว่า จุดเปลี่ยนของการดำเนินงานของเรือนจำเกิดจากการมีภารกิจที่ต่างไปจากเดิม แต่พบว่า การเป็นศูนย์เตรียมการปลดปล่อยของเรือนจำชั่วคราวแค่น้อยในระยะแรกนั้น ยังไม่สามารถที่จะดำเนินงานตามภารกิจ 4 ด้านขึ้นได้ในทันที เหตุผลจากการเป็นโครงการนำร่อง และลักษณะทางกายภาพของเรือนจำซึ่งเต็มไปด้วยป่า พื้นที่รกร้าง ประกอบกับความไม่ได้สัดส่วนของพื้นที่ที่รับผิดชอบกับจำนวนเจ้าหน้าที่ และผู้ต้องขัง จึงทำให้การดำเนินงานในระยะนี้ยังคงเต็มไปด้วยความยากลำบาก ซึ่งไม่เหมาะแก่การดำเนินงาน

แต่ด้วยความเชื่อ และความมุ่งมั่นของผู้นำองค์กร หรือผู้อำนวยการศูนย์เตรียมการปลดปล่อยจึงทำให้การดำเนินงานของเรือนจำได้เริ่มต้นขึ้น และงานที่เรือนจำได้เลือกทำเป็นอันดับแรก คือ การพัฒนาปรับสภาพพื้นที่ซึ่งเต็มไปด้วยป่า และพื้นที่รกร้าง ตลอดจนแปลงเกษตร โรงเลี้ยงสัตว์ และโรงรถเก่าโรงเล็ก ๆ ที่จัดขึ้นเพื่อฝึกทักษะอาชีพให้แก่ผู้ต้องขังแต่เดิม แต่เมื่อกรมราชทัณฑ์มีนโยบายการจัดตั้งศูนย์เตรียมการปลดปล่อย และกำหนดภารกิจที่แตกต่างไปจากวัตถุประสงค์ และการดำเนินงานที่มีอยู่เดิมนั้น เรือนจำจึงต้องมีการปรับเปลี่ยนสำหรับรองรับนโยบายที่เกิดขึ้นนี้ โดยมองว่างานที่จะดำเนินงานตามภารกิจได้ถึง 4 ด้าน จำเป็นต้องมีการจัดสภาพแวดล้อมให้มีความเหมาะสมขึ้นเสียก่อน “...ถางป่า ถางอะไรเอาจนเคลียร์หมด เมื่อก่อน

ฝั่งนั้นแทบเดินไม่ได้เลย ตรงบ้านसानรักเนีย เป็นแอ่งน้ำ นี่คือถมแล้ว. . .” (อาจารย์ ศรีสุณาครวั, สัมภาษณ์, 22 พฤศจิกายน 2552)

1.1.2 ความร่วมแรงใจของเจ้าหน้าที่ และผู้ต้องขังในการปรับปรุงสภาพพื้นที่

ด้วยพื้นที่ 237 ไร่ 3 งาน 10 ตารางวา กับจำนวนบุคลากรในเรือนจำที่มีเพียง 24 คน คือ เจ้าหน้าที่ 4 คน กับผู้ต้องขังอีก 20 คน ในช่วงแรกของการจัดตั้ง ทำให้การดำเนินงานมีความยากลำบากอยู่มากน้อยสำหรับการดำเนินงานของเรือนจำในช่วงแรก ต่อมาจำนวนบุคลากรทั้งเจ้าหน้าที่ และผู้ต้องขังได้มีจำนวนเพิ่มขึ้น คือ มีเจ้าหน้าที่เพิ่มขึ้นเป็น 6 คน ในขณะที่ผู้ต้องขังเพิ่มขึ้นเป็นร้อยละกว่าคน ซึ่งการเพิ่มขึ้นของบุคลากรในเรือนจำ ย่อมส่งผลดีต่อการพัฒนาพื้นที่ แต่รูปแบบของการเตรียมความพร้อมก่อนปล่อยสำหรับผู้ต้องขังยังไม่ได้ปรากฏชัดเจน ยังเป็นเพียงการดำเนินงานที่มุ่งเน้นการปรับสภาพพื้นที่ และการสานต่องานด้านการพัฒนาทักษะอาชีพจากเรือนจำชั่วคราวเดิมที่ดำเนินมาก่อนหน้า ได้แก่ การเลี้ยงเป็ด การเลี้ยงไก่ การเลี้ยงหมู การปลูกพืชผักสวนครัว และงานล้างรถ แต่ด้วยความไม่เพียงพอของงบประมาณ การดำเนินงานจึงเป็นการผนวกกันระหว่างงานปรับสภาพพื้นที่กับการพัฒนาทักษะอาชีพ การฝึกทักษะอาชีพจึงเป็นทั้งการพัฒนาความรู้ ความสามารถให้กับผู้ต้องขัง รวมถึงการกลายเป็นฐานรายได้ให้กับเรือนจำ ซึ่งสิ่งเหล่านี้ได้ช่วยให้การดำเนินงานตามภารกิจค่อย ๆ เกิดขึ้น และช่วยขจัดปัญหาหลงได้ในระดับหนึ่ง

ลักษณะการดำเนินงานของเรือนจำชั่วคราวแควน้อยในระยะแรกแสดงให้เห็นว่า แม้กรมราชทัณฑ์จะให้ภารกิจ 4 ด้านมาเป็นตัวกำหนดทิศทางในการดำเนินงาน แต่ด้วยลักษณะทางกายภาพของเรือนจำที่ไม่เอื้อต่อการดำเนินงาน รวมถึงบุคลากร และงบประมาณ ที่มีอย่างจำกัด ได้กลายเป็นอุปสรรคขัดขวางที่ทำให้การดำเนินงานตามแนวทางมีอาจเกิดขึ้นได้ทันที การเตรียมความพร้อมก่อนปล่อยในด้านต่าง ๆ จึงยังไม่มี ความชัดเจนเท่าที่ควร

ลักษณะเด่นของการดำเนินงานในระยะนี้ คือ ความร่วมแรงร่วมใจของเจ้าหน้าที่ และผู้ต้องขังในการปรับปรุงสภาพพื้นที่ เพื่อมิให้ความจำกัดมาทำลายการดำเนินงานตามนโยบาย รวมถึงการจัดการกับความจำกัดด้านงบประมาณให้เบาบางลง แม้เป็นเพียงในระดับหนึ่งก็ตาม แต่ถือเป็นจุดเริ่มต้นที่ดีของการพัฒนาเพื่อให้การดำเนินงานตามภารกิจ 4 ด้านเกิดขึ้น และบรรลุผลสำเร็จ

1.1.3 พัฒนาการทางแนวความคิดในการปฏิบัติต่อผู้ต้องขัง

แนวนโยบายของการเป็นศูนย์เตรียมการปลดปล่อย แสดงให้เห็นถึง พัฒนาการทางแนวความคิดในการปฏิบัติต่อผู้ต้องขัง ทั้งการพัฒนารูปแบบการเตรียมความพร้อม และสร้างความเท่าเทียมในการเข้าถึงสิทธิให้กับผู้ต้องขังหญิงร่วมด้วย ซึ่งนับเป็นการเปลี่ยนแปลง ที่มีคุณค่ายิ่งที่สมควรเกิดขึ้นแก่ผู้ต้องขัง และนับเป็นฐานสำคัญอย่างยิ่งในการรองรับกับการเกิดขึ้นของนโยบายคืนคนดีสู่สังคม ซึ่งถือเป็นจุดเปลี่ยนครั้งสำคัญของงานราชทัณฑ์ และการก้าวเข้าสู่การพัฒนารูปแบบการดำเนินงานของเรือนจำให้มีความเหมาะสมมากยิ่งขึ้น

1.2 หลังการเกิดขึ้นของนโยบายคืนคนดีสู่สังคม

1.2.1 การยึดมั่นในนโยบาย และแนวทางการปฏิบัติงานภายใต้นโยบาย คืนคนดีสู่สังคม

เมื่อย่างเข้าปีที่ 3 เรือนจำได้มีการปรับสภาพพื้นที่ และวางแนวทางการดำเนินงานมาในระดับหนึ่งแล้ว ดังนั้น ในระยะนี้การดำเนินงานตามภารกิจ 4 ด้านจึงมีความเด่นชัดขึ้น ประกอบกับการเกิดขึ้นของนโยบายคืนคนดีสู่สังคม ในปีพ.ศ. 2547 อีกทั้งภายใต้นโยบายคืนคนดีสู่สังคมได้มีแนวทางการดำเนินงาน และกิจกรรมต่าง ๆ เกิดขึ้น ทั้งการพัฒนา ระบบ และรูปแบบการปฏิบัติต่อผู้ต้องขัง และการแสวงหาการมีส่วนร่วมจากภาคส่วนต่าง ๆ ในสังคม รวมไปถึงสถานการณ์อื่น ๆ ทั้งภายใน และภายนอกเรือนจำ ที่นอกเหนือจากการวางกรอบการดำเนินงานของกรมราชทัณฑ์ที่เข้ามาระทบให้การดำเนินงานในระยะนี้ต้องมีการปรับเปลี่ยนให้เท่าทันกับสิ่งที่เกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา

นโยบายคืนคนดีสู่สังคม แม้จะเป็นนโยบายใหม่ของกรมราชทัณฑ์ แต่อยู่บนฐานของแนวทางการดำเนินงานของกรมราชทัณฑ์ก่อนหน้านี้ โดยเน้นการมองเห็นคุณค่า และให้ความสำคัญกับการปรับเปลี่ยนแนวทางการปฏิบัติต่อผู้ต้องขัง ที่มุ่งพัฒนาการแก้ไขฟื้นฟู และการกลับสู่สังคม การเกิดขึ้นของนโยบายคืนคนดีสู่สังคมจึงเสมือนเป็นการเข้ามาตอกย้ำความชัดเจนให้การดำเนินงาน และสนับสนุนให้งานการเตรียมความพร้อมขับเคลื่อนไปได้ด้วยดี อาจกล่าวได้ว่า ระยะนี้เรือนจำได้มีรูปแบบการเตรียมความพร้อมก่อนปล่อยปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจน และเรือนจำก็ยังคงยึดมั่นในนโยบาย และแนวทางการปฏิบัติงานภายใต้นโยบายการจัดตั้ง ศูนย์เตรียมการปลดปล่อย ซึ่งเป็นกรอบภารกิจเดิมไว้อย่างเหนียวแน่น และให้ความสำคัญไปยั้งความพยายามในการดำเนินงานให้บรรลุตามภารกิจ 4 ด้าน ซึ่งเป็นกรอบหลักที่กำหนดไว้ และได้มีการพัฒนาการดำเนินงานของตนเองภายใต้กรอบหลักนี้อยู่ตลอดเวลา เหตุผลสำคัญข้อหนึ่ง คือ ผลจากความเชื่อ และความมุ่งมั่นที่มีต่อแนวคิดการจัดตั้งศูนย์เตรียมการปลดปล่อยของผู้นำองค์กร

... พี่มีความเชื่อในเรื่องนี้อยู่แล้วว่า แนวทางศูนย์เตรียมการปลดปล่อยเป็นแนวทางที่ดีที่สุดของการเตรียมพร้อมการปลดปล่อย ก็ต้องพยายามทำทุกอย่างให้ประสบความสำเร็จ. . . เรือนจำเปิดของผู้หญิงเนี่ยเป็นโอกาสเดียวที่จะสร้างได้ ถ้าเกิดเราสร้างตรงนี้ไม่สำเร็จ มันก็จะมีโอกาส เพราะว่าคนที่ผู้ต้องขังมาอยู่ที่นี่ที่เดียว แต่ว่าเรือนจำชายเนี่ยมันเยอะ. . . (ศรีสุนาครวั, สัมภาษณ์, 18 พฤศจิกายน 2552)

การดำเนินงานที่เต็มเปี่ยมไปด้วยความเชื่อ และความมุ่งมั่นต่อนโยบาย รวมถึงความพยายามที่จะพิสูจน์ให้กรมราชทัณฑ์เห็นว่า การดำเนินงานสำหรับผู้ต้องขังหญิงในเรือนจำ และทัณฑสถานเปิดก็สามารถเกิดขึ้นได้เช่นเดียวกับการดำเนินงานกับผู้ต้องขังชาย สิ่งเหล่านี้ย่อมสร้างความเท่าเทียม และการเข้าถึงโอกาสในการพัฒนา ศักยภาพให้กับผู้ต้องขังหญิงที่ไม่แตกต่างไปจากผู้ต้องขังชาย

นอกจากนั้น การที่ศูนย์เตรียมการปลดปล่อยได้เข้าร่วมทำงานกับคณะทำงานของกรมราชทัณฑ์ในการจัดตั้งศูนย์เตรียมการปลดปล่อยมาตั้งแต่ต้น จึงทำให้มีความเข้าใจ และชัดเจนในนโยบาย และแม้ในเวลาต่อมา กรมราชทัณฑ์จะมีนโยบายคืบคลานสู่สังคม และแนวทางการปฏิบัติต่าง ๆ ขึ้นมา แต่ด้วยสิ่งเหล่านี้ รวมทั้งความซื่อสัตย์ของนโยบาย คือการแก้ไขฟื้นฟูเพื่อการกลับสู่สังคมของผู้ต้องขัง จึงทำให้การดำเนินงานของเรือนจำจึงยังคงเดินตามภารกิจ 4 ด้าน โดยมีแนวทาง และกิจกรรมต่าง ๆ ภายใต้ต้นนโยบายใหม่คอยให้การสนับสนุน เพื่อพัฒนาการดำเนินงานที่อยู่เดิมให้เป็นไปในทิศทางที่เหมาะสม และเกิดประโยชน์แก่ผู้ต้องขังหญิงมากที่สุดเท่าที่จะสามารถจะเกิดขึ้นได้

1.2.2 ความพร้อมในเรื่องอัตรากำลังเจ้าหน้าที่ และความหลากหลายในตำแหน่งการทำงานในระยะนี้เรือนจำมีความพร้อมในเรื่องอัตรากำลังเจ้าหน้าที่ ที่มีจำนวนเพิ่มขึ้นเป็น 16 อัตรา และมีความหลากหลายในตำแหน่งการทำงาน ได้แก่ นักทัณฑวิทยา นักวิชาการอบรมและฝึกวิชาชีพ นักสังคมสงเคราะห์ เจ้าพนักงานอบรมและฝึกวิชาชีพ และเจ้าพนักงานราชทัณฑ์ จึงทำให้การดำเนินงานมีความพร้อมในการที่จะสานต่อและพัฒนางานเพื่อการก้าวเข้าสู่ใกล้สู่เป้าหมาย คือ การดำเนินตามภารกิจ 4 ด้านมากยิ่งขึ้น

1.2.3 การแสวงหารูปแบบดำเนินงานที่เหมาะสมตามอัตลักษณ์และทุนทางสังคมของตน ด้วยลักษณะพิเศษของเรือนจำชั่วคราวแคน้อย คือ การเป็นศูนย์เตรียมการปลดปล่อยในโครงการนำร่อง และที่สำคัญ คือ การปฏิบัติต่อผู้ต้องขังหญิงในเรือนจำเปิดดังที่ไม่เคยมีมาก่อน ดังนั้นการดำเนินงานของเรือนจำ จึงมิใช่การเดินตามรูปแบบ และกรอบที่กรมราชทัณฑ์กำหนดแต่เพียงอย่างเดียว แต่กลับต้องเป็นการดำเนินงานที่เป็นการค้นหาความเป็น

รูปธรรม เพื่อให้การดำเนินงานที่เหมาะสมกับมีอัตลักษณ์ของเรือนจำท่ามกลางสถานการณ์จริงขึ้นมา การดำเนินงานเพื่อการเตรียมความพร้อมก่อนปล่อย พบว่า กิจกรรมการเตรียมความพร้อมผู้ต้องขังก่อนปล่อยของเรือนจำได้ใช้ภารกิจ 4 ด้านของนโยบายการจัดตั้งศูนย์เตรียมการปลดปล่อยมาใช้เป็นกรอบหลักในการดำเนินงาน

ดังนั้น กิจกรรมการเตรียมความพร้อมก่อนปล่อยจึงเป็นการนำเอาแนวทางเดิมของการดำเนินงานมาเป็นตัวตั้ง และใช้แนวทางจากนโยบายคืนคนดีสู่สังคมมาใช้เป็นตัวต่อยอดในการวางรูปแบบในการปฏิบัติต่อผู้ต้องขัง ดังนี้

- ด้านการฝึกทักษะอาชีพ

เรือนจำได้ขยายโครงการฝึกทักษะอาชีพให้มีความหลากหลายและสอดคล้องกับความต้องการของผู้ต้องขัง และตลาดมากยิ่งขึ้น เนื่องจากกลุ่มผู้ต้องขังของเรือนจำ คือ กลุ่มผู้ต้องขังหญิงที่ได้มีการย้ายระบายนมาจากต่างภูมิลำเนา และมีภูมิหลังที่แตกต่างกันจึงทำให้โครงการฝึกทักษะอาชีพต้องมีการปรับเปลี่ยนเพื่อให้เกิดความเหมาะสม รวมทั้งการน้อมนำเอาปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเข้ามาใช้ในกรมราชทัณฑ์ จนนำไปสู่การเกิดขึ้นของโครงการต่าง ๆ เพิ่มมากขึ้น ได้แก่ โครงการปลูกพืชผักปลอดสารพิษ โครงการเกษตรทฤษฎีใหม่ โครงการเกษตรกรรมทำนา โครงการเลี้ยงสุกร โครงการเลี้ยงไก่พันธุ์พื้นเมืองและสัตว์ปีก โครงการล้างรถ โครงการนวดแผนไทย โครงการจำหน่ายอาหาร และโครงการเสริมสวย

สำหรับบางโครงการเป็นการสานต่อและพัฒนาต่อจากการดำเนินงานในช่วงแรก เช่น โครงการเกี่ยวกับการเกษตร โครงการเลี้ยงสุกร โครงการเลี้ยงไก่พันธุ์พื้นเมืองและสัตว์ปีก โครงการล้างรถ พร้อมกับการสร้างโครงการใหม่ ๆ ขึ้นมา เช่น โครงการนวดแผนไทย โครงการประกอบและจำหน่ายอาหาร และโครงการเสริมสวย ร่วมกับโครงการจัดอบรมระยะสั้นต่าง ๆ เช่น การผลิตปุ๋ยหมัก การทำสารกำจัดแมลงจากพืชสมุนไพร การแปรรูปสมุนไพร การเพ้นท์เล็บ การร้อยเครื่องประดับ เป็นต้น ผู้ต้องขังทุกคนจะต้องเข้าสู่กระบวนการจำแนกเข้าประจำโครงการ หรือที่เรียกว่า “กองงาน” ประกอบด้วย กองกลาง กองเกษตร กองล้างรถ 1 และ 2 กองสะอาด กองสุกร-สัตว์ปีก กองสุทกรรม กองเสริมสวยและนวดแผนไทย กองสวน และร้านค้าสงเคราะห์

สำหรับจุดเด่นของการฝึกทักษะอาชีพ คือ ลักษณะของเรือนจำเปิด ได้เอื้อต่อการเกิดขึ้นของกระบวนการพัฒนาศักยภาพ และสามารถของตนเอง และในขณะเดียวกันยังเป็นการสร้างรายได้ให้กับผู้ต้องขังระหว่างต้องโทษร่วมด้วย รวมถึงการเข้ามามีส่วนร่วมของชุมชน ทั้งนี้ เนื่องจากงานอาชีพที่จัดฝึก เป็นอาชีพในงานประเภทบริการซึ่งเอื้อต่อการเข้ามาของชุมชนในการส่งเสริม และพัฒนาทักษะความชำนาญให้กับผู้ต้องขัง และเพื่อให้เกิด

ความไว้วางใจจากประชาชน เรือนจำจึงได้มีการฝึกฝนทักษะ ตลอดจนการวางกฎระเบียบที่มากขึ้น ซึ่งถือเป็นเหตุผลสำคัญที่ทำให้ในแต่ละวันมีประชาชนหมุนเวียนเข้าออกในเรือนจำที่อยู่ไม่ขาดสาย และความหลากหลายของกลุ่มผู้เข้าใช้บริการ ย่อมเป็นการแสดงถึงการยอมรับ และการสนับสนุนของชุมชนที่มีต่อการดำเนินงานของเรือนจำ และการวางระบบที่มีเหมาะสม

การฝึกทักษะอาชีพจึงเป็นกิจกรรมที่นอกจากจะทำให้ผู้ต้องขังได้มีโอกาสในการพัฒนาศักยภาพ และความสามารถแล้ว ยังเป็นกิจกรรมที่สามารถเชื่อมต่อกับผู้ต้องขังกับชุมชนให้เข้าหากันมากขึ้นได้อีกด้วย

- ด้านการพัฒนาจิตใจ

เรือนจำได้มีการพัฒนางานด้านการพัฒนาจิตใจให้เกิดขึ้นควบคู่กับการฟื้นฟูร่างกายให้กับผู้ต้องขัง การดำเนินงานในส่วนนี้ถือว่าเป็นจุดเด่นที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง เนื่องจากเป็นการดำเนินงานที่กว้างไปกว่าการพัฒนาจิตใจตามแนวทางของนโยบายที่หมายถึงการอบรมศีลธรรม จิตภาวนา วิปัสสนา การให้คำปรึกษารายบุคคล และกิจกรรมกลุ่มบำบัดเพียงเท่านั้น ทั้งนี้เนื่องจาก เรือนจำได้เล็งเห็นว่า แนวทางการดำเนินงานดังกล่าวอาจสอดคล้องกับความ เป็นจริงที่เกิดขึ้นได้ คือ การมองว่าผู้ต้องขังที่ผ่านการใช้ชีวิตอยู่ในเรือนจำ และทัศนสถานปิดมาก่อนหน้านี้ ย่อมนำมาซึ่งความอ่อนแอทั้งทางร่างกาย และจิตใจให้กับผู้ต้องขัง ดังนั้น เพื่อมิให้เป็น การซ้ำเติม และทำลายสภาพจิตใจ เรือนจำจึงได้มีการพัฒนารูปแบบการพัฒนา และฟื้นฟูจิตใจ ควบคู่กับการฟื้นฟูร่างกายให้กับผู้ต้องขัง ซึ่งเรียกว่า โปรแกรมปรับสภาพสำหรับผู้ต้องขังเข้าใหม่

...ผู้ต้องขังที่มาจากเรือนจำที่มีกำแพงสูงอะไอย่างนี้ แล้วย้ายมาอยู่ที่นี่ มัน ลักษณะการใช้ชีวิตมันไม่เหมือนกัน กฎระเบียบก็ไม่เหมือนกัน แล้วก็อย่างเรือนจำ สิ่งทีบอกร่างกายเค้าไม่ค่อยขยับ ไม่ค่อยได้ออกกำลังกาย มันก็ต้องมาปรับสภาพ ต้องมาแบบเหมือนฟื้นฟู ทั้งแบบร่างกาย และจิตใจให้เค้าพร้อม (ภูวารี หรศาสตร์, สัมภาษณ์, 21 พฤศจิกายน 2552)

และเป็นการเชื่อมโยงกิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์ และกิจกรรมพัฒนา พื้นที่เข้าด้วยกัน ด้วยการตระหนักในปัญหาของผู้ต้องขัง โปรแกรมปรับสภาพจึงเป็นรูปแบบการ ปฏิบัติต่อผู้ต้องขังด้านแรกในการสร้างความพร้อมทางด้านร่างกาย และจิตใจให้กับผู้ต้องขัง โดย ได้มีการสอดแทรกการสร้างจิตสำนึกที่มีต่อพื้นที่ของเรือนจำให้เกิดขึ้นร่วมด้วย

กระบวนการเตรียมความพร้อมผู้ต้องขังก่อนปล่อยได้เริ่มต้นขึ้น เมื่อผู้ต้องขังเข้าสู่โปรแกรมปรับสภาพเป็นระยะเวลา 10 วัน ซึ่งแบ่งออกเป็น 2 กิจกรรมย่อย คือ กิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์ และกิจกรรมพัฒนาพื้นที่ โดยเป็นการนำเอากระบวนการกลุ่มเข้ามาใช้ในทุก กิจกรรม ซึ่งสิ่งนี้จะเป็นพื้นฐานสำคัญในการใช้ชีวิตร่วมกันทั้งระหว่างเจ้าหน้าที่กับผู้ต้องขัง และ

ผู้ต้องขังกับผู้ต้องขัง กิจกรรมการพัฒนาจิตใจได้ดำเนินการอย่างต่อเนื่องและเชื่อมโยงกับกิจวัตรประจำวัน และถึงแม้โปรแกรมปรับสภาพจะสิ้นสุดลง แต่การพัฒนาจิตใจก็ยังคงดำเนินไปอย่างต่อเนื่องเมื่อผู้ต้องขังเข้าสู่กองงาน และการใช้ชีวิตในเรือนจำ เนื่องจากกิจวัตรประจำวันตลอดระยะเวลาของการอยู่ที่นี่ได้มีการสอดแทรกงานการพัฒนาจิตใจร่วมด้วยอยู่ตลอดเวลา ไม่ว่าจะเป็นการอบรมธรรมะในวันหยุดสุดสัปดาห์ การจัดกิจกรรมในวันสำคัญทางศาสนา การสวดมนต์ไหว้พระ ร่วมกับกิจกรรมการอบรมตอนเช้า และการบำเพ็ญสาธารณะประโยชน์ อีกทั้งกิจกรรมต่าง ๆ ในคลินิกอุ่นใจ โดยมีนักสังคมสงเคราะห์เป็นผู้รับผิดชอบ และดำเนินกิจกรรม ซึ่งประกอบด้วย กิจกรรมกลุ่มบำบัด การบริการให้คำปรึกษารายบุคคล การติดต่อขอรับการสงเคราะห์ การติดต่อญาติและครอบครัว การบริการให้คำปรึกษาแนะแนวให้กับผู้ต้องขังที่ใกล้พ้นโทษ และขยายไปยังการติดตามหลังปล่อยทั้งการให้คำปรึกษาทางโทรศัพท์ และการเยี่ยมบ้าน

นอกจากนั้นเรือนจำยังได้มีการจัดโปรแกรมแก้ไขฟื้นฟูผู้ต้องขัง เพื่อเพิ่มความเข้มข้นในการพัฒนาจิตใจให้กับผู้ต้องขัง ซึ่งเป็นกิจกรรมที่เกิดขึ้นหลังจากที่กรมราชทัณฑ์ได้มีการจัดทำโปรแกรมการแก้ไขฟื้นฟูผู้ต้องขังขึ้นอย่างเป็นทางการเพื่อเป็นแนวทางให้กับเรือนจำ และทัณฑสถานในการปฏิบัติต่อผู้ต้องขัง ภารกิจด้านการพัฒนาจิตใจภายหลังมีนโยบายจึงมีความแตกต่างและเป็นรูปธรรม ทั้งจากความคิดริเริ่มของเรือนจำเอง อย่างโปรแกรมปรับสภาพ และโปรแกรมแก้ไขฟื้นฟูผู้ต้องขังตามแนวทางของกรมราชทัณฑ์

- ด้านการเตรียมความพร้อมก่อนปล่อย

แม้วัตถุประสงค์ของศูนย์เตรียมการปลดปล่อย คือ การเตรียมความพร้อมให้กับผู้ต้องขังก่อนกลับสู่สังคม แต่กิจกรรมด้านนี้เป็นการแสดงให้เห็นถึงการนำเอาครอบครัว และชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมกับการดำเนินงาน และดูแลรับผิดชอบผู้ต้องขังร่วมกัน กิจกรรมที่สำคัญในภารกิจด้านนี้ ได้แก่

การเยี่ยมญาติ การเยี่ยมญาติในเรือนจำชั่วคราวมีความแตกต่างจากการเยี่ยมในเรือนจำ และทัณฑสถานปิด คือ เป็นการเยี่ยมแบบใกล้ชิดถึงตัว รวมถึงการจัดให้มีการเยี่ยมเพื่อชีวิตคู่ในชื่อว่า บ้านสานรัก ซึ่งเป็นผลจากแนวทางการดำเนินงานภายใต้นโยบายคืนคนดีสู่สังคมที่ได้มีการพัฒนารูปแบบการเยี่ยมในเรือนจำ และทัณฑสถานเปิด เพื่อเป็นการเปิดโอกาสให้ครอบครัว ได้แก่ พ่อแม่ สามี และบุตรของผู้ต้องขังเข้ามาใช้ชีวิตร่วมกันอย่างใกล้ชิดตลอด 24 ชั่วโมง การเยี่ยมในลักษณะนี้แม้จะพบว่าในเรือนจำชั่วคราวอื่น ๆ ต่างก็มียุทธศาสตร์การปฏิบัติที่ไม่แตกต่างกัน แต่ด้วยที่เรือนจำชั่วคราวแห่งนี้มีความพิเศษ คือ เป็นเรือนจำชั่วคราวสำหรับผู้ต้องขังหญิงเพียงแห่งเดียว ดังนั้น เรือนจำจึงจำเป็นต้องมีการกำหนดกฎระเบียบบางประการขึ้นมาเป็นการควบคุมโดยเฉพาะเพื่อให้เกิดความเหมาะสม คือ กฎระเบียบเรื่องการ

คุมกำเนิด เพื่อเป็นการป้องกันปัญหาที่อาจจะเกิดขึ้น การดำเนินงานในส่วนนี้จึงสะท้อนให้เห็นถึงความตระหนัก และความใส่ใจที่กรมราชทัณฑ์ และเรือนจำมีต่อผู้ต้องขัง และครอบครัวผู้ต้องขัง ซึ่งถือเป็นแนวทางปฏิบัติที่มีความเหมาะสม และตรงต่อความต้องการ

อย่างไรก็ตาม ปัญหาอย่างหนึ่งที่เกิดขึ้น คือ เนื่องจากผู้ต้องขังของเรือนจำเป็นผู้ต้องขังที่ย้ายระบายนมาจากเรือนจำต่าง ๆ ทั่วประเทศ และมีภูมิลำเนาที่แตกต่างกัน ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ครอบครัวผู้ต้องขังบางครอบครัวไม่สามารถเดินทางมาเยี่ยมได้ การเยี่ยมจึงเป็นบริการเกิดผลดีต่อผู้ต้องขังที่มีภูมิลำเนาในจังหวัดเพชรบูรณ์ และจังหวัดใกล้เคียงเท่านั้น

การร่วมกิจกรรมบำเพ็ญสาธารณประโยชน์นอกเรือนจำ

การเตรียมความพร้อมให้กับผู้ต้องขังโดยผู้ต้องขังยังคงอยู่ในเรือนจำ หรือแม้กระทั่งการส่งเสริมให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมกับกิจกรรมในเรือนจำแต่เพียงอย่างเดียว ดูเหมือนจะไม่เพียงพอต่อการสร้างความพร้อมให้กับผู้ต้องขัง ดังนั้น เรือนจำจึงได้มีการนำเอากิจกรรมต่าง ๆ เข้ามาเพื่อให้ผู้ต้องขังได้มีโอกาสที่จะออกไปทำกิจกรรมภายนอกเรือนจำร่วมด้วย เช่น การบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ให้กับหน่วยงานราชการ และวัดวาอารามในชุมชน การร่วมออกจำหน่ายสินค้าทางการเกษตรซึ่งเป็นผลผลิตจากเรือนจำ และให้บริการนวดแผนไทย ในงานต่าง ๆ ที่กรมราชทัณฑ์ได้จัดขึ้น แต่เนื่องด้วยปัญหาในเรื่องของกฎระเบียบจึงทำให้การออกนอกเรือนจำของผู้ต้องขังหญิงประสบกับปัญหา

...การที่เราจะเอาผู้ต้องขังออกอย่างนั้นมันต้องมีกฎหมายรองรับนะคะ แค่อบริการสังคมอะไรต่าง ๆ ก็ยังมีปัญหาเลย เพราะว่าผู้ต้องขังหญิงจะมีข้อจำกัดว่างานสาธารณะทำได้ไหม เพราะคำว่า งานสาธารณะ ถูกเขียนมาสำหรับผู้ต้องขังชาย คืองานลอกท่อ งานอะไรอย่างนี้ คือเป็นงานสำหรับผู้ต้องขังชาย ก็เป็นข้อถกเถียงกันจริง ๆ แล้วเค้าไม่ได้กำหนดว่าเป็นผู้ต้องขังชาย. . (อาจารย์ ศรีสุนาครวั, สัมภาษณ์, 22 พฤศจิกายน 2552)

ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ผู้ต้องขังหญิงไม่สามารถออกสู่สังคมได้อย่างเต็มที่เมื่อหากเทียบกับผู้ต้องขังชาย ซึ่งเป็นประเด็นที่เรือนจำได้พยายามเรียกร้องให้เกิดการทบทวนในเรื่องของกฎระเบียบดังกล่าวเพื่อสร้างโอกาส และความเท่าเทียมให้กับผู้ต้องขังหญิงอยู่ตลอดเวลา

กิจกรรมการอบรมแนะแนวก่อนปล่อย เมื่อถึงช่วงเวลา que ผู้ต้องขังใกล้พ้นกำหนดโทษ เรือนจำได้มีการอบรมเพื่อสร้างความพร้อมให้กับผู้ต้องขัง ทั้งการสร้าง ความเข้าใจ และการชี้ช่องทางในการเข้าถึงสิทธิ และบริการในหน่วยงานต่าง ๆ ของสังคม ได้แก่ ความรู้เกี่ยวกับสิทธิ แนวทางการปฏิบัติตนในการติดต่อกับหน่วยงานราชการต่าง ๆ เพื่อการ

เข้าถึงสิทธิ จากเจ้าหน้าที่ในเรือนจำ และเจ้าหน้าที่จากหน่วยงานต่าง ๆ เช่น สำนักงานจัดหางาน จังหวัด สำนักงานคุมประพฤติ อีกทั้งผู้ต้องขังยังสามารถขอเข้ารับคำปรึกษาร่วมกับนักสังคมสงเคราะห์ หรือเจ้าหน้าที่คนอื่น ๆ เป็นการส่วนตัว การอบรมแนะแนวก่อนปล่อยจึงเป็นกิจกรรมการเตรียมความพร้อมสุดท้ายที่เรือนจำจัดให้กับผู้ต้องขัง

สำหรับงานด้านการเตรียมความพร้อมก่อนปล่อยยังพบว่า เป็นการดำเนินงานที่แสดงให้เห็นถึงการดึงเอาภาคส่วนต่าง ๆ ในชุมชนให้เข้ามามีส่วนร่วมกับการดำเนินงานของเรือนจำ และการดำเนินชีวิตประจำวันให้กับผู้ต้องขัง ซึ่งเป็นการให้ภาพของการเตรียมความพร้อมที่เชื่อมโยงเข้ากับการทำงานกับครอบครัว และชุมชน การดำเนินงานเรือนจำจึงต้องอาศัยความสามารถในการประสานความร่วมมืออยู่ตลอดเวลา

- **ด้านการพัฒนาคุณภาพชีวิต** การดำเนินงานด้านนี้ถือเป็นภาพรวมของการดำเนินงานในภารกิจ 3 ด้าน คือ ด้านการพัฒนาทักษะอาชีพ ด้านการพัฒนาจิตใจ และด้านการเตรียมความพร้อมก่อนปล่อย หรือมองได้ว่าเป็นการดำเนินงานที่สนับสนุนงานด้านอื่น ๆ ก็ย่อมได้ ทั้งนี้เนื่องจากกิจกรรมทุกกิจกรรมที่เกิดขึ้นนั้นต่างมุ่งสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิตให้กับผู้ต้องขังทั้งระหว่างการต้องโทษ และภายหลังพ้นโทษ เพื่อให้ผู้ต้องขังมีโอกาสปรับตัวให้เข้ากับสังคมในเรือนจำ และสังคมภายนอกได้ แม้การพัฒนาคุณภาพชีวิตจะสอดคล้องไปกับการพัฒนาด้านอื่น ๆ ให้กับผู้ต้องขัง แต่กิจกรรมเด่นของงานด้านการพัฒนาคุณภาพชีวิตให้กับผู้ต้องขังของที่นี่ คือ การจำลองบรรยากาศของครอบครัวให้เกิดขึ้นในเรือนจำ หรือเรียกว่า ครอบครัวจำลอง

ครอบครัวจำลอง: นวัตกรรมนโยบายเพื่อการเตรียมความพร้อม การส่งเสริมความเป็นอยู่ภายใต้บรรยากาศครอบครัว

ครอบครัวจำลอง เป็นกิจกรรมที่ทางเรือนจำจัดขึ้นโดยมีนำเอาระบบการกลุ่มมาใช้เพื่อการพัฒนาพฤติกรรมให้กับผู้ต้องขัง โดยจัดให้ผู้ต้องขังจำนวน 8-10 คน หรืออาจจะเพิ่มขึ้นตามจำนวนผู้ต้องขังที่ย้ายระบายนเข้ามาในละช่วงให้อยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มภายในบ้านหลังหนึ่งที่ทำหน้าที่เสมือนเป็นบ้าน และครอบครัวของผู้ต้องขังขณะต้องโทษทุกคน ผู้ต้องขังจะเข้ามาทำกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกัน ทั้งช่วงก่อนการทำงาน พักกลางวัน และหลังเลิกงานภายในบ้านของตนทุกวัน โดยเฉพาะในวันหยุดของที่นี่ คือ วันพุธ และวันอาทิตย์

กิจกรรมครอบครัวจำลองเป็นกิจกรรมที่ช่วยให้ผู้ต้องขังเกิดการเรียนรู้ และพัฒนาความสามารถในการอยู่ร่วมกับเพื่อนผู้ต้องขัง และเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานระหว่างการต้องโทษ ซึ่งเป็นฐานสำคัญในการใช้ชีวิตร่วมกับอื่น ๆ ในสังคมภายหลังพ้นโทษ ปัจจุบันครอบครัวจำลองมีอยู่ด้วยกัน 8 หลัง ในบ้านจำลองแต่ละหลัง นอกจากผู้ต้องขังจะต้องดูแลกันและกันแล้ว

ในทุก ๆ บ้านจะมีเจ้าหน้าที่ประจำบ้าน คอยให้การดูแลผู้ต้องขังร่วมด้วย ซึ่งเป็นการดูแลที่นอกเหนือจากการดูแลจากนักสังคมสงเคราะห์ และเจ้าหน้าที่ประจำกองงาน “...คนที่อยู่บ้านชวนชมการจะอยู่กองงานอื่น คำก็จะเอามาปรึกษาพี่ บางทีคำไม่ปรึกษา เราก็เรียกคำมาหา เพราะว่าเราอ่าน ตรวจจดหมายคำเข้าออก เราก็รู้ว่าคำเป็นยังไง ตอนนี้สภาพคำเป็นยังไง แล้วก็เรียกคำมาหา แล้วก็ปรึกษา...” (พรจิต สีกา, สัมภาษณ์, 19 พฤศจิกายน 2552)

การดูแลซึ่งกันและกันในกิจกรรมครอบครัวจำลอง แสดงถึงความต้องการของเรือนจำในการที่จะช่วยให้สร้างความผ่อนคลายให้กับผู้ต้องขัง และเจ้าหน้าที่ในการอยู่ร่วมกัน รวมถึงยังเป็นรูปแบบหนึ่งในการควบคุม และดูแลผู้ต้องขังให้เป็นไปอย่างครอบคลุม เข้าถึงปัญหาปัญหาทั้งจากสัมพันธภาพที่ใกล้ชิดระหว่างเจ้าหน้าที่ กับผู้ต้องขังประจำแต่ละครอบครัว ซึ่งมีประเด็นที่น่าสนใจ คือ กิจกรรมครอบครัวจำลองเป็นกิจกรรมที่ช่วยสร้างการรับรู้ของความเป็นครอบครัวให้เกิดขึ้นตามชื่อเรียกของกิจกรรม ซึ่งอยู่บนฐานของการสร้างสัมพันธภาพระหว่างสมาชิกในแต่ละครอบครัว และเป็นสัมพันธภาพที่ไม่เป็นทางการระหว่างเจ้าหน้าที่กับผู้ต้องขัง เพื่อสร้างความผ่อนคลายในการควบคุม และการใช้ชีวิตอยู่ร่วมกัน แต่ในความผ่อนคลายก็ยังคงไว้ซึ่งกฎระเบียบ คือ การตรวจอ่านจดหมายเข้าออกของผู้ต้องขัง ที่แสดงให้เห็นว่า ถึงแม้เรือนจำจะพยายามสร้างความผ่อนคลายในการดำเนินชีวิตให้กับผู้ต้องขัง แต่มีอาจวางเฉยต่อกฎระเบียบบางประการได้ แม้การตรวจจดหมายในครอบครัวทั่วไปถือเป็นการกระทำที่ไม่สามารถเกิดขึ้นได้ เนื่องจากการแสดงถึงความเคารพต่อสิทธิ และความเป็นส่วนตัวของสมาชิกในครอบครัว หรือสำหรับบางครอบครัวอาจจะมีกระทำการดังกล่าวหากเป็นข้อตกลงร่วมกันของสมาชิกในครอบครัว แต่สำหรับในกรณีการตรวจจดหมายของผู้ต้องขังที่แม้อาจดูเหมือนเป็นการละเมิดสิทธิส่วนบุคคล แต่ด้วยกฎระเบียบ และภารกิจของเรือนจำอย่างหนึ่ง คือ การควบคุมผู้ต้องขัง ซึ่งในเรือนจำ และทัณฑสถานไม่ว่าจะในระบบปิด หรือระบบเปิดต่างต้องยึดถือเป็นแนวทางหลักอย่างหนึ่งในการดำเนินงาน เพื่อเป็นการสร้างความปลอดภัยให้กับผู้ต้องขังคนอื่น ๆ เรือนจำ และสังคมในภาพรวม การละเมิดสิทธิในส่วนนี้จึงเป็นความจำเป็นที่ยังคงต้องเกิดขึ้นควบคู่กัน

ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่า ครอบครัวจำลองเป็นกิจกรรมที่ช่วยลดบรรยากาศของการต้องโทษโดยการให้บรรยากาศ และสัมพันธภาพของความเป็นครอบครัวเข้ามาแทนที่ เพื่อให้ผู้ต้องขังและเจ้าหน้าที่เรียนรู้ที่จะใช้ชีวิตอยู่ร่วมกัน และยังหมายรวมถึง กระบวนการหรือกิจกรรมในการฟื้นฟูจิตใจให้กับผู้ต้องขังก็ย่อมได้เช่นกัน แต่ในความผ่อนคลายที่เกิดขึ้นเรือนจำก็ยังคงมีการนำเอากฎระเบียบบางประการเข้ามาควบคุมร่วมด้วย เนื่องจากเป็นความ

จำเป็นที่ต้องปฏิบัติทั้งในส่วนของประเด็นเรื่องความปลอดภัย และภารกิจในการดำเนินงานของ เรือนจำ และทัณฑสถาน

การให้ความสำคัญกับความต้องการจำเป็นของผู้ต้องขังแต่ละ

บุคคล

นอกจากการดูแลความเป็นอยู่ในภาพรวม เรือนจำยังได้ให้ความสำคัญกับงานบริการที่มีความจำเพาะเจาะจงไปยังความต้องการของผู้ต้องขังแต่ละคน แต่ละกลุ่มเพื่อให้การดำเนินงานสนองต่อความต้องการ และปัญหาให้ได้มากที่สุด คือ งานบริการ ให้คำปรึกษาแก่ผู้ต้องขังที่เพิ่มเติมจากการให้คำปรึกษาจากเจ้าหน้าที่ประจำกองงาน และเจ้าหน้าที่ประจำบ้านที่คอยทำหน้าที่ให้คำปรึกษา และตรวจสอบจดหมายเข้าออก โดยนักสังคม สงเคราะห์จะคอยทำหน้าที่เป็นผู้ให้บริการทั้งการให้คำปรึกษารายบุคคล และรายกลุ่ม และการให้ การสงเคราะห์ผู้ต้องขัง และครอบครัวผู้ต้องขังตามคำร้องขอ การสนับสนุนเงินทุนประกอบอาชีพ รวมถึงการดูแลผู้ต้องขังหลังพ้นโทษเพื่อต่อเติมการดำเนินงานของเจ้าหน้าที่ประจำกองงาน และ เจ้าหน้าที่ประจำบ้าน แต่สำหรับการดูแลผู้พ้นโทษ เรือนจำยังสามารถทำได้แค่เพียงการให้บริการ ปรึกษาทางโทรศัพท์ และการเยี่ยมบ้าน เนื่องด้วยลักษณะการดำเนินงานของกรมราชทัณฑ์ยังมี อาจขยายไปยังการดูแลผู้ต้องขังภายหลังการพ้นโทษได้อย่างเต็มที่

1.3 แนวทางการพัฒนาและก้าวต่อของเรือนจำ

การดำเนินงานในระยะนี้นับเป็นข้อท้าทายในการทำให้นโยบายคืนคนดีสู่ สังคมเกิดความยั่งยืน หลังจากที่เราเรือนจำมีความพร้อมทั้งบุคลากร และรูปแบบการดำเนินงาน ที่มั่นคงและเป็นที่ยอมรับในระดับหนึ่งแล้ว เมื่อเรือนจำเข้าปีที่ 6 ของการดำเนินงาน จึงเป็นช่วงเวลา ที่เรือนจำหวังว่าจะทำการจัดการ และสะสางปัญหา ข้อขัดข้องในการดำเนินงานที่กระทบต่องาน การเตรียมความพร้อมให้เบาบางลง ได้แก่ การดูแลผู้ต้องขังภายหลังพ้นโทษ เรือนจำได้มองว่าการ ที่กรมราชทัณฑ์ไม่สามารถเข้ามามีบทบาทสำคัญในงานส่วนนี้ได้จะทำให้การดำเนินงานที่ทำมา อย่างต่อเนื่องหมดความหมาย และไม่เกิดประโยชน์ เรือนจำจึงหวังว่ากรมราชทัณฑ์จะได้พัฒนา รูปแบบการเตรียมความพร้อมให้มีความครอบคลุมไปยังการดูแลผู้ต้องขังหลังพ้นโทษมากขึ้น

... แล้วงานที่เราทำเนี่ย มันจะประสบความสำเร็จได้ยังไง เหมือนกับเราทำมาครึ่ง เดียวเนี่ย มันก็สูญเปล่าสิ เป้าหมายที่คุณต้องการ คือ คืนคนดีสู่สังคมนะ คืน ก็หมายความว่า คืนแล้วเค้าต้องเป็นคนดีต่อไป ไม่ใช่ทำมาซะดี คือ วันปล่อยเนี่ย ดีจริง คิดได้จริง ๆ แต่ก็กลับมาอีก อย่างนี้จะทำทำไม ไข่ม้อย หรือว่าราชทัณฑ์ทำไม่ได้ ก็ควรวางระบบให้องค์กรใดองค์กรหนึ่งมารับช่วงต่ออย่างเป็นระบบ. . . (อาจารย์ ศรีสุนาครวั, สัมภาษณ์, 22 พฤศจิกายน 2552)

ในส่วนนี้เรื่อนจำจึงได้พยายามที่จะทำให้การดำเนินงานมีความครอบคลุมมากขึ้น โดยการประสานความร่วมมือกับสโมสรโรตารีในการสร้างระบบ และอาสาสมัครในการดูแลผู้พันโทษร่วมกัน แต่การดำเนินงานในส่วนนี้ก็ยังไม่ได้ปรากฏเป็นรูปธรรม เนื่องจากยังอยู่ในขั้นตอนของการระดมความคิด และการวางแผนแนวทาง แต่ถึงอย่างไร เรื่อนจำก็ยังหวังเป็นอย่างยิ่งว่า กรมราชทัณฑ์จะช่วยให้การดำเนินงานส่วนนี้เป็นระบบชัดเจนขึ้นมา ซึ่งไม่เพียงแต่จะช่วยให้การดำเนินงานเป็นไปอย่างครอบคลุม และเสมือนเป็นการสร้างระบบสนับสนุนจากทุกภาคส่วนในสังคมให้เกิดขึ้น แต่สิ่งสำคัญที่สุด คือ การมีคุณภาพที่ดีขึ้นของผู้พันโทษ และลดการกลับสู่วงจรของการกระทำผิดซ้ำด้วย

จะพบว่า จากการเริ่มต้นเพียงการกำหนดกรอบภารกิจ 4 ด้านกว้าง ๆ ภายใต้นโยบายการจัดตั้งศูนย์เตรียมการปลดปล่อยในระยะแรก และการดำเนินงานภายใต้นโยบายคืนคนดีสู่สังคม เมื่อเรื่อนจำมีความพร้อมทางกายภาพ รวมถึงแนวทาง และกิจกรรมสนับสนุนต่าง ๆ จากกรมราชทัณฑ์ได้ทำให้การดำเนินงานเกิดเป็นรูปแบบการดำเนินงานที่ลงลึกในรายละเอียดทั้งการพัฒนา และการเปลี่ยนแปลงไปสู่รูปแบบการดำเนินงานที่น่าสนใจในทุกภารกิจงาน แต่การดำเนินงานก็ยังพบร่องรอยของปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นร่วมด้วย ซึ่งเรื่อนจำหวังว่าการดำเนินงานที่จะเกิดขึ้นต่อจากนี้จะช่วยให้ปัญหาเหล่านั้นคลี่คลายลง โดยเฉพาะประเด็นเรื่องกฎระเบียบเกี่ยวกับงานสาธารณะ ซึ่งเป็นกิจกรรมที่ทางเรื่อนจำเห็นว่าเป็นกิจกรรมที่มีคุณค่าอย่างหนึ่งในการสร้างความพร้อมก่อนกลับสู่สังคมให้กับผู้ต้องขัง

... พี่พยายาม fight ในเรื่องระเบียบพวกนี้ คือ ก็ทำมาตลอด แต่ยังไม่ได้เน้นตอนนั้น เพราะเรายังไม่มีความพร้อมเรื่องเจ้าหน้าที่ แต่ตอนนี้เราพร้อม เจ้าหน้าที่เรามี 16 คน เจ้าหน้าที่เรามีความพร้อม โครงสร้างภายในเราพร้อมแล้ว เราไม่ต้องห่วงเรื่องการควบคุม การปกครองแล้ว เพราะเราได้วางระบบไว้ดีแล้ว ฉะนั้นเราคิดว่า ตอนนี้เรากำลังจะออกสู่สังคมอย่างเต็มรูปแบบ. . . (อาจารย์ ศรีสุนาครวั, สัมภาษณ์, 22 พฤศจิกายน 2552)

นอกจากประเด็นในเรื่องการออกสู่สังคมแล้ว ก็ยังคงมีประเด็นอื่น ๆ ที่เรื่อนจำยังต้องการให้เกิดการทบทวนร่วมด้วย เช่น ประเด็นการขาดอิสระในการจัดซื้อจัดจ้างที่ยังต้องขึ้นตรงอยู่กับเรื่อนใหญ่ที่ทำให้การดำเนินงานขาดความคล่องตัว อีกทั้งวัสดุอุปกรณ์ที่ได้ไม่ตรงกับความต้องการ เช่นเดียวกับกรณีสินค้าในร้านค้าสงเคราะห์ เรื่อนจำจึงมีความมุ่งมั่นที่จะพัฒนาการดำเนินงาน พร้อมทั้งวางแผนในการที่จะออกมาชี้แจงปัญหา และสร้างความตระหนักในเรื่องสิทธิของผู้ต้องขังหญิงให้เกิดขึ้นในงานราชทัณฑ์

การดำเนินงานของเรือนจำได้แสดงให้เห็นถึงการดำเนินงานตามกรอบของนโยบายทั้งสอง คือ นโยบายการจัดตั้งศูนย์เตรียมการปลดปล่อย และนโยบายคืนคนดีสู่สังคมที่ต่างเป็นไปเพื่อสร้างความพร้อมให้กับผู้ต้องขังก่อนกลับสู่สังคม แต่กว่าการดำเนินงานจะเป็นอย่างที่ปรากฏให้เห็นได้นั้นจำต้องอาศัยระยะเวลา และการต่อสู้กับปัญหาอุปสรรค ตลอดจนความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา เรือนจำชั่วคราวแคน้อยได้พิสูจน์ให้เห็นแล้วว่า การทำงานที่เต็มเปี่ยมไปด้วยความมุ่งมั่น และทุ่มเทของบุคลากรจะช่วยให้ก้าวพ้นจากปัญหาอุปสรรค และข้อจำกัดที่เกิดขึ้นได้ ซึ่งหมายถึงการนำมาซึ่งความอยู่รอดขององค์กร และช่วยสร้างความเชื่อมั่นให้กับกรมราชทัณฑ์ และสังคม ถึงแม้การดำเนินงานในปัจจุบันส่วนหนึ่งจะไม่ได้เป็นไปตามความมุ่งหวังของเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติก็ตาม ซึ่งก็ได้แต่หวังว่ากรมราชทัณฑ์จะหันกลับมาทบทวนช่องว่างของการดำเนินงานเพื่อลดปัญหาของการดำเนินงานในเรือนจำ และเพื่อความเป็นธรรมที่จะเกิดแก่ผู้ต้องขังหญิงอย่างจริงจัง เพื่อให้ผู้ต้องขังหญิงมีโอกาสในการพัฒนาศักยภาพและความสามารถให้เกิดขึ้นอย่างเต็มที่ก่อนกลับสู่สังคม

จากการดำเนินงานของเรือนจำในภาพรวมจะพบว่า เรือนจำได้มีการแปลความหมายของนโยบายคืนคนดีสู่สังคม ร่วมกับการนำเอาแนวทางการดำเนินงานของกรมราชทัณฑ์เข้าไปใช้ในการสนับสนุนการดำเนินงานจนเกิดเป็นรูปแบบกิจกรรมต่าง ๆ ที่น่าสนใจและมีความแตกต่างอย่างโดดเด่น ซึ่งในภารกิจทั้ง 4 ด้าน ก็พบว่า การดำเนินงานได้อยู่บนพื้นฐานของการพัฒนาระบบการแก้ไขฟื้นฟูที่เรือนจำได้นำเอาแนวทางการดำเนินงานของกรมราชทัณฑ์เข้ามาช่วยสนับสนุนการดำเนินงาน หรือคิดค้นรูปแบบที่มีความแตกต่างออกไป ทั้งนี้ก็เพื่อให้เกิดความเหมาะสมกับสถานการณ์ความเป็นจริงที่เกิดขึ้นให้ได้มากที่สุด เช่น โปรแกรมปรับสภาพ ครอบครัวจำลอง กิจกรรมปลุกย้อยในการแก้ไขฟื้นฟูต่าง ๆ เป็นต้น และได้มีการวางแผนการดำเนินงานไว้ล่วงหน้าเพื่อให้งานการเตรียมความพร้อมก่อนปล่อยเกิดการพัฒนาไปยังจุดที่มีความเหมาะสมมากยิ่งขึ้น

2. ลักษณะการทำงานของเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงาน

กว่านโยบายคืนคนดีสู่สังคมจะออกมาเป็นรูปแบบการดำเนินงาน และกิจกรรมต่าง ๆ ภายใต้ภารกิจทั้ง 4 ด้านได้นั้น เรือนจำต้องอาศัยการวางแผน และการวางระบบในการดำเนินงานอย่างเหมาะสม และตัวการขับเคลื่อนที่สำคัญ คือ เจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงาน ซึ่งเกิดขึ้นจากความเชื่อ ความมุ่งมั่น รวมถึงการวางระบบ และแนวทางในการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังที่เหมาะสม ยิ่งการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังในเรือนจำชั่วคราวมีความแตกต่างไปจากเรือนจำ และทัณฑ

สถานปิด คือ ความยากในการควบคุม และดูแลผู้ต้องขัง ฉะนั้นจึงทำให้การทำงานของเจ้าหน้าที่มีความแตกต่างไปจากการปฏิบัติหน้าที่ของเจ้าหน้าที่ในเรือนจำ และทัณฑสถานปิดด้วยเช่นกัน

รูปแบบการปฏิบัติต่อผู้ต้องขัง สามารถสรุปได้ดังนี้

2.1 โครงสร้างการทำงาน จากการที่เรือนจำมีอัตรากำลังเจ้าหน้าที่ที่มีจำนวนเพิ่มขึ้นเป็น 16 คน และมีความหลากหลายในตำแหน่งการทำงาน ได้แก่ นักทัณฑวิทยา นักวิชาการอบรมและฝึกวิชาชีพ นักสังคมสงเคราะห์ เจ้าพนักงานอบรมและฝึกวิชาชีพ และเจ้าพนักงานราชทัณฑ์ จำนวนและลักษณะการทำงานของเจ้าหน้าที่ได้ทำให้การดำเนินงานในระยะนี้มีความพร้อมในการที่จะสานต่อและพัฒนางานเพื่อการก้าวเข้าใกล้สู่เป้าหมาย และเพื่อให้การดำเนินงานเกิดผลดียิ่งขึ้น

2.2 การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการบริหารภายในเรือนจำ เรือนจำพัฒนา รูปแบบการบริการภายในเรือนจำขึ้น เพื่อให้การดำเนินงานมีความเหมาะสม โดยการวางโครงสร้างการทำงาน ซึ่งแบ่งการปฏิบัติหน้าที่ของเจ้าหน้าที่ออกเป็น 4 กลุ่ม คือ

1. กลุ่มงานบริหารงานทั่วไป
2. กลุ่มงานปกครองและรักษาการณ ์ ประกอบด้วย งานปกครองและรักษาการณ ์ งานสวัสดิการผู้ต้องขัง งานสงเคราะห์ผู้ต้องขัง
3. กลุ่มงานทัณฑปฏิบัติ
4. กลุ่มงานพัฒนาผู้ต้องขัง ประกอบด้วย งานการเงินผลประโยชน์ได้ งานฝึกอาชีพ 1 สำหรับผู้ต้องขังชุมชนเมือง งานฝึกอาชีพ 2 สำหรับผู้ต้องขังชุมชนชนบท งานแก้ไขฟื้นฟู และเตรียมความพร้อมก่อนปล่อย งานพัฒนาจิตใจ

และแม้เรือนจำจะมีโครงสร้าง และหน้าที่ความรับผิดชอบที่ชัดเจน แต่ลักษณะพิเศษสำคัญอย่างหนึ่งของการทำงาน คือ การทำงานโดยใช้วิธีการในการสร้างการมีส่วนร่วมให้เกิดขึ้นตลอดการทำงาน และใช้ชีวิตอยู่ร่วมกัน

2.3 การเปิดโอกาสให้เจ้าหน้าที่มีส่วนร่วม เจ้าหน้าที่ทุกคนสามารถแลกเปลี่ยนพบปะพูดคุย ผ่านทางการประชุมเช้า (Morning Meeting) รวมถึงการกำหนดบทบาทหน้าที่ความรับผิดชอบหลักกับหน้าที่การทำงานในส่วนอื่น ๆ หน้าที่หลักของเจ้าหน้าที่ทุกคน คือ การเป็นเจ้าหน้าที่ประจำกองงานฝึกทักษะอาชีพ และเจ้าหน้าที่ประจำบ้านในครอบครัวจำลอง การวางโครงสร้างดังกล่าวก็เพื่อช่วยลดปัญหาความจำกัดในเรื่องบุคลากร และสร้างความกระตือรือร้นในการทำงานให้กับเจ้าหน้าที่ รวมถึงความสามารถในการดูแลผู้ต้องขังให้เป็นไปอย่างทั่วถึง

... แบบมีส่วนร่วมก็คือ กระตุ้นให้เค้าทำ โดยที่มีโครงสร้างอย่างเป็นทางการ เค้าก็ทำ แบบสมานฉันท์ก็คือ ในกลุ่มภารกิจที่รับผิดชอบนี้ ยังมีภาพอีกอื่นที่ต้องทำ คือ เป็นที่ปรึกษากลุ่มผู้ต้องขัง ก็คือ มีกลุ่มบ้านครอบครัวจำลอง พี่ก็ใช้ระบบไม่เป็นทางการในการบริหารจัดการที่นี้ มันได้ผลดีในแบบที่สามารถมอบหมายงานข้ามฝ่ายได้ ตัวอย่าง พี่สายพิน รองจากพี่ เค้าจะต้องรับผิดชอบทั้งเป็นหัวหน้ากลุ่มงานฝึกวิชาชีพ แล้วก็ต้องเป็นหัวหน้างานฝ่ายปกครองและรักษาการณ์ ปกครองผู้ต้องขังด้วย แล้วก็รับผิดชอบโครงการฝึกวิชาชีพด้วย คือ ลักษณะเค้าเป็นผู้บัญชาการ มีตำแหน่งเป็นหัวหน้างาน แต่ยังต้องเป็นเจ้าหน้าที่ประจำกองงานด้วย. . . (อาจารย์ศรีสุนาครวั, สัมภาษณ์, 22 พฤศจิกายน 2552)

การวางโครงสร้างการทำงานก่อให้เกิดผลดีต่อการดำเนินงาน และการปฏิบัติต่อผู้ต้องขัง และทำให้เรือนจำมีความแตกต่างไปจากเรือนจำ และทัณฑสถานเปิดอื่น ๆ เนื่องจาก การเรือนจำ และทัณฑสถานเปิดอื่น ๆ จะไม่มีโครงสร้างการทำงานที่ชัดเจน ในส่วนนี้ยังพบว่า การที่เจ้าหน้าที่ทุกคน คือ เจ้าหน้าที่ประจำกองงานฝึกทักษะอาชีพ สิ่งนี้ได้ช่วยเปลี่ยนภาพของเจ้าหน้าที่ราชทัณฑ์ที่มีหน้าที่ และบทบาทในการควบคุม และแก้ไขผู้ต้องขังไปสู่หน้าที่ และบทบาทของการเป็นเกษตรกร และเมื่อเข้าสู่ครอบครัวจำลองเจ้าหน้าที่ก็จะมีหน้าที่ และบทบาทของการสมาชิกคนหนึ่งในบ้านแต่ละหลังที่คอยให้การดูแลช่วยเหลือ ร่วมพูดคุยแลกเปลี่ยนกับผู้ต้องขัง ความสัมพันธ์ในลักษณะนี้ได้ช่วยให้การควบคุม และแก้ไขฟื้นฟูผู้ต้องขังสามารถกลายเป็นเรื่องเดียวกัน และการใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันระหว่างเจ้าหน้าที่ และผู้ต้องขังยังช่วยให้การดูแลผู้ต้องขังเป็นไปอย่างทั่วถึง และพัฒนาไปสู่สัมพันธภาพที่ดีที่จะเกิดผลดีต่อกระบวนการเตรียมความพร้อมให้กับผู้ต้องขังก่อนกลับสู่สังคมในขั้นตอนต่าง ๆ ให้เกิดขึ้นได้ดี

2.4 การประชุมเช้า (Morning Meeting) เป็นเครื่องมือสำคัญในการทำงานที่ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของบุคลากร และเป็นวิธีการที่เรือนจำใช้มาตั้งแต่ระยะแรกของการจัดตั้ง ในการประชุมเช้าผู้อำนวยการศูนย์เตรียมการปลดปล่อยจะทำหน้าที่เป็นผู้ชี้แจงนโยบาย และให้ภาพใหญ่ของการดำเนินงานแก่เจ้าหน้าที่ เพื่อให้ความรู้ และวางกรอบการทำงานให้อย่างกว้าง ๆ แก่เจ้าหน้าที่ โดยเว้นช่องว่างในรายละเอียดของการดำเนินงานให้เจ้าหน้าที่ทุกคนมีความเป็นอิสระที่จะคิด และแสดงความคิดเห็นต่อยอด และหากมีกิจกรรมพิเศษอื่น ๆ ก็จะมีการตั้งคณะทำงานขึ้นมาเป็นกรณีพิเศษ วิธีการเหล่านี้ได้ช่วยให้การดำเนินงานในทุก ๆ กิจกรรมของที่นี่เกิดขึ้นได้ ซึ่งนอกจากจะเกิดผลดีในแง่ของการสร้างความร่วมมือร่วมใจแล้ว ยังช่วยให้การดำเนินงานเกิดความชัดเจน และเป็นไปในทิศทางเดียวกัน

2.5 การพัฒนาบุคลากร เรือนจำได้ให้ความสำคัญในการพัฒนาองค์ความรู้และความสามารถให้เกิดแก่เจ้าหน้าที่อยู่ตลอดเวลา ทั้งในรูปแบบของการถ่ายทอดความรู้จากผู้อำนวยการศูนย์เตรียมการปลดปล่อยจากการประชุมเข้า และการให้ความรู้เฉพาะแก่เจ้าหน้าที่ในแต่ละกองงาน ตลอดจนการศึกษาเรียนรู้ด้วยตัวเองของเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงาน ซึ่งส่วนหนึ่งเกิดจากความช่วยเหลือจากหน่วยงานต่าง ๆ ในชุมชน เช่น สำนักงานพัฒนาที่ดินจังหวัด สำนักงานเกษตรอำเภอ เป็นต้น รวมถึงการส่งเสริมให้มีการฝึกอบรมทั้งใน และนอกเรือนจำ ประกอบกับกรมราชทัณฑ์เองก็ได้ให้ความสำคัญ โดยได้พยายามให้มีการจัดอบรมให้แก่เจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานเพื่อส่งเสริมองค์ความรู้ และพัฒนาศักยภาพให้กับผู้ปฏิบัติงานในทุก ๆ ปี เรือนจำจึงได้มีการจัดส่งเจ้าหน้าที่คอยหมุนเวียนสับเปลี่ยนเข้ารับการอบรมกับทางกรมราชทัณฑ์ และหน่วยงานต่าง ๆ ที่จัดขึ้นอย่างต่อเนื่อง การส่งเสริม และพัฒนาความรู้ไม่ว่าจะในรูปแบบใดก็ตามนับเป็นผลดีต่อการพัฒนาศักยภาพให้กับเจ้าหน้าที่ และเมื่อพื้นฐานสำคัญของเจ้าหน้าที่ที่นี้ คือ ความมีใจรักต่องานด้านการเกษตรก็ยิ่งเป็นฐานสำคัญในการต่อยอดการดำเนินงาน และการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังให้เหมาะสมมากยิ่งขึ้น

2.6 สัมพันธภาพระหว่างเจ้าหน้าที่ และผู้ต้องขัง เป็นฐานที่สำคัญที่สุดของการดำเนินงาน และการใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันระหว่างเจ้าหน้าที่ กับผู้ต้องขัง หรือกล่าวได้ว่า ลักษณะเด่นของการทำงานของเจ้าหน้าที่ คือ การวางระบบที่เหมาะสมบนฐานของสัมพันธภาพที่ดีระหว่างเจ้าหน้าที่ และผู้ต้องขังที่ช่วยให้การปฏิบัติหน้าที่ของเจ้าหน้าที่เป็นทั้งการควบคุม และการแก้ไขฟื้นฟูผู้ต้องขังที่มีความซับซ้อนกันสนิท

3. กระบวนการเตรียมความพร้อมก่อนปล่อย

ศูนย์เตรียมการปลดปล่อยได้ทำให้การดำเนินชีวิตระหว่างการต้องโทษของผู้ต้องขังที่นี้ผูกติดกับกระบวนการเตรียมความพร้อมก่อนปล่อย ซึ่งมีความแตกต่างไปจากการเตรียมความพร้อมก่อนปล่อยในเรือนจำ และทัณฑสถานปิด คือ กระบวนการเตรียมความพร้อมก่อนปล่อยของจะเกิดขึ้นตั้งแต่ผู้ต้องขังทำการย้ายระบายนเข้าสู่การต้องโทษในเรือนจำชั่วคราวแค่น้อยแห่งนี้ กระบวนการทุกอย่างที่เกิดขึ้นจึงมีจุดร่วม และเป็นไปเพื่อสร้างความพร้อมให้เกิดแก่ผู้ต้องขังอย่างสูงสุด การเตรียมความพร้อมก่อนปล่อยนอกจากจะหมายถึงการเตรียมความพร้อมให้กับผู้ต้องขังแล้ว หากแต่ยังหมายถึงการเตรียมความพร้อมให้กับครอบครัวผู้ต้องขัง และชุมชนบริเวณที่ตั้งของเรือนจำร่วมด้วย

การเตรียมความพร้อมก่อนปล่อยให้กับผู้ต้องขัง

ผู้ต้องขังจะได้รับการเตรียมความพร้อมทันทีหลังจากมีการย้ายระบายนมาจากเรือนจำ และทัณฑสถานต่าง ๆ อันได้แก่ ทัณฑสถานหญิงกลาง ทัณฑสถานหญิงธนบุรี ทัณฑ

สถานหญิงกำแพงเพชร ทณฑสถานหญิงคลองไผ่ ทณฑสถานหญิงสงขลา ทณฑสถานบำบัดพิเศษหญิงชลบุรี ทณฑสถานหญิงเชียงใหม่ และทณฑสถานหญิงพิษณุโลก รวมทั้งสิ้น 8 แห่งในทุกภูมิภาคทั่วประเทศ และกระบวนการเตรียมความพร้อมจะเกิดขึ้นตลอดระยะเวลา ดังนี้

ช่วงที่ 1 การปรับสภาพ ผู้ต้องขังเข้าใหม่ทุกคนจะเข้าสู่โปรแกรมปรับสภาพเป็นระยะเวลา 10 วัน ซึ่งถือเป็นกระบวนการเตรียมความพร้อมอันดับแรก เพื่อสร้างความพร้อมทางร่างกาย และจิตใจ พร้อมกับการปลูกฝังความรัก และความรับผิดชอบในพื้นที่ให้กับผู้ต้องขัง เพื่อสร้างความสามารถในการปรับตัวให้เข้ากับผู้ต้องขังคนอื่น ๆ ทั้งนี้เนื่องจากการต้องโทษจะหมายถึง การใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับผู้อื่นร่วมด้วย โดยแบ่งออกเป็น 2 กิจกรรมย่อย คือ กิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์ และกิจกรรมพัฒนาพื้นที่

โปรแกรมปรับสภาพเป็นการนำเอากระบวนการกลุ่มมาเป็นฐานสำคัญในการปฏิบัติต่อผู้ต้องขัง เพื่อให้ผู้ต้องขังเกิดการเรียนรู้ที่จะอยู่ร่วมกับเจ้าหน้าที่ และผู้ต้องขังคนอื่น ๆ ตลอดระยะเวลาของการทำกิจกรรม การใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันต่อไป อีกทั้งโปรแกรมปรับสภาพยังเป็นวิธีการที่ช่วยให้เจ้าหน้าที่ และผู้ต้องขังมีโอกาสนพบปะพูดคุยเพื่อการสานต่อสัมพันธภาพที่ดีแก่กัน ให้เกิดขึ้นตลอดระยะเวลาของการอยู่ร่วมกัน และยังถือได้ว่าเป็นเครื่องมือสำคัญที่เจ้าหน้าที่ใช้ในการเรียนรู้ และศึกษาผู้ต้องขังก่อนที่จะการจำแนกผู้ต้องขังเข้าสู่กองงานต่อไป

ช่วงที่ 2 การใช้ชีวิตระหว่างต้องโทษ เป็นช่วงเวลาที่มีความสำคัญ และใช้ระยะเวลายาวนาน ทั้งยังเป็นช่วงเวลาของการเกิดขึ้นของกระบวนการเตรียมความพร้อมก่อนปล่อยให้กับผู้ต้องขังอย่างเต็มรูปแบบในทุก ๆ ภารกิจการงาน รวมถึงการเชื่อมโยงผู้ต้องขัง ครอบครัวยุต้องขัง และชุมชนเข้าหากัน ประกอบด้วยกิจกรรมที่มีอยู่หลากหลาย ได้แก่

1. **การเข้าสู่กองงาน** เมื่อผู้ต้องขังเข้าใหม่ทุกคนผ่านกิจกรรมในโปรแกรมปรับสภาพเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ต่อมาผู้ต้องขังทุกคนก็เข้าสู่กระบวนการของการจำแนกเข้าสู่กองงานเพื่อการฝึกอาชีพ โดยเจ้าหน้าที่จะทำการจำแนกตามสภาพภูมิหลัง และความสนใจของผู้ต้องขังเป็นรายบุคคล เพื่อให้การใช้ชีวิตในกองงานที่เกิดขึ้นต่อจากนี้มีความเหมาะสม โดยคำนึงถึงความสามารถในการนำความรู้ที่ได้ไปใช้ได้จริงภายหลังพ้นโทษ การจำแนกผู้ต้องขังเข้าสู่กองงานจึงเป็นงานที่จะส่งผลต่อการดำเนินชีวิตของผู้ต้องขังต่อไปในระยะยาว เนื่องจากการดำเนินงานของที่นี่ได้ใช้การทำงาน คือ การฝึกทักษะอาชีพมาเป็นฐานสำคัญในการแก้ไขฟื้นฟูผู้ต้องขัง กล่าวได้ว่า การเตรียมความพร้อมให้กับผู้ต้องขังได้ผูกติดไว้กับการทำงาน และการทำงานก็จะเกิดขึ้นตลอดระยะเวลาของการใช้ชีวิตในเรือนจำแห่งนี้เช่นกัน

ดังนั้น จึงทำให้การเตรียมความพร้อมให้กับผู้ต้องขังไม่อาจแยกออกจากการทำงาน และการดำเนินชีวิตของผู้ต้องขังได้อย่างเด็ดขาด การจำแนกจึงเป็นงานเตรียมความพร้อมให้กับผู้ต้องขังในลำดับต้น ๆ โดยจะมีการจำแนกผู้ต้องขังออกเป็นกลุ่ม ๆ ดังนี้

กลุ่มผู้ต้องขังที่มีพื้นฐานอาชีพเดิม เช่น ผู้ต้องขังที่มีพื้นฐานด้านการเกษตร หรือมีอาชีพเดิมเป็นเกษตรกร ผู้ต้องขังก็ถูกจำแนกไปกองงานด้านการเกษตร ซึ่งมีอยู่หลากหลายกองงาน เช่น การปลูกพืชผักปลอดสารพิษ การปลูกพืชสมุนไพร หรือผู้ต้องขังที่มีพื้นฐานในการนวด ก็จะถูกจำแนกไปกองงานนวดแผนโบราณ ทั้งนี้ก็เพื่อให้การเรียนรู้ในกองงานเป็นประโยชน์ต่อการเพิ่มพูนและพัฒนาทักษะอาชีพให้กับผู้ต้องขัง และประโยชน์ต่อการนำกลับออกไปใช้ได้จริงหลังจากพ้นโทษ

กลุ่มผู้ต้องขังวัยรุ่น ความคาดหวังในการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังกลุ่มนี้ คือ มุ่งให้ผู้ต้องขังกลุ่มนี้เห็นคุณค่าของการทำงาน และรายได้ที่จะเกิดขึ้นจากความมานะพยายามในการทำงาน ผู้ต้องขังกลุ่มนี้จะจำแนกอยู่ประจำกองงานล้างรถ เพื่อให้รายได้สอนให้เห็นคุณค่าของการทำงานที่เกิดจากการทำงานร่วมกันของคนทำงานทุกคน เนื่องจากงานล้างรถจะมีหลายขั้นตอน เช่น กองเปียก (งานล้างทำความสะอาด) กองแห้ง (งานเช็ด งานขัดเงา) และงานทุกส่วนก็มีความสัมพันธ์กัน

กลุ่มผู้ต้องขังที่มีความพร้อมทางครอบครัว และไม่ต้องการจะทำการฝึกอาชีพ ผู้ต้องขังกลุ่มนี้จะจำแนกอยู่ประจำงานกองกลางเพื่อคอยช่วยเหลือการทำงานของเจ้าหน้าที่ และบริการผู้ต้องขังในกองงานอื่น ๆ ผู้ต้องขังกลุ่มนี้ถือว่าได้เข้ามาช่วยแบ่งเบาภาระงานเพื่อให้การทำงานของเจ้าหน้าที่มีความคล่องตัว และการใช้ชีวิตของผู้ต้องขังประจำกองงานอื่นมีความสะดวกสบายมากขึ้น อันจะก่อให้เกิดผลดีต่อการทำงานในภาพรวม

กลุ่มผู้ต้องขังผู้สูงอายุและผู้ต้องขังที่มีความบกพร่องทางร่างกาย การจำแนกผู้ต้องขังกลุ่มนี้จะมุ่งเน้นให้ผู้ต้องขังเห็นคุณค่าของตนเอง นั่นคือ ความสามารถในการทำงาน และการช่วยเหลืองานในเรือนจำที่ไม่แตกต่างไปจากผู้ต้องขังคนอื่น ๆ แต่จะต้องเป็นงานที่ไม่หนัก ซึ่งก็คือ งานกองกลาง โดยจัดให้ทำหน้าที่ดูแลรับผิดชอบบ้านสวนรัก แต่ถ้าผู้ต้องขังในกลุ่มนี้มีความสนใจกิจกรรมในกองงาน หรือการจัดอบรมระยะสั้นในโครงการไหนก็ตาม ก็สามารถเข้าร่วมกิจกรรมเหล่านั้นได้ด้วยเช่นกัน

กลุ่มผู้ต้องขังที่มีความต้องการและความสนใจพิเศษ ผู้ต้องขังกลุ่มนี้อาจเป็นผู้ต้องขังในกลุ่มอื่น ๆ หรือไม่จัดอยู่ในกลุ่มที่กล่าวมาก่อนนี้ก็ได้ แต่เป็นกลุ่มผู้ต้องขังที่มีความต้องการและความสนใจส่วนตัวที่จะทำการฝึกทักษะอาชีพอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็สามารถที่จะเลือก

กองงานได้ตามความต้องการของตนเองโดยต้องเสนอขออนุญาตต่อเจ้าหน้าที่ เพื่อพิจารณาความเหมาะสม และทำการจำแนกเข้ากองงาน

และใช้ว่าผู้ต้องขังจะต้องใช้ชีวิตอยู่ในกองงานที่ได้รับการจำแนกไปตลอด หากผู้ต้องขังคนใดต้องการหมุนเวียนการทำงานไปยังกองงานอื่น ๆ ก็ย่อมทำได้ โดยการเสนอ และได้รับอนุญาตจากเจ้าหน้าที่เป็นที่เรียบร้อยแล้ว ผู้ต้องขังทุกคนที่อยู่ที่นี่จะต้องทำงาน มีหน้าที่และความรับผิดชอบในกองงานของตน โดยมีเจ้าหน้าที่ประจำกองงานจะคอยให้การดูแล และให้ความรู้กับผู้ต้องขังในกองงานที่รับผิดชอบ อีกทั้งการทำงาน หรือการฝึกทักษะอาชีพยังเป็นการดำเนินงานเพื่อการพัฒนาศักยภาพ ตลอดจนการมองเห็นคุณค่าของตัวเอง และเพิ่มโอกาสในการกลับสู่สังคมให้แก่ผู้ต้องขัง อีกทั้งยังหมายถึง วิธีการที่ช่วยสร้างรายได้ให้กับผู้ต้องขังระหว่างต้องโทษร่วมด้วย แม้เรือนจำจะคาดหวังว่าผู้ต้องขังที่ออกจากที่นี่จะสามารถนำเอาความรู้ความสามารถที่ได้จากเรือนจำกลับไปประกอบอาชีพ และไม่หวนกลับมากระทำผิดซ้ำ แต่เหนือสิ่งอื่นใด สิ่งที่เราคาดหวังที่จะให้เกิดแก่ผู้ต้องขังทุกคน คือ การมองเห็นคุณค่าของการทำงาน อันจะนำไปสู่การมองเห็นถึงศักยภาพ และความสามารถที่มีอยู่ในตัวเอง และในที่สุดก็จะเกิดเป็นความภาคภูมิใจในตัวเองขึ้นมา ซึ่งเป็นเหมือนเป้าหมายหลักของการดำเนินงานของที่นี่ที่เชื่อว่าจะกลายเป็นฐานสำคัญในการกลับสู่สังคม

เมื่อเข้าสู่กองงานก็จะมีเจ้าหน้าที่ประจำกองงานคอยให้การดูแล และให้ความรู้แก่ผู้ต้องขังในกองงานที่รับผิดชอบ รวมถึงหัวหน้ากองงานซึ่งเป็นผู้ต้องขังที่ได้รับการคัดเลือกจากผู้ต้องขังประจำกองงาน และด้วยลักษณะของเรือนจำเปิดที่ทำให้เจ้าหน้าที่ และผู้ต้องขังมีความใกล้ชิดกัน ลักษณะของการดูแลกันและกัน รวมถึงลักษณะความสัมพันธ์ดังกล่าวยังช่วยให้โอกาสในการร่วมพูดคุย แลกเปลี่ยนเรียนรู้ให้เกิดขึ้นตลอดเวลา “...เรามีความรู้ด้านการเกษตรหลักที่ว่าเราทำได้ เรารู้มาจากข้างนอกแล้ว แล้วก็มาช่วยสอนเพื่อน ๆ ข้างใน...” (ผู้ต้องขังหญิง 4, สัมภาษณ์, 17 พฤศจิกายน 2552)

“...ต้องฟังเค้า ให้เค้าแสดงความคิดเห็น บางคนเค้ามีประสบการณ์มากกว่าเจ้าหน้าที่อีก เพราะว่าบางครั้ง บางส่วนในบ้านเค้าอาจทำมาอย่างนี้ เค้าก็เป็น เค้าจะเป็นวิทยากรให้เราได้นะ บางคนเพื่อน ๆ ก็ได้ประโยชน์จากเค้า...” (พรจิต สีกา, สัมภาษณ์, 19 พฤศจิกายน 2552)

การทำงานประจำกองงานของผู้ต้องขังมีความสำคัญทั้งในแง่ของการพัฒนาศักยภาพ และความสามารถให้กับตนเอง และการพัฒนาความสามารถในการใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับผู้อื่น ทั้งเจ้าหน้าที่ประจำกองงาน ผู้ต้องขังประจำกองงานคนอื่น ๆ และบุคคลภายนอกที่เข้ามาใช้บริการ และอบรมความรู้ตลอดระยะเวลาของการทำงาน และการใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันจนกระทั่ง

พันธะ การฝึกทักษะอาชีพ และการใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันจะนำไปสู่การพัฒนาจิตใจให้กับผู้ต้องขังให้เกิดขึ้นร่วมด้วย

2. การใช้ชีวิตในเรือนนอน และครอบครัวจำลอง นอกจากผู้ต้องขังจะต้องประจำอยู่ในกองงานที่รับผิดชอบแล้ว การใช้ชีวิตของผู้ต้องขังยังมีส่วนเกี่ยวข้องกับการใช้ชีวิตในเรือนนอน และครอบครัวจำลองร่วมด้วย วัตถุประสงค์หลักก็เพื่อให้ผู้ต้องขังเกิดการเรียนรู้และพัฒนาความสามารถในการอยู่ร่วมกับผู้อื่น เช่นเดียวกับการใช้ชีวิตในกองงาน นอกจากนั้นแล้วในแต่ละเรือนนอน และแต่ละบ้านของครอบครัวจำลองจะมีแม่ห้องประจำเรือนนอน และแม่บ้านประจำครอบครัวจำลอง ซึ่งเป็นผู้ต้องขังที่ได้รับการเลือกตั้งจากสมาชิกในเรือนนอน และครอบครัวจำลอง เป็นคุณเลขาธิการคนอื่น ๆ ร่วมกับการดูแลของเจ้าหน้าที่ประจำบ้านคอยให้การดูแล พุดคุยให้คำปรึกษา รวมทั้งตรวจจดหมายเข้าออกของผู้ต้องขังในบ้านที่รับผิดชอบ ซึ่งช่วยให้การดูแลผู้ต้องขังเป็นไปอย่างครอบคลุมนอกเหนือจากการดูแลของนักสังคมสงเคราะห์ และเจ้าหน้าที่ประจำกองงาน

จะเห็นได้ว่าการใช้ชีวิตในกองงาน เรือนนอน และครอบครัวจำลองเป็นกิจกรรมพื้นฐานที่เป็นวิธีการในการสร้างความพร้อมให้กับผู้ต้องขังก่อนกลับสู่สังคม ทั้งการเพิ่มศักยภาพและความสามารถทางด้านอาชีพให้กับผู้ต้องขัง รวมทั้งการพัฒนาจิตใจ และความสามารถในการอยู่ร่วมกับผู้อื่น นอกจากนั้นแล้วเรือนจำยังได้มีการสอดแทรกกิจกรรม และบริการต่าง ๆ ให้กับผู้ต้องขัง ได้แก่ โปรแกรมการแก้ไขฟื้นฟูผู้ต้องขังเฉพาะ การอบรมธรรมะ การจัดกิจกรรมในวันสำคัญทางศาสนา กิจกรรมต่าง ๆ ในคลินิกอุ่นใจ กิจกรรมนันทนาการทั้งกีฬา และการละเล่นต่าง ๆ ในทุกวันพุธ ตลอดจนการดูแลในเรื่องปัจจัย 4 ให้เพียงพอับความต้องการ เพื่อการเตรียมความพร้อมให้กับผู้ต้องขังเป็นทั้งการพัฒนาศักยภาพ ความสามารถ ควบคู่กับการสร้างคุณภาพชีวิตที่ดีให้เกิดแก่ผู้ต้องขังอย่างครอบคลุม และสอดคล้องกับความต้องการ

นอกจากกิจกรรมพื้นฐานแล้ว เรือนจำยังคงใส่ใจกับการพัฒนาศักยภาพ และความสามารถในการอยู่ร่วมกับครอบครัว และชุมชนภายนอกให้เกิดแก่ผู้ต้องขังร่วมด้วย ทั้งนี้เพื่อให้ผู้ต้องขังเกิดการพัฒนาศักยภาพด้านอาชีพควบคู่กับศักยภาพด้านสังคม ซึ่งประกอบด้วยกิจกรรมดังต่อไปนี้

1. กิจกรรมเสริมสร้างสัมพันธภาพในครอบครัวให้กับผู้ต้องขัง เพื่อเปิดโอกาสให้ผู้ต้องขังและครอบครัวมีโอกาสให้พบปะพูดคุยกัน และอยู่ร่วมกันได้อย่างใกล้ชิด ทั้งจากการเยี่ยมแบบถึงตัว และการเยี่ยมเพื่อชีวิตคู่ (บ้านสวนรัก) แม้กิจกรรมดังกล่าวจะเป็นแนวทางที่ดี แต่พบว่าการเยี่ยมกลับไม่สามารถตอบสนองต่อความต้องการของผู้ต้องขัง และครอบครัวที่มีภูมิลำเนา

ห่างไกลได้ เนื่องจากผู้ต้องขังของที่นี่มีภูมิลำเนาที่แตกต่างกัน ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ผู้ต้องขังหลายคนขาดโอกาสในการเข้าถึงกิจกรรมที่ทางเรือนจำได้มีการจัดขึ้น

2. กิจกรรมส่งเสริมการใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับคนอื่น ๆ ในสังคม เรือนจำได้ให้ความสำคัญกับการใช้ชีวิตร่วมกันระหว่างผู้ต้องขังกับบุคคลภายนอกอย่างยิ่ง จะเห็นได้จากส่วนหนึ่งการฝึกทักษะอาชีพส่วนหนึ่ง ได้แก่ งานล้างรถ งานวาดแผนโบราณ งานเสริมสวดย งานจำหน่ายอาหาร จำต้องอาศัยบุคคลในชุมชนในการสนับสนุนการพัฒนาทักษะอาชีพ และความสามารถให้กับผู้ต้องขัง และด้วยเหตุนี้จึงทำให้ผู้ต้องขังมีโอกาสนที่จะพบปะ และใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับบุคคลหลากหลายกลุ่มที่เข้ามาใช้บริการภายในเรือนจำ ร่วมกับการจัดให้มีบุคลากร หรือหน่วยงานภายนอกหมุนเวียนเข้ามาให้ความรู้ และอบรมให้กับผู้ต้องขัง รวมไปถึงการสร้างโอกาสให้ผู้ต้องขังไปร่วมกิจกรรมต่าง ๆ กับชุมชนภายนอกเรือนจำ ซึ่งจะนำไปสู่การเรียนรู้เพื่อที่จะปรับตัว และใช้ชีวิตให้เข้ากับสังคมภายนอกได้ก่อนกลับสู่สังคมอย่างเต็มรูปแบบภายหลังพ้นกำหนดโทษ

ช่วงที่ 3 ก่อนพ้นกำหนดโทษ ลักษณะของเรือนจำเปิดได้กลายเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าหน้าที่กับผู้ต้องขังมีความใกล้ชิด ความผูกพัน ซึ่งจะช่วยให้การรับรู้ และความเข้าใจในสภาพปัญหาของผู้ต้องขัง และครอบครัวผู้ต้องขังเกิดขึ้นได้ง่าย และจะนำไปสู่การหาทางออกของปัญหาร่วมกัน

ข้อได้เปรียบของการเป็นเรือนจำเปิด คือ เจ้าหน้าที่กับผู้ต้องขังมีความใกล้ชิด ความผูกพันกันมากกว่าเรือนจำปิด จึงอาจกล่าวได้ว่าการอบรมแนะแนวก่อนปล่อยอย่างไม่เป็นทางการได้เกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลาของการใช้ชีวิตร่วมกันผ่านทางการพูดคุย อบรม แนะนำตักเตือน และร่วมแลกเปลี่ยน แต่เมื่อถึงช่วงเวลาที่ผู้ต้องขังใกล้พ้นกำหนดโทษ เรือนจำยังมีการอบรมเพื่อสร้างความพร้อมให้กับผู้ต้องขังอีกระดับหนึ่ง โดยการประสานความร่วมมือจากหน่วยงานต่าง ๆ ในจังหวัดเพื่อเข้ามาเป็นวิทยากรอบรมให้กับผู้ต้องขัง และการดูแลหลังปล่อย

ช่วงที่ 4 หลังพ้นกำหนดโทษ นอกจากการดูแลผู้ต้องขังระหว่างต้องโทษแล้ว ภายหลังการพ้นโทษเรือนจำก็ยังให้การดูแลในรูปแบบของการให้คำปรึกษาทางโทรศัพท์ การติดตามเยี่ยมบ้าน และการติดต่อกลับมาพูดคุยกับเจ้าหน้าที่เพื่อบอกเล่าถึงชีวิตภายหลังพ้นโทษ

...เค้าออกไป ไทมาบอกว่าถึงบ้านแล้วนะ ตอนนี้อยู่ทำอะไรอยู่ แบบเราอยู่ด้วยกันเราก็ออกไปกัน ก่อนเค้าจะออกก็จะขอเบอร์โทรเรา อะไรอย่างนี้แหละ แต่ว่าส่วนมากเราก็คงเค้าจะไม่มาไม่นานหรอก อย่างมากก็เดือนนึง เค้าก็จะหายไป แต่นาน ๆ เค้าจะโทรมาบอกว่าอยู่ยังงี้ ๆ ประมาณนี้ เพราะว่าเราอยู่ตรงนี้ เค้าก็มีความผูกพันกันอะคะ. . . (พรจิต สีกา, สัมภาษณ์, 19 พฤศจิกายน 2552)

ถึงแม้ความผูกพันของเจ้าหน้าที่กับผู้ต้องขังจะทำให้เกิดการรับรู้เรื่องราวของพวกเขากายหลังพ้นโทษ แต่ก็ยังเป็นเพียงช่วงเวลาหนึ่ง และผู้ต้องขังบางกลุ่มเท่านั้น ที่ติดตามภายหลังจากพ้นโทษของกรมราชทัณฑ์ยังไม่สามารถขยายภาระงานไปยังการดูแลผู้พ้นโทษได้อย่างจริงจัง ทำให้การดำเนินงานของเรือนจำในส่วนนี้ก็ยังคงมีความจำกัด แต่เรือนจำก็ยังมองว่าการดูแลติดตามผู้ต้องขังภายหลังจากพ้นโทษจะช่วยลดการกระทำผิดซ้ำได้ในส่วนหนึ่ง แม้กรมราชทัณฑ์จะไม่มีแนวทางในการดูแลผู้ต้องขังหลังพ้นโทษอย่างชัดเจน แต่เรือนจำก็ได้ละความตั้งใจ จึงได้มีวิทยานิพนธ์ประเด็นดังกล่าวมาพูดคุย และวางแผนร่วมกับสโมสรโรตารีในการจัดหาอาสาสมัครในการเข้ามาช่วยดูแลติดตามในส่วนนี้ให้กับเรือนจำ แม้การดำเนินงานจะยังไม่ได้เริ่มต้นอย่างเป็นทางการ แต่เชื่อว่าการดำเนินงานจะไม่เกิดขึ้น แต่อย่างน้อยที่สุดการคิดที่จะเริ่มต้นก็ได้แสดงถึงความตั้งใจ และความใส่ใจของคนทำงาน และหากการประสานความร่วมมือในส่วนนี้สำเร็จก็จะทำให้กระบวนการเตรียมความพร้อมผู้ต้องขังก่อนปล่อยของเรือนจำเป็นไปอย่างต่อเนื่องจนกระทั่งการให้ชีวิตภายหลังพ้นโทษ

การเตรียมความพร้อมให้กับครอบครัว และชุมชน

การเตรียมความพร้อมก่อนปล่อยแก่ผู้ต้องขังแต่เพียงอย่างเดียวดูเหมือนจะไม่เพียงพอต่อการกลับไปใช้ชีวิตร่วมกับคนอื่น ๆ ในสังคมได้แล้ว หรือกล่าวได้ว่า หากการดำเนินงานของเรือนจำมุ่งข้ามการเตรียมความพร้อมให้กับครอบครัว และชุมชนแล้วนั้น ย่อมจะส่งผลให้การดำเนินงานตามนโยบายไม่สามารถตรงกับวัตถุประสงค์ของนโยบายได้ เรือนจำจึงมีแนวทางที่สำคัญ คือ

1. การสร้างโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมกับกิจกรรมของเรือนจำ

เป็นการอาศัยกิจกรรมในโครงการฝึกทักษะอาชีพมาเป็นตัวเชื่อมต่อกับผู้ต้องขังกับชุมชนให้เข้าหากัน ได้แก่ งานล้างรถ งานนวดแผนไทย งานเสริมสวย งานจำหน่ายอาหารและผลผลิตทางการเกษตร มาทำการเปิดบริการให้กับประชาชนในชุมชน “... สิ่งแรกที่สังคมรู้สึก คือ แะข้าขอคิดว่าผู้ต้องขังน่ากลัว นักโทษนะ มันน่ากลัวนะคะ แต่เค้าก็ได้สัมผัสว่าผู้ต้องขังไม่น่ากลัว อย่างนี้ก็คือ ภาพที่เราสร้างให้สังคมยอมรับ...” (อาจารย์ ศิริสุนทรวิทย์, สัมภาษณ์, 22 พฤศจิกายน 2552)

กิจกรรมนี้จึงมีความสำคัญทั้งในส่วนการพัฒนาทักษะให้กับผู้ต้องขัง และยังเป็น การดำเนินการสร้างภาพลักษณ์ใหม่ให้กับผู้ต้องขังร่วมด้วย

2. การสร้างภาพลักษณ์ใหม่ให้กับผู้ต้องขัง

การที่จะทำให้อาสาสมัครเกิดการยอมรับได้นั้น เรือนจำจึงจำเป็นต้องทำการสร้างภาพลักษณ์ใหม่ให้กับผู้ต้องขัง ซึ่งเป็นผลจากการดำเนินงานที่เชื่อมต่อกับงานด้านการพัฒนาทักษะอาชีพ การเข้าร่วมกิจกรรมเป็นวิธีการที่เชื่อว่าจะทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนค่านิยมที่มีต่อผู้ต้องขังให้เป็นไปในทิศทางที่ดีขึ้น “... ที่นี้

พยายามดึงสังคมเข้ามาสัมผัสกับผู้ต้องขัง ให้เค้ามองผู้ต้องขังในภาพที่บวกมากขึ้น เพราะผู้ต้องขังก็เป็นคนธรรมดา เคื่าก็นวด กันคือให้ได้ มันก็ไม่ได้น่ากลัวอะไร. .” (ภูวารี หรศาสตร์, สัมภาษณ์, 21 พฤศจิกายน 2552)

ตั้งข้อสังเกตได้ว่า การเข้ามาของประชาชนในชุมชนจะเป็นการส่งเสริมการพัฒนาทักษะอาชีพ และการเรียนรู้เพื่อการปรับตัวให้เข้ากับสังคมภายนอกออกไปใช้ชีวิตร่วมกับสังคมภายหลังพ้นโทษอย่างเต็มรูปแบบ พร้อมกันนั้นยังหมายถึง การเข้ามาของรายได้ที่จะนำกลับมาพัฒนาการดำเนินงาน และเป็นการสร้างขวัญกำลังใจในการทำงานให้กับผู้ต้องขังร่วมด้วย แต่เหตุผลสำคัญ คือ การทำให้ผู้ต้องขังเป็นที่ยอมรับของสังคม และการต้องโทษจะไม่ใช่ว่าความแปลกแยก และสร้างความแตกต่างในฐานะของความความมนุษย์ได้แต่อย่างใด

ผลจากแนวคิดดังกล่าวได้เกิดเป็นแนวทางการดำเนินงาน ซึ่งพบว่า ประชาชนในชุมชนได้ให้การตอบรับเป็นอย่างดี สังเกตได้จากจำนวนผู้เข้ามาใช้บริการที่หมุนเวียนเข้าออกเรือนจำอยู่อย่างไม่ขาดสายในแต่ละวัน ความหลากหลายของกลุ่ม และอาชีพของกลุ่มผู้เข้าใช้บริการ สิ่งนี้ย่อมแสดงถึงการยอมรับ และการสนับสนุนของชุมชนที่มีต่อการแนวคิด และดำเนินงานของเรือนจำ

. . .ตามความคิดผม ถ้าผมเป็นผู้บริหาร ผมก็จะทำแบบเรือนจำนี้ครับ สร้างอาชีพให้เขา ให้เขามีความชำนาญในการทำอาชีพนั้น ๆ ก็จะมีคนว่าเขามีความถนัดอะไร ก็ให้เขาไปทำงานด้านนั้น อย่างทหารอเมริกันเขาก็จะมองว่ามีความถนัดอะไร ก็จะไปทำด้านนั้น ๆ ให้เกิดความชำนาญเพื่อการประกอบอาชีพนั้นได้. . (อมรรัตน์, สัมภาษณ์, 12 สิงหาคม 2552)

. . .การเข้าไปให้บริการเป็นวิธีการของการฝึกอาชีพของผู้ต้องขัง การวางแผนโบราณ การล้างรถก็เป็นประตูด่านแรก มองแล้วก็เหมือนไม่ได้เป็นเรือนจำ ก็ทำให้คนที่มองเรือนจำไม่เป็นเรื่องน่ากลัว ก็มองเป็นเงื่อนไขแค่ว่าคุณออกจากที่นี่ไม่ได้แต่ทุกอย่างก็เหมือนข้างนอก (ชาติชาย ม่วงเล็ก, สัมภาษณ์, 20 สิงหาคม 2552)

จากแนวความคิดมาสู่การดำเนินงาน และการยอมรับจากประชาชน ทำให้เห็นว่า เรือนจำกับประชาชนต้องร่วมกันทำงานในการเตรียมความพร้อมให้กับผู้ต้องขัง แม้ว่าการเข้ามาใช้บริการจะเป็นความสัมพันธ์ในลักษณะของผู้ให้บริการ และผู้ใช้บริการก็ตาม แต่ก็ทำให้เห็นว่า ประชาชนในชุมชนได้เข้ามามีบทบาทในงานราชทัณฑ์มากขึ้น งานราชทัณฑ์จะไม่ใช่ว่าเรื่องไกลตัวสำหรับประชาชนอีกต่อไป การสร้างโอกาสเหล่านี้จะนำไปสู่การปรับเปลี่ยนค่านิยม และการ

ปฏิบัติต่อผู้ต้องขัง และขยายไปยังผู้พ้นโทษให้เป็นไปในทิศทางที่ดีขึ้นซึ่งจะกลายเป็นฐานที่มั่นคงในการใช้ชีวิตในสังคมร่วมกัน

3. การแสวงหาเครือข่ายเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงาน เรือนจำได้มองเห็นว่าการดำเนินงานแต่เพียงลำพังมีอาจทำให้การดำเนินงานบรรลุตามเป้าหมายได้ เรือนจำจึงมุ่งที่จะให้เกิดการดำเนินงานในรูปแบบของเครือข่ายขึ้น โดยการแสวงหาความร่วมมือไปยังหน่วยงานต่าง ๆ ในชุมชนทั้งหน่วยงานราชการ หน่วยงานเอกชน และประชาชน เพื่อให้เกิดการเข้ามามีส่วนร่วมในดูแลผู้ต้องขังร่วมกัน การดูแลผู้ต้องขังจะมีหน้าที่ของเรือนจำแต่เพียงอย่างเดียว แต่ถือเป็นหน้าที่ของทุกภาคส่วนในชุมชน และด้วยข้อได้เปรียบของการเป็นเรือนจำเปิด ประกอบกับรูปแบบของกิจกรรมที่เน้นให้ประชาชนมีโอกาสเข้ามามีส่วนร่วม จึงทำให้เรือนจำเป็นที่รู้จักของชุมชน และนำมาซึ่งการสนับสนุนจากหน่วยงานต่าง ๆ ในหลากหลายรูปแบบ เช่น การสนับสนุนสิ่งของอุปโภคบริโภค การให้ความรู้ โดยการเข้าร่วมเป็นวิทยากรอบรมให้กับผู้ต้องขัง การเป็นที่ปรึกษาให้ความรู้กับเจ้าหน้าที่ การเข้ามาศึกษาดูงาน การให้เงินสนับสนุนการดำเนินงานของเรือนจำ และการให้เงินทุนประกอบอาชีพแก่ผู้พ้นโทษ

ส่วนหนึ่งของการเข้ามามีส่วนร่วมของหน่วยงานต่าง ๆ เป็นผลจากการที่หน่วยงานบางแห่งมีเป้าหมาย หรือจุดร่วมในการดำเนินงานที่ตรงกับงานราชทัณฑ์ ซึ่งการเข้ามาในลักษณะนี้จะเกิดผลดีต่อการดำเนินงานของเรือนจำ และที่สำคัญคือ ประโยชน์ที่จะเกิดแก่ผู้ต้องขัง “เรือนจำแค่น้อยเห็นว่าคุณต้องขังของเรือนจำแค่น้อยเป็นกลุ่มประชากร หรือกลุ่มเป้าหมายของสำนักงานพัฒนาสังคมโดยตรง มองว่าเป็นผู้ด้อยโอกาส ก็เป็นผู้ด้อยโอกาสกลุ่มหนึ่ง และเป็นผู้สมควรได้รับการจัดสวัสดิการ. . .” (ชาติชาย ม่วงเล็ก, สัมภาษณ์, 20 พฤศจิกายน 2552)

ความร่วมมือ และการสนับสนุนจากหน่วยงานส่วนต่าง ๆ ของชุมชนได้ช่วยให้การดำเนินงานของเรือนจำในระยะนี้สามารถสานต่อ และพัฒนาการดำเนินเพื่อการเตรียมความพร้อมให้กับผู้ต้องขังต่อไปได้ด้วยดี นอกจากนั้นจากการเห็นความสำคัญของการทำงานในลักษณะของการประสานความร่วมมือ กรมราชทัณฑ์จึงได้เกิดแนวทางการปฏิบัติที่เรียกว่า “เครือข่ายสังคมสงเคราะห์ในงานราชทัณฑ์” หรือ “MOU” ขึ้น

MOU กับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น: นวัตกรรมนโยบายที่ส่งผลเชิงบวกจากการที่กรมราชทัณฑ์ได้มีการจัดทำบันทึกข้อตกลงเพื่อประสานความร่วมมือกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ซึ่งถือเป็นหน่วยงานที่มีความใกล้ชิดกับผู้ต้องขัง เนื่องจากผู้ต้องขังเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนที่ท้ายที่สุดแล้วก็ต้องกลับสู่ชุมชนหลังพ้นโทษ ทั้งนี้เพื่อเป็นการกระตุ้นจิตสำนึก และสร้าง

ความรับผิดชอบที่มีต่อผู้ต้องขังให้เกิดขึ้นกับองค์กรปกครองส่วนตำบล การบันทึกข้อตกลงร่วมกันจะหมายความว่า องค์กรปกครองส่วนตำบลต้องเข้ามามีส่วนร่วมในการดูแล และรับผิดชอบต่อผู้ต้องขังร่วมกันกับทางเรือนจำตามรายละเอียดในบันทึกข้อตกลง ซึ่งเรือนจำได้มีการทำบันทึกข้อตกลงกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจำนวน 14 แห่ง แม้อาจดูเหมือนว่าการประสานความร่วมมือในลักษณะดังกล่าวจะมีการดำเนินงานมาก่อนหน้านี้ แต่การบันทึกข้อตกลงที่เกิดขึ้นก็ได้ช่วยให้การดำเนินงานที่ไม่เป็นทางการในอดีตปรากฏเป็นรูปธรรมชัดเจน

ถึงแม้การดำเนินงานในช่วงแรกจะเกิดความเข้าใจที่ไม่ตรงกันก็ตาม “. . .บางคนไม่เข้าใจ เราก็อธิบายว่า นี่คนของคุณนะ ไม่ใช่ของเรา ผู้ต้องขังที่พ้นโทษไปก็คือ ประชาชน คือ คนของคุณ เพราะคุณคือ อบต. เค้าก็เข้าใจ เค้าก็สนับสนุนให้ทุนประกอบอาชีพ” (อาจารย์ ศรีสุภาครวั, สัมภาษณ์, 22 พฤศจิกายน 2552)

ความเข้าใจที่ไม่ตรงกันอาจจะเป็นปัญหาในระยะแรกของการทำงานร่วมกัน แต่เมื่อมีการสร้างความเข้าใจที่ตรงกันให้เกิดขึ้นแล้วก็ได้ช่วยให้การดำเนินงานของเรือนจำมีความคล่องตัวมากยิ่งขึ้น ทั้งการเข้ามาสนับสนุนในเรื่องงบประมาณ บุคลากร สิ่งของเครื่องใช้ การสนับสนุนทุนประกอบอาชีพให้กับผู้ต้องขังภายหลังพ้นโทษ ตลอดจนการดูแลครอบครัวผู้ต้องขังและผู้พ้นโทษร่วมด้วย

การผลักดัน MOU ยังคงความท้าทาย แม้การร่วมงานกันในช่วงแรกสามารถดำเนินไปได้ด้วยดี แต่กลับพบว่ามีปัญหาระลอกสองเกิดขึ้น คือ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นไม่สามารถปฏิบัติตามบันทึกข้อตกลงที่ทำร่วมกันได้อย่างต่อเนื่อง ทำให้จากองค์กรปกครองส่วนตำบล 14 แห่งที่มีการบันทึกข้อตกลงร่วมกัน แต่กลับมีเพียง 2 แห่งเท่านั้นที่ยังคงทำงานร่วมกับทางเรือนจำอย่างเต็มที่ และต่อเนื่อง

. . .คือ อบต.เหมือนเค้าก็มองเหมือนเราไปเพิ่มงานให้เค้าไง ถ้าไม่มีอันนี้ เค้าก็ไม่ต้องมิงานทำเพิ่ม เค้าก็อยู่ เค้าก็สบายเค้า มันก็แล้วแต่อบต. อบต.ไหนมีศักยภาพ นายกแบบมีวิสัยทัศน์ เค้าก็สนับสนุน ก็แบบต้นตออะไรอย่างนี้ ถ้าอบต.ไหนนายกฯ แบบเนือย ๆ เค้าไม่ค่อยมีศักยภาพ แบบ มันก็ไม่มีอะไร ก็เหมือนจืดเฉย ๆ . . . (อาจารย์ หรศาสตร์, สัมภาษณ์, 21 พฤศจิกายน 2552)

สถานการณ์ที่เกิดขึ้นทำให้ได้รับรู้ความจริงที่ว่า แม้เครือข่ายราชทัณฑ์ตำบลจะมีนโยบาย และแนวปฏิบัติที่ดี หรือเหมาะสมเพียงใด แต่เมื่อนำมาปฏิบัติกลับพบว่า ความสำเร็จของนโยบายไม่ได้ขึ้นอยู่กับ การดำเนินงานของเรือนจำแต่เพียงอย่างเดียว แต่ยังหมายถึง ศักยภาพวิสัยทัศน์ และความร่วมมือขององค์กรปกครองส่วนตำบลร่วมด้วย ซึ่งเป็นปัจจัยที่ยากแก่การ

ควบคุม และด้วยเหตุนี้จึงทำให้การดำเนินงานไม่อาจดำเนินไปได้อย่างเต็มที่ตามที่ตั้งใจ และควรจะเป็น แต่ด้วยความร่วมมือและความช่วยเหลือจากหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นก่อนหน้านี้ และองค์กรปกครองส่วนตำบล 2 แห่งจากการบันทึกข้อตกลงร่วมกัน จึงช่วยค้ำยันไม่ให้เกิดปัญหาที่เกิดขึ้นส่งผลกระทบต่อการทำงานของเรือนจำมากนัก การไม่ให้ความร่วมมือจากองค์กรปกครองส่วนตำบล 12 แห่งอาจจะส่งผลกระทบต่อการทำงานของเรือนจำบ้าง แต่สำหรับภาพรวมเรือนจำก็ยังคงได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานต่าง ๆ ในชุมชนเป็นอย่างดี แต่ถึงอย่างไร สถานการณ์ดังกล่าวนี้ก็ชี้ให้เห็นว่า ความยากในการควบคุมกับปัจจัยภายนอกได้กลายประเด็นปัญหาที่สร้างความยากลำบากให้กับการทำงานของเรือนจำ และเป็นอุปสรรคขัดขวางในการเตรียมความพร้อมผู้ต้องขังก่อนปล่อย

การแสวงหาความร่วมมือจากองค์กรสาธารณกุศล: สโมสรรอตารี แม้สโมสรรอตารีจะเป็นองค์กรการกุศลอย่างหนึ่งที่มีบทบาทในจังหวัดเพชรบูรณ์ แต่โดยกลุ่มเป้าหมายของการดำเนินงาน คือ กลุ่มเด็ก สตรี และผู้สูงอายุ ซึ่งการมีกลุ่มเป้าหมายที่ไม่ตรงกันได้ทำให้อ่อนหน้านี้รอตารียังไม่ได้มีโอกาสในการร่วมงานกับเรือนจำ แต่ต่อมาเมื่อรอตารีเกิดความสนใจในการที่จะขยายผลไปยังกลุ่มผู้ด้อยโอกาสกลุ่มอื่น ๆ ซึ่งเป็นเวลาที่เหมาะสมกับการดำเนินงานเพื่อแสวงหาเครือข่ายของเรือนจำ และเมื่อมีการพบปะพูดคุย ตลอดจนการเข้ามาศึกษาดูงานก็ได้ช่วยให้หน่วยงานทั้งสองเกิดจุดร่วมที่ตรงกัน และทำงานร่วมกัน การเข้ามาของรอตารีในปัจจุบันนับว่ามีบทบาทสำคัญในแง่ของการเข้ามาสนับสนุนในเรื่องเงินทุนประกอบอาชีพให้กับผู้ต้องขังภายหลังพ้นโทษ ซึ่งกลายเป็นเงินก้อนหลักที่เรือนจำใช้ในการจัดสรรให้กับผู้ต้องขัง รวมถึงการวางแผนร่วมกันในการดำเนินการติดตามผู้ต้องขังอีกด้วย สิ่งเหล่านี้ทำให้การทำงานของเรือนจำขยายกว้าง และสามารถลดข้อจำกัดในเรื่องงบประมาณ รวมถึงยังสามารถสนองต่อความต้องการของผู้ต้องขังได้ตรง และครอบคลุมมากขึ้น อีกทั้งจากการที่เรือนจำต้องการขยายพื้นที่การดำเนินงานไปยังกลุ่มผู้พ้นโทษ จึงได้มีการประสานความร่วมมือกับรอตารีถึงการสร้างระบบ และอาสาสมัครในการดูแลผู้พ้นโทษร่วมกัน การดำเนินงานร่วมกันในส่วนนี้แม้ยังเป็นเพียงการเริ่มต้น แต่นับเป็นจุดเริ่มต้นที่ดีที่แสดงถึงการเข้ามามีส่วนร่วมสำคัญของหน่วยงานในสังคม และโอกาสดีที่จะเกิดแก่ผู้ต้องขังภายหลังพ้นโทษ

กล่าวได้ว่า การเตรียมความพร้อมก่อนปล่อยให้กับผู้ต้องขังของเรือนจำชั่วคราว แคน้อยเป็นทั้งการเตรียมความพร้อมให้กับผู้ต้องขังตามภารกิจ 4 ด้าน ซึ่งเกิดขึ้นตั้งแต่ผู้ต้องขังเข้าสู่เรือนจำไปจนกระทั่งพ้นกำหนดโทษ ร่วมกับการเตรียมความพร้อมให้กับครอบครัว และสังคม โดยการสร้างโอกาสในการเข้ามามีส่วนร่วม เพื่อให้ชุมชนได้สัมผัสกับการดำเนินงาน และใกล้ชิดกับผู้ต้องขัง ตลอดจนการแสวงหาเครือข่ายในการทำงานร่วมกันให้เกิดขึ้น ซึ่งก่อให้เกิดประโยชน์

กับผู้ต้องขังทั้งในด้านการพัฒนาทักษะอาชีพ และทักษะสังคม พร้อมกันนั้นยังหมายถึงการสร้างจุดเริ่มต้นในการชีวิตอยู่ร่วมกันของผู้ต้องขัง ครอบครัว และชุมชนภายหลังพ้นโทษ

4. จุดเด่นของการดำเนินงาน

ตลอดระยะเวลาการดำเนินงานของเรือนจำท่ามกลางการเปลี่ยนแปลง และสถานการณ์ปัญหาต่าง ๆ พบประเด็นที่น่าสนใจ คือ จุดเด่นของลักษณะการดำเนินงานที่มีความแตกต่าง และโดดเด่นไปจากเรือนจำ และทัณฑสถานอื่น ๆ สามารถสรุปได้ดังนี้

ประการที่ 1 ความชัดเจน ไม่คลุมเครือ ในข้อความนโยบาย คือ การกำหนดเป้าหมาย ขั้นตอน กระบวนการ แนวทางปฏิบัติของเรือนจำ

โดยเรือนจำได้ใช้ภารกิจ 4 ด้านตามแนวทางปฏิบัติของนโยบายการจัดตั้งศูนย์เตรียมการปลดปล่อยเป็นกรอบหลักในการดำเนินงาน และแนวทางหลักในการปฏิบัติกับผู้ต้องขังมีเครื่องมือสำคัญในการทำงาน เช่น การประชุมเช้า (Morning Meeting) มีกระบวนการพัฒนาความสามารถของเจ้าหน้าที่โดยการฝึกอบรม ฯลฯ เพื่อให้สามารถดำเนินการตามนโยบาย แนวความคิด และแนวทางการปฏิบัติที่กำหนดไว้ ซึ่งปัจจุบันนี้เรือนจำชั่วคราวแค่น้อย เป็นเพียงศูนย์เตรียมการปลดปล่อยเพียงแห่งเดียวที่ยังคงยึดมั่นกับนโยบายการจัดตั้งศูนย์เตรียมการปลดปล่อย และทำการพัฒนาตนเองภายใต้ต้นนโยบายคืนคนดีสู่สังคม

การดำเนินงานของเรือนจำชั่วคราวแค่น้อยจึงได้ให้ภาพของการปฏิบัติงานที่คาบเกี่ยวกันของ 2 นโยบาย คือนโยบายการจัดตั้งศูนย์เตรียมการปลดปล่อย และนโยบายคืนคนดีสู่สังคม แต่ด้วยแนวคิด และแนวทางมิได้มีความแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง แต่เป็นการสวมครอบกันของ 2 นโยบาย ด้วยเหตุนี้จึงทำให้การดำเนินงานของเรือนจำเป็นการใช้กรอบนโยบายเดิมร่วมกับการใช้นโยบายใหม่เข้ามาสนับสนุนการดำเนินงาน ซึ่งสิ่งนี้ช่วยให้การดำเนินงานของเรือนจำสามารถพัฒนารูปแบบ และกิจกรรมให้มีความหลากหลายมากยิ่งขึ้น ซึ่งพบว่า การคาบเกี่ยวกันของสองนโยบายได้กลายเป็นฐานสำคัญในการสร้างความชัดเจนให้กับนโยบายซึ่งส่งผลต่อการปฏิบัติหน้าที่ของเจ้าหน้าที่ แต่ในอีกส่วนหนึ่งก็ยังพบว่า เจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานได้คิดค้นรูปแบบการดำเนินงานต่าง ๆ เช่น การประชุมเช้า การถ่ายทอด และอบรมความรู้ กิจกรรมต่าง ๆ เพื่อสร้างความชัดเจนให้กับการดำเนินงานร่วมด้วย กล่าวได้ว่า การดำเนินงานของเรือนจำเป็นการดำเนินงานตามกรอบของนโยบาย แต่มิได้เป็นเพียงการเดินตามกรอบตามเส้นตรงแต่เพียงอย่างเดียว เจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานยังได้มีการร่วมกันสร้างความชัดเจนให้กับนโยบาย และการดำเนินงานโดยการกำหนดรูปแบบวิธีการที่เป็นของตนเองขึ้นมาร่วมด้วย และนั่นย่อมแสดงให้เห็นถึงความเข้าใจ และความมุ่งมั่นที่มีต่อนโยบาย และความเข้าใจที่มีต่อผู้ต้องขังที่อยู่ภายใต้ความรับผิดชอบของ

เจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานได้เป็นอย่างดี สรุปคือ เรือนจำมีนโยบายที่ชัดเจนในการดำเนินงาน และเรือนจำเองก็ได้พยายามสร้างความชัดเจนให้กับการดำเนินงานควบคู่กัน

ประการที่ 2 ผู้นำมีความเข้มแข็ง ตั้งใจแน่วแน่ สามารถแปลงนโยบายมาเป็นแนวทางการปฏิบัติที่เป็นตัวของตัวเอง สอดคล้องกับกำลังทรัพยากร และสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปของสังคมได้

ความเชื่อในแนวความคิดของผู้อำนวยการศูนย์เตรียมการปลดปล่อยที่ดำเนินมาอย่างต่อเนื่อง และยังคงเป็นผู้อำนวยการศูนย์เตรียมการปลดปล่อยเพียงคนเดียวที่ยังคงทำงานอยู่นับตั้งแต่การแต่งตั้ง รวมถึงการสวมครอบที่ลงตัวของเป้าหมายในนโยบายเก่า และนโยบายใหม่ จึงทำให้ความเชื่อ และแนวทางการปฏิบัติในการกิจ 4 ด้านยังคงความเหนียวแน่นในการเตรียมความพร้อมให้กับผู้ต้องขังก่อนปล่อย การดำเนินงานในส่วนนี้ได้มีรายละเอียดที่น่าสนใจ คือ

- การบูรณาการงานทั้ง 4 เอาไว้ด้วยกันอย่างแยกไม่ออก และแนบติดกับกิจวัตรประจำวันของผู้ต้องขัง

- การพัฒนา และคิดค้นรูปแบบการดำเนินงานในทุกรายละเอียดของภารกิจงาน เช่น โปรแกรมปรับสภาพ คลินิกอุ่นใจ การพัฒนาโครงการฝึกทักษะอาชีพ การเริ่มต้นนำโปรแกรมแก้ไขฟื้นฟูผู้ต้องขังมาใช้ในศูนย์เตรียมการปลดปล่อยจนเป็นที่ยอมรับ และเป็นศูนย์เตรียมการปลดปล่อยแห่งเดียวที่สามารถทำได้

- การสอดแทรกงานการควบคุมเข้าไว้ในภารกิจทุก ๆ ด้าน เช่น การดูแลควบคุมจากเจ้าหน้าที่ประจำกองงาน และประจำครอบครัวจำลอง

ประการที่ 3 ความสามารถในการนำนโยบายไปปฏิบัติ

โดยสามารถบูรณาการงานแก้ไขฟื้นฟู และการควบคุมผู้ต้องขังเข้าไว้กับวิถีชีวิตของผู้ต้องขัง งานส่วนนี้เป็นผลที่เริ่มจากการทำความเข้าใจนโยบายให้ชัดเจน จนทำให้สามารถบูรณาการภารกิจ 4 ด้านเข้าไว้ด้วยกัน โดยการใช้การทำงาน และการใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันเป็นตัวตั้งของการแก้ไขฟื้นฟู ได้นำไปสู่การพัฒนารูปแบบการควบคุมให้เข้ากับงานแก้ไขฟื้นฟูร่วมด้วย รวมไปถึงการพัฒนารูปแบบการควบคุมเพื่อความเหมาะสม และสาเหตุที่ทำให้งานการแก้ไข และการควบคุมผสมผสานเป็นเรื่องเดียวกันกับวิถีชีวิตได้นั้น ก็คือ สัมพันธภาพ และความใกล้ชิดของการอยู่ร่วมกันระหว่างเจ้าหน้าที่กับผู้ต้องขัง และผู้ต้องขังกับผู้ต้องขัง ซึ่งเป็นลักษณะเด่นของการเป็นเรือนจำชั่วคราว ได้แก่

- ระบบการควบคุมดูแลจากเจ้าหน้าที่ โดยการจัดให้เจ้าหน้าที่ทำหน้าที่ในการดูแลผู้ต้องขัง ได้แก่ เจ้าหน้าที่ประจำกองงาน เจ้าหน้าที่ประจำครอบครัวจำลอง เพื่อให้การแก้ไขฟื้นฟู และการควบคุมผู้ต้องขังเป็นไปอย่างเหมาะสม และเป็นเรื่องเดียวกัน

- ระบบการควบคุมดูแลกันเองของผู้ต้องขัง เรือนจำได้มีการวางระบบเพื่อให้ผู้ต้องขังเกิดการดูแลซึ่งกันและกัน และยังเป็นการช่วยแบ่งเบาภาระงานให้กับเจ้าหน้าที่
- การกำหนดใบเตือนคะแนนขึ้นเพื่อเป็นเครื่องมืออีกชิ้นหนึ่งในการควบคุมในกรณีทำผิดเล็กน้อยที่ยังไม่ถึงโทษวินัย คือ ใบเตือน 1 ใบ จะถูกตัดเงินรางวัลซึ่งเป็นเงินส่วนที่ผู้ต้องขังจะได้รับการจัดสรรในทุกเดือน และหากครบ 3 ใบ ผู้ต้องขังบุคคลนั้นจะต้องทำการพิจารณาส่งกลับเรือนจำ
- การกำกับ ตรวจสอบการทำงานของเจ้าหน้าที่และผู้ต้องขัง มีกระบวนการตรวจสอบติดตามแบบกัลยาณมิตร โดยไม่ใช้อำนาจบังคับบัญชา แต่ใช้การมีส่วนร่วมและสัมพันธภาพที่ดีระหว่างเจ้าหน้าที่กับผู้ต้องขังเป็นเครื่องมือสำคัญในการใช้ชีวิตอยู่ร่วมกัน และเป็นระบบควบคุมพื้นฐานที่สำคัญที่สุดในการดูแลผู้ต้องขัง

ประการที่ 4 ความสามารถในการระดมทรัพยากร

โดยเป็นการดำเนินงานแก้ไขฟื้นฟูที่ควบคู่กับการสร้างรายได้ การดำเนินงานของเรือนจำนอกจากจะเป็นไปเพื่อการแก้ไขฟื้นฟู และการกลับสู่สังคมให้กับผู้ต้องขัง ประโยชน์อย่างหนึ่งที่เกิดขึ้นกับเรือนจำ คือ การนำมาสู่รายได้ เริ่มตั้งแต่การจัดตั้งศูนย์เตรียมการปลดปล่อย โดยการเข้ามาสานต่อโครงการเดิมจากเรือนจำชั่วคราวสำหรับผู้ต้องขังชาย และสานต่อพัฒนาโครงการฝึกทักษะอาชีพต่าง ๆ ขึ้นมา แม้รายได้ไม่ได้เป็นเป้าหมายสำคัญของการดำเนินงาน แต่รายได้นับว่ามีความสำคัญ และจำเป็นในการลดข้อจำกัดในเรื่องงบประมาณ รายได้ที่เกิดขึ้นจะสามารถนำกลับมาเป็นเงินหมุนเวียนในการพัฒนาการดำเนินงานของเรือนจำ และนำมาซึ่งขวัญและกำลังใจให้กับผู้ต้องขัง การสร้างรายได้ถือเป็นจุดเด่นของที่นี่เช่นเดียวกับเรือนจำ และทัณฑสถานเปิดอื่น ๆ ทว่า การสร้างรายได้ที่นี่เป็นผลมาจากการแก้ไขฟื้นฟูที่ไม่เพียงแต่เป็นผลมาจากการพัฒนาทักษะอาชีพอย่างเดียว แต่เป็นรายได้ที่มาจากกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจากการทำงานที่บูรณาการงานทั้ง 4 ด้าน และการใช้ชีวิตอยู่ร่วมกัน

ประการที่ 5 การพัฒนาโครงสร้างการทำงานให้สามารถผลักดันนโยบายสู่การปฏิบัติได้อย่างเป็นระบบ

ลักษณะการทำงานของเจ้าหน้าที่ ได้พัฒนาโครงสร้างการทำงานออกเป็น 4 กลุ่มงาน ได้แก่ กลุ่มบริหารงานทั่วไป กลุ่มงานปกครองและรักษาการณ์ กลุ่มงานทัณฑปฏิบัติ และกลุ่มงานพัฒนาผู้ต้องขัง โดยที่การทำงานของเจ้าหน้าที่จะไม่แยกความรับผิดชอบแต่เพียงกลุ่มงานใดกลุ่มงานหนึ่งเท่านั้น หากแต่เจ้าหน้าที่ทุกคนต่างต้องรับผิดชอบในกลุ่มงานอื่น ๆ ร่วมด้วย และยังคงอาศัยความสัมพันธ์แบบใกล้ชิด และเป็นกันเองในการร่วมแลกเปลี่ยนพูดคุยผ่านทางการประชุม เข้า เป็นพื้นฐานสำคัญในการทำงานร่วมกัน หรือที่เรียกว่า การบริหารแบบสมานฉันท์กับการ

บริหารแบบมีส่วนร่วม ทั้งนี้ เพื่อให้สอดคล้องกับโครงการฝึกทักษะอาชีพต่าง ๆ ที่เพิ่มขึ้น จำนวนผู้ต้องขังที่เพิ่มจำนวนสูงขึ้น และความจำกัดของเจ้าหน้าที่ โครงสร้างดังกล่าวเป็นความพิเศษอย่างหนึ่งของเรือนจำ เนื่องจากเรือนจำชั่วคราวอื่น ๆ ไม่มีโครงสร้างการทำงานที่ชัดเจน

ประการที่ 6 ความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานกับผู้ต้องขัง

ภารกิจหลักของเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงาน คือ การควบคุม และการแก้ไขฟื้นฟูผู้ต้องขัง แต่ด้วยลักษณะเฉพาะของเรือนจำ คือ เรือนจำชั่วคราว และการเรือนจำเปิดสำหรับผู้ต้องขังหญิง ทำให้ลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าหน้าที่กับผู้ต้องขังมีความแตกต่างจากเรือนจำและทัณฑสถานอื่น ๆ แม้หน้าที่ และความรับผิดชอบจะทำให้เจ้าหน้าที่กับผู้ต้องขังมีความสัมพันธ์กันในรูปแบบที่เป็นทางการ และแยกออกจากกันเช่นเดียวกับเรือนจำ และทัณฑสถานปิด แต่เนื่องจากการเป็นเรือนจำชั่วคราวได้ทำให้เจ้าหน้าที่ และผู้ต้องขังมีโอกาสในการใช้ชีวิตอยู่ร่วมกัน สิ่งนี้ได้ส่งผลให้สัมพันธภาพระหว่างเจ้าหน้าที่ และผู้ต้องขังมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกันมากกว่าเรือนจำ และทัณฑสถานปิด คือ การดูแลในรูปแบบของการดูแลช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และมีความสัมพันธ์ในลักษณะของความเป็นครอบครัว มากกว่าเจ้าหน้าที่กับผู้ต้องขัง “ที่นี้ลักษณะมันไม่ได้เหมือนเจ้านายกับลูกน้อง มันก็เป็นเจ้านายกับลูกน้อง แต่ความสัมพันธ์มันใกล้ชิดกว่าในเรือนจำ บางทีเหมือนเป็นเพื่อน คือเหมือนเค้าสามารถเข้าหาเราได้ทุกเรื่อง มันเหมือนครอบครัวมากกว่า” (ภูวารี หรศาสตร์, สัมภาษณ์, 21 พฤศจิกายน 2552)

“...เราต้องทำเป็นแบบอย่างที่ดีทุกอย่าง เป็นตัวอย่างที่ดีของเค้า พยายามทำ ไม่ได้ก็ต้องทำให้เป็น เพราะว่าอยากให้เป็นคนดี ก็ต้องทำ เค้าบอกว่าอยากให้ใครเป็นยังไง เหมือนกับทำให้ลูกดูประมาณนั้น เป็นแบบอย่างที่ดี” (พรจิต สีกา, สัมภาษณ์, 19 พฤศจิกายน 2552)

“...เจ้าหน้าที่ที่นี่ใจดีอะ อย่างมีอะไร หรือมีปัญหาอะไรเราก็จะบอกได้ เหมือนกับเราอยู่ในสังคม ถ้าเรามีอะไรหนักอกหนักใจ เราก็มาคุยกับคุณจ่าอยู่แล้ว เพราะเจ้าหน้าที่ทุกคนจะรู้ภูมิหลังของเราทุกคนอยู่แล้ว... ก็คือให้ความสนิทสนมกันค่ะ ก็จะเรียกป้านั้น น้องนี้ อะไอย่างนี้...” (ผู้ต้องขังหญิง 3, สัมภาษณ์, 17 พฤศจิกายน 2553)

ความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดระหว่างเจ้าหน้าที่ และผู้ต้องขังเกิดขึ้นตั้งแต่การจัดตั้งผ่านการใช้ชีวิตร่วมกันในกองงาน และการดูแลผู้ต้องขังในครอบครัวจำลองแต่ละหลัง ซึ่งความสัมพันธ์ในลักษณะนี้ก็ยังคงดำรงอยู่ แม้เรือนจำจะมีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการทำงานของเจ้าหน้าที่ แต่ถึงอย่างไรความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิด การดูแลซึ่งกันและกันระหว่างเจ้าหน้าที่กับผู้ต้องขังก็ยังคงเป็นฐานสัมพันธ์ในการใช้ชีวิตอยู่ร่วมกัน

ประการที่ 7 การสะท้อนข้อมูลปัญหาอุปสรรคในการดำเนินงาน เพื่อนำมาสู่การปรับปรุงเปลี่ยนแปลงในเชิงโครงสร้างหรือระบบงาน เพื่อให้สามารถพัฒนานโยบายได้

เรือนจำมีความพยายามสะท้อนไปยังกรมราชทัณฑ์กับกฎระเบียบที่ไม่ส่งเสริม หรือเป็นอุปสรรคต่อการทำงานเพื่อให้บรรลุตามนโยบาย และการเรียกร้องให้เกิดการพิทักษ์สิทธิ การดำเนินงานในลักษณะนี้ถึงแม้สะท้อนให้เห็นถึงลักษณะเด่นของการดำเนินงานที่นี้ แต่ในทางกลับกันถือเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงปัญหา หรือช่องว่างของนโยบายที่เกิดขึ้น จนกล่าวได้ว่า แม้นโยบายจะเป็นแนวความคิดที่ดี แต่นโยบายกลับยังขาดการมอง และการวางแผนทางการดำเนินงานอย่างรอบด้านจนเกิดเป็นปัญหาตามมาให้เกิดการเรียกร้อง และแก้ไขอยู่ตลอดเวลา การที่เรือนจำชั่วคราวแคน้อยเป็นโครงการนำร่องของนโยบายการจัดตั้งศูนย์เตรียมการปลดปล่อย เพื่อการเตรียมความพร้อมให้กับผู้ต้องขังหญิง ซึ่งการเป็นโครงการนำร่อง และการเป็นครั้งแรกของการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังในเรือนจำเปิด จึงนับเป็นนโยบายที่ให้โอกาสแก่ผู้ต้องขังหญิง และยอมเป็นธรรมดาที่จะอาจจะเกิดความไม่สมบูรณ์แบบ จนทำให้เจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานต้องออกมาเรียกร้อง และต่อสู้กับปัญหาของกฎระเบียบตลอดระยะเวลาของการดำเนินงาน ซึ่งก็พบว่าประเด็นปัญหา บางประเด็นก็สามารถยุติลงได้ ในขณะที่บางประเด็นปัญหายังคงยืดเยื้อ และยังหาข้อสรุปไม่ได้ ได้แก่ ประเด็นการเบิกจ่ายผู้ต้องขัง ประเด็นการจัดตั้งโรงครัว ประเด็นการจัดตั้งเจ้าหน้าที่พัสดุ ส่วนย่อย ประเด็นการขาดความเป็นอิสระในการเบิกจ่ายงบประมาณ

ความพยายามในการพัฒนาการเตรียมความพร้อมก่อนปล่อยให้กับผู้ต้องขังที่ครอบคลุมการมีคุณภาพชีวิตที่ดีในทุกด้านให้กับผู้ต้องขังหญิง ในส่วนนี้พบว่า เรือนจำจะต้องต่อสู้กับกฎระเบียบต่าง ๆ ที่ยังไม่เอื้อ และครอบคลุมต่อการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังหญิงมาโดยตลอด และด้วยการเป็นศูนย์เตรียมการปลดปล่อยสำหรับผู้ต้องขังหญิงเพียงแห่งเดียวก็ยิ่งทำให้เรือนจำชั่วคราวแคน้อยมีอัตลักษณ์ที่แตกต่างอย่างโดดเด่นไปจากเรือนจำอื่น ๆ แต่ถึงอย่างไรเรือนจำก็ยังคงเดินทางที่จะพัฒนาการดำเนินงาน พร้อมกับการต่อสู้กับกฎระเบียบที่ยังคงทิ้งร่องรอยของปัญหา และนำไปสู่ความไม่เป็นธรรมให้กับผู้ต้องขังหญิงต่อไป

ประการที่ 8 การทำงานร่วมกับภาคส่วนต่าง ๆ ในชุมชน ไม่ว่าจะเป็น ครอบครัว ผู้ต้องขัง ประชาชน หน่วยงานต่าง ๆ ในชุมชน

ผลจากนโยบาย ลักษณะการเป็นเรือนจำเปิด และกิจกรรมของเรือนจำได้กลายเป็นฐานสำคัญที่เอื้อต่อการเข้ามาของครอบครัวผู้ต้องขัง และภาคส่วนต่าง ๆ ในชุมชน สำหรับจุดเด่นของการดำเนินงานในส่วนนี้ คือ การที่เรือนจำได้วางรูปแบบการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังควบคู่กับการสร้างช่องทางความร่วมมือในชุมชนให้เกิดขึ้น เช่น การพัฒนาทักษะอาชีพในส่วนงานบริการที่เปิดให้บริการด้านหน้าของเรือนจำในราคาที่ย่อมเยากว่าท้องตลาด การให้ผู้ต้องขังมีโอกาสเข้าร่วม

การจำหน่ายสินค้า และให้บริการในงานกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน รวมถึงการที่ชุมชนเองก็ได้ให้ความสำคัญกับการดูแลผู้ต้องขัง และผู้พ้นโทษ เช่น การเข้ามาสนับสนุนในเรื่องทุนประกอบอาชีพของสโมสรโรตารี องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น การเข้ามาอบรมความรู้ให้กับผู้ต้องขังของกลุ่มหน่วยงาน และสถานศึกษาต่าง ๆ การสนับสนุนสิ่งของอุปโภคบริโภค รวมทั้งการเข้ามาศึกษาดูงาน กล่าวได้ว่า การสนับสนุนเหล่านี้ถือเป็นตัวการในการขับเคลื่อนสำคัญอย่างหนึ่งซึ่งช่วยให้การดำเนินงานของเรือนจำสามารถดำเนินไปได้ด้วยดีเสมอมา

กล่าวได้ว่า การดำเนินงานของเรือนจำชั่วคราวแค่น้อยภายใต้นโยบายคืนคนดีสู่สังคมได้ช่วยให้เรือนจำสามารถพัฒนาอัตลักษณ์ของตนเองขึ้น จากการเป็นศูนย์เตรียมการปลดปล่อยสำหรับผู้ต้องขังหญิงแห่งเดียวในประเทศไทย และการต่อยอดพัฒนารูปแบบในการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังหญิงที่แสดงให้เห็นถึงความแตกต่างอย่างโดดเด่นไปจากเรือนจำ และทัณฑสถานอื่น ๆ

แนวคิด และการดำเนินงานของศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง เรือนจำชั่วคราวเขากลิ้ง จังหวัดเพชรบุรี

เรือนจำชั่วคราวเขากลิ้ง จัดตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 24 ตุลาคม พ.ศ. 2505 โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นการระบายนผู้ต้องขังที่มีความประพฤติดีในเรือนจำเพชรบุรีออกไปทำการฝึกอาชีพนอกเรือนจำ ซึ่งเป็นการฝึกทักษะอาชีพด้านการเกษตรเช่นเดียวกับเรือนจำชั่วคราวอื่น ๆ ร่วมกับการรักษาพื้นที่จากการบุกรุกของชาวบ้าน โดยการปลูกต้นสะเดาบริเวณรอบพื้นที่ของเรือนจำ การทำเกษตรเล็ก ๆ น้อย ๆ และขยายมาเป็นการเลี้ยงสัตว์ร่วมด้วย แต่สำหรับการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญที่ทำให้เรือนจำชั่วคราวเขากลิ้งเป็นที่รู้จักเช่นในทุกวันนี้ นั้น เป็นผลจากการที่กรมราชทัณฑ์ได้น้อมนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมาใช้เป็นแนวทางการดำเนินงานภายในกรมราชทัณฑ์ ในปี พ.ศ. 2549 โดยมีเป้าหมายหลักในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงเป็นการสร้างค่านิยมให้กับบุคลากรในกรมราชทัณฑ์ รวมถึงผู้ต้องขังให้มีการนำหลักเศรษฐกิจพอเพียงไปใช้เป็นกรอบคิด หรือส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตทั้งระหว่าง และภายหลังพ้นโทษ

กรมราชทัณฑ์ได้มีการจัดตั้งโครงการนำร่องศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงในเรือนจำชั่วคราว และทัณฑสถานเปิด จำนวน 10 แห่ง เรือนจำชั่วคราวเขากลิ้ง คือ หนึ่งในโครงการนำร่องที่น้อมนำเอาปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเข้ามาใช้กับการดำเนินงานของเรือนจำอย่างเต็มรูปแบบ ปัจจุบันนอกจากเรือนจำชั่วคราวเขากลิ้งจะเป็นศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงต้นแบบของกรมราชทัณฑ์แล้ว ที่นี่ยังกลายเป็นศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงชุมชนที่สำคัญของจังหวัดเพชรบุรี

รวมไปถึงระดับภูมิภาค ปัจจุบันมีอัตรากำลังเจ้าหน้าที่จำนวน 6 คน และจำนวนผู้ต้องขังชายจำนวน 91 คน ซึ่งเป็นผู้ต้องขังที่ย้ายระบายนมาจากเรือนจำเพชรบุรี

1. ลักษณะการดำเนินงาน

เรือนจำชั่วคราวเขากลิ้งเป็นเรือนจำนำร่องในการน้อมนำเอาหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเข้ามาใช้ในการดำเนินงาน โดยการจัดตั้งเป็นศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงยังผลให้การเรือนจำเกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการดำเนินงาน และการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังภายใต้วัตถุประสงค์การดำเนินงานใหม่ คือ เพื่อให้ผู้ต้องขังเกิดความรู้ความเข้าใจในแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง และสามารถนำความรู้ที่ได้นั้นไปปรับใช้ ลดการพึ่งพิงปัจจัยภายนอก และเพิ่มความสามารถในการพึ่งพิงตนเองให้เกิดขึ้นภายหลังพ้นโทษ

การดำเนินงานของเรือนจำชั่วคราวเขากลิ้ง ณ วันนี้ นับเป็นต้นแบบสำคัญของการเตรียมความพร้อมก่อนปล่อยให้กับผู้ต้องขังในรูปแบบของศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง นับเป็นรูปแบบการดำเนินงานที่แสดงถึงความสอดคล้องกับทั้งนโยบายของกรมราชทัณฑ์ และสภาพแวดล้อม และวิถีชีวิตของชาวจังหวัดเพชรบุรี เนื่องจากจังหวัดเพชรบุรีเป็นจังหวัดที่ประชาชนส่วนใหญ่ยึดในอาชีพเกษตรกรรม อีกทั้งศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงยังเป็นรูปแบบสำคัญที่หลายหมู่บ้าน หลายอำเภอของจังหวัดยึดเป็นแนวทางสำหรับการดำเนินชีวิต จึงทำเรือนจำมีโอกาสในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับชุมชนโดยรอบอยู่ตลอดเวลา และทำให้ทุกวันนี้เรือนจำกลายเป็นศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงที่มีชื่อเสียงแห่งหนึ่งของจังหวัดเพชรบุรี

ตลอดระยะเวลาของการดำเนินงานของเรือนจำได้แสดงให้เห็นถึงภาพของการเปลี่ยนผ่านรูปแบบการดำเนินงานจากการดำเนินงานภายใต้นโยบายเดิม เข้าสู่การดำเนินงานภายใต้นโยบายใหม่ได้อย่างชัดเจน สามารถแบ่งได้เป็น 2 ระยะ คือ

1.1 ก่อนการเกิดขึ้นของนโยบายคืนคนดีสู่สังคม

- การส่งต่อนโยบาย และภารกิจงานของผู้เฝ้า

การดำเนินงานก่อนมีนโยบายคืนคนดีสู่สังคม เรือนจำยังไม่ได้มีรูปแบบการเตรียมความพร้อมผู้ต้องขังก่อนปล่อยเกิดขึ้น เป็นเพียงเรือนจำชั่วคราวที่มุ่งเน้นการดำเนินงานภายใต้นโยบายของการเป็นเรือนจำชั่วคราว คือ การรักษาพื้นที่ป่า และการฝึกทักษะด้านการเกษตร เป็นเพียงการงานเกษตรเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่ทำการฝึกให้แก่ผู้ต้องขังเท่านั้น ซึ่งเป็นแนวทางการดำเนินงานที่เกิดขึ้นมาตั้งแต่เรือนจำเริ่มเปิดดำเนินการในปี พ.ศ. 2505 เรื่อยมาตลอดระยะเวลาของการเปลี่ยนผ่านหัวหน้าเรือนจำถึง 9 คน แสดงให้เห็นว่า การดำเนินงานที่คงรูปแบบเดิมได้อย่างยาวนานเช่นนี้ต้องอาศัยความยึดมั่นที่มีต่อนโยบาย และการส่งต่อภารกิจงานระหว่างผู้นำ

- แนวความคิดในการปฏิบัติต่อผู้ต้องขัง

ผลจากการยึดมั่น และส่งต่อในการปฏิบัติงานเดิม รวมถึงการที่เรือนจำไม่ได้เข้าร่วมโครงการนำร่องของการเป็นศูนย์เตรียมการปลดปล่อย ด้วยเหตุนี้จึงทำให้แนวความคิดในการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังยังคงรูปแบบเดิม แต่ถึงแม้การเตรียมความพร้อมก่อนปล่อยให้กับผู้ต้องขังในขณะนั้นเป็นเพียงการอาศัยการฝึกทักษะอาชีพที่มีอยู่เป็นฐานสำคัญในการสร้างความพร้อมทางอาชีพ และการพัฒนาจิตใจโดยการให้บรรยากาศของการเป็นเรือนจำเปิดมาเป็นฐานสำคัญแต่เพียงเท่านั้น การดำเนินงานของเรือนจำในช่วงเวลานี้จึงดูเหมือนห่างไกลจากการเป็นศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงอย่างที่เป็นอยู่ในทุกวันนี้

1.2 หลังการเกิดขึ้นของนโยบายคืนคนดีสู่สังคม

1.2.1 ความยึดมั่นที่มีต่อก่อนนโยบายเดิม

แม้กรมราชทัณฑ์มีการพัฒนาแนวคิดจนเกิดเป็นนโยบายคืนคนดีสู่สังคมขึ้นมาแล้วก็ตาม แต่ในเมื่อแนวทางการดำเนินงานของนโยบายยังมิได้เข้ามาสนับสนุนการดำเนินงานในส่วนการเตรียมความพร้อมก่อนปล่อยให้กับเรือนจำ จึงให้เรือนจำก็ยังคงดำเนินงานตามภารกิจเดิมอยู่ตลอดเวลา และไม่มีรูปแบบการเตรียมความพร้อมผู้ต้องขังก่อนปล่อยที่ชัดเจน แต่ถึงอย่างไร ผู้นำเรือนจำก็ยังคงเชื่อมั่นว่า การปฏิบัติต่อผู้ต้องขังในเรือนจำแม้ไม่ได้มีรูปแบบการเตรียมความพร้อมที่ชัดเจน แต่เรือนจำก็จำเป็นต้องมีการขยายโครงการฝึกทักษะอาชีพให้กว้างขึ้น ประกอบกับการอบรมจิตใจ เพื่อให้การต้องโทษเกิดประโยชน์แก่ผู้ต้องขัง “... ถ้ามาอยู่แล้ว เราเพียงแค่กักตัวไว้อย่างเดียว ไม่ได้อบรมแก้ไขอะไร เมื่อถึงกำหนดพ้นโทษแล้ว เขาก็จะไปก่อภาระให้กับสังคมต่อไป ก็ถือว่าการแก้ไขไม่ได้เกิดผลประโยชน์” (มิตราภรณ์ พรหมอินทร์, สัมภาษณ์, 23 สิงหาคม 2552)

1.2.2 ความร่วมแรงใจของเจ้าหน้าที่ และผู้ต้องขังในการจัดการปัญหา

เมื่อการดำเนินงานของเรือนจำยังคงภารกิจเดิม และดำเนินเรื่อยมาเป็นเวลานาน พบว่า การดำเนินงานภายใต้ภารกิจนั้นได้เริ่มส่อเค้าของปัญหาให้กับเจ้าหน้าที่ และกระทบต่อการดำเนินงานของเรือนจำ

... ปัญหาของผู้ต้องขังเยอะมากครับ เยอะจริง ๆ อย่างที่บอกสมัยก่อน กรมมีนโยบายปลูกป่า พอปลูกป่าเสร็จ ผู้ต้องขังก็จะว่างงานไม่ค่อยได้ทำอะไร ปัญหาต่าง ๆ มันก็เริ่มเข้ามา เมื่อเรามาปรับพฤติกรรมเค้า มันก็ได้รับการต่อต้านพอสมควร และมีความยากลำบากพอสมควร กว่าที่จะหักห้ามใจด้วยเข้ามาเป็นรูปเป็นร่างในปัจจุบันนี้ได้ต้องใช้ระยะเวลาพอสมควร. . . (มิตราภรณ์ พรหมอินทร์, สัมภาษณ์, 23 สิงหาคม 2552)

แม้การดำเนินงานของเรือนจำชั่วคราวเขากลิ้งจะเต็มไปด้วยความยากลำบากอันสะท้อนให้เห็นถึง ระยะเวลากับผลของนโยบายที่ไม่ได้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ของนโยบาย แต่กลับก่อให้เกิดปัญหา แต่ถึงอย่างไร ความร่วมแรงร่วมใจของเจ้าหน้าที่ และผู้ต้องขังในการดูแลซึ่งกันและกันก็ได้ช่วยให้ปัญหาที่เกิดขึ้นผ่านพ้นไปได้ แม้จะต้องอาศัยระยะเวลาพอสมควร

1.2.3 การพัฒนารูปแบบการดำเนินงาน และอัตลักษณ์ใหม่ของเรือนจำ

ด้วยกรมราชทัณฑ์ได้น้อมนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมาใช้เป็นแนวทางการดำเนินงานภายในกรมราชทัณฑ์ รวมถึงการเป็นรูปแบบหนึ่งในการแก้ไขฟื้นฟูผู้ต้องขังนับเป็นการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญที่ทำให้เรือนจำชั่วคราวเขากลิ้ง ภายหลังจากเข้าร่วมเป็นโครงการนำร่องศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงทำให้เรือนจำมีการปรับเปลี่ยนภารกิจในการดำเนินงาน และมีรูปแบบการเตรียมความพร้อมก่อนปล่อยให้กับผู้ต้องขังปรากฏชัดเจน จนเป็นที่รู้จักและยอมรับเช่นทุกวันนี้ นโยบายที่เกิดขึ้นจึงกลายเป็นปัจจัยสำคัญต่อการสร้าง และพัฒนาอัตลักษณ์ใหม่ให้กับเรือนจำ

1.2.4 ความมุ่งมั่นที่มีต่อนโยบาย และแนวทางปฏิบัติภายใต้นโยบายคืนคนดีสู่สังคม

แม้นโยบาย และแนวทางที่เกิดขึ้นจะทำให้เรือนจำเกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการดำเนินงาน ซึ่งสร้างความยากลำบากให้กับการทำงานของเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานที่มีเพียง 6 คนอยู่ไม่น้อย แต่ถึงอย่างไร หัวหน้าเรือนจำกลับมองว่าแนวทางดังกล่าวแม้จะมีความยากลำบากในช่วงแรก แต่เป็นแนวทางที่จะก่อให้เกิดประโยชน์กับผู้ต้องขัง ความมุ่งมั่น ตลอดจนมุมมองต่อผู้ต้องขังที่มีอยู่เดิมของหัวหน้าเรือนจำจึงส่งผลให้การดำเนินงานของเรือนจำค่อย ๆ เกิดขึ้น

ผมมองดูแล้วว่าที่นี่ผมสามารถที่จะถ่ายทอดความรู้ให้ผู้ต้องขังได้มากกว่า (การทำงานในเรือนจำ และทัศนสถานปิด) ที่นี่มันจับต้องได้นะครับ ยิ่งเราได้มาสัมผัสมาใกล้ชิด สังคมภายนอกอาจจะไม่ยอมรับ แต่สำหรับผมและเจ้าหน้าที่ทุกคนเมื่อได้มาสัมผัสชีวิตของเค้า เราก็มองว่าเค้าเป็นบุคคลที่น่าสงสาร เมื่อมาอยู่ที่นี่ต้องสูญเสียทุกอย่าง เราก็มีความตั้งใจว่าเราจะต้องแก้ไขบุคคลเหล่านี้ให้เป็นคนดีให้ได้. . (มิตราภรณ์ พรหมอินทร์, สัมภาษณ์, 23 สิงหาคม 2552)

ความตั้งใจของหัวหน้า และเจ้าหน้าที่ปฏิบัติงานทุกคนได้ช่วยให้เรือนจำค่อย ๆ เปลี่ยนจากพื้นที่ป่า แปลงผัก และโรงเลี้ยงสัตว์เล็ก ๆ ไปเป็นฐานการเรียนรู้ต่าง ๆ ได้ในเวลาเพียง 2 ปีเท่านั้น เรือนจำสามารถพัฒนา และปรับเปลี่ยนรูปแบบการดำเนินงาน

ของตนเองจนเกิดเป็นฐานการเรียนรู้รวมทั้งสิ้น 19 ฐาน และการกลายเป็นศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงที่สำคัญของจังหวัดเพชรบุรี

1.2.5 การสนับสนุนจากผู้บังคับบัญชาในการพัฒนาการดำเนินงาน

การเปลี่ยนดังกล่าวนอกจากจะเป็นผลของการทำงานของเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานทุกคนแล้ว เบื้องหลังสำคัญอย่างหนึ่ง คือ การเข้ามาดูแล และทำงานร่วมกับเจ้าหน้าที่อย่างใกล้ชิดของผู้บัญชาการเรือนจำจังหวัดเพชรบุรี นายกฤษ กระแสทิพย์ ที่ได้ช่วยสนับสนุนให้การดำเนินงานของเรือนจำมีการเปลี่ยนแปลง และพัฒนาไปได้อย่างรวดเร็ว

ด้วยการเป็นบุคคลแรกของกรมราชทัณฑ์ที่มีความสนใจในการทำบ้านดิน และได้ดำเนินการก่อสร้างบ้านดินหลังแรกของกรมราชทัณฑ์ และเมื่อท่านได้เข้ามาทำหน้าที่เป็นผู้บัญชาการเรือนจำกลางเพชรบุรีจึงได้นำเอาความรู้ และประสบการณ์มาทำการถ่ายทอดให้กับเจ้าหน้าที่ และผู้ต้องขัง ซึ่งประจวบเหมาะกับการเกิดขึ้นของการจัดตั้งศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงในเรือนจำชั่วคราวเขากลิ้ง ด้วยเหตุนี้จึงทำให้แนวคิดการทำบ้านเกิดขึ้น และได้สร้างชื่อเสียงให้กับเรือนจำชั่วคราวเขากลิ้งในเวลาต่อมา

...จากเมื่อก่อนไม่เคยมีใครรู้จักที่นี่ ถ้าพูดถึงเรือนจำชั่วคราวเขากลิ้ง เค้านะครับไม่รู้ว่าจะอยู่ที่ไหน แต่พอท่านผบ.กฤษฎายามาที่เรือนจำกลางเพชรบุรี มาถึงเรือนจำชั่วคราวเขากลิ้งซึ่งเป็นเรือนจำลูก ท่านได้ปรับพฤติกรรมเจ้าหน้าที่ทั้งหมด จากที่เจ้าหน้าที่เมื่อก่อนนี้ไม่มีใครที่มีพื้นฐานทางการเกษตร พวกเรามาอยู่ตรงนี้เพื่อควบคุมผู้ต้องขังเป็นเป้าหมายหลัก แต่เมื่อผู้บัญชาการระดับสูงเค้ามีเป้าหมายที่จะเปลี่ยนเรือนจำชั่วคราวเขากลิ้งให้เป็นเรือนจำเศรษฐกิจพอเพียง เจ้าหน้าที่ที่ไม่มีความรู้เรื่องการเกษตร แต่มีจุดเด่น คือ มีใจรักเรื่องนี้อยู่แล้ว ความรู้ไม่สำคัญเราสามารถเสาะแสวงหาทีหลังได้ แต่ขอให้ใจไปก่อน ท่านกฤษได้หล่อหลอมใจเจ้าหน้าที่ให้มีความรักในเรื่องของธรรมชาติและเกษตรกรรม ทำให้การขับเคลื่อนเป็นไปได้ง่าย. . . (หัวหน้าเรือนจำชั่วคราว นายमितราธนะ พรหมอินทร์, สัมภาษณ์, 23 สิงหาคม 2552)

จะเห็นได้ว่า ในเบื้องต้นการดำเนินงานตามภารกิจของการจัดตั้งศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงเกิดขึ้นมาจากผลของความตั้งใจ และความร่วมมือของเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานทุกคน ร่วมกับการสนับสนุนของผู้บัญชาการเรือนจำจังหวัดเพชรบุรี และด้วยความร่วมมือดังกล่าวได้ช่วยให้การดำเนินงานของเรือนจำมีความชัดเจนขึ้น แม้จะเป็นเพียงโครงการนำร่องก็ตาม การดำเนินงานเพื่อการเตรียมความพร้อมก่อนปล่อยให้กับผู้ต้องขังภายใต้การจัดตั้งศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงของเรือนจำ ปรากฏให้เห็นดังนี้

- ด้านการฝึกทักษะอาชีพ

การที่เรือนจำกลายเป็นศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงได้ทำให้โครงการฝึกทักษะอาชีพเกิดการพัฒนา และนำไปสู่การเกิดขึ้นของฐานเรียนรู้ต่าง ๆ มากมายถึง 23 ฐาน ได้แก่ การเลี้ยงสุกรขุน การเลี้ยงแม่พันธุ์สุกร การเลี้ยงแพะ การเลี้ยงโคพื้นเมืองลูกผสม การเลี้ยงไก่พื้นเมือง การเลี้ยงกระต่ายเนื้อ/กระต่ายสวยงาม การเลี้ยงปลาสวยงาม การปลูกผักบุ้งจีน การปลูกถั่วพู การปลูกถั่วฝักยาว การปลูกผักกาดขาวปลี การปลูกต้นใบกระเพรา การเพาะเห็ดนางฟ้า การปลูกมะละกอ การปลูกมะนาว การปลูกฝรั่งแป้นสีทอง การปลูกไม้ดอกมะลิ การปลูกสมุนไพรฟ้าทะลายโจร การปลูกดาวเรือง การฝึกวิชาชีพการสร้างบ้านดิน การทำเตาเผาถ่านน้ำส้มควันไม้/การกลั่นสมุนไพรไล่แมลง การทำเตาหุงต้มประสิทธิภาพสูง และการบริการตัดผมให้กับบุคคลภายนอก ในชื่อว่า บ้านดินบาร์เบอร์ รวมกับการจัดอบรมอาชีพระยะสั้น เช่น การทำสบู่ การทำน้ายาล้างจาน การทำยาสระผม การทำยาต้มสมุนไพร การทำปุ๋ย เป็นต้น

การฝึกทักษะอาชีพให้กับผู้ต้องขังเป็นฐานสำคัญที่เรือนจำใช้ในการพัฒนาศักยภาพ และความสามารถให้กับผู้ต้องขัง ร่วมกับการสร้างความรู้ และความเข้าใจในหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงให้เกิดขึ้น อีกทั้ง ยังพบว่า การเกิดขึ้นของโครงการฝึกอาชีพต่าง ๆ ได้สร้างความโดดเด่นให้กับการดำเนินงานของเรือนจำร่วมด้วย โดยฐานการเรียนรู้ต่าง ๆ เกิดขึ้นเพื่อให้เกิดความสอดคล้องกับความต้องการของผู้ต้องขัง และประชาชนในชุมชน ตลอดจนความต้องการของตลาดชุมชนให้ได้มากที่สุด เหตุผลหนึ่งที่ทำให้การเกิดขึ้นของฐานการเรียนรู้ขึ้นอยู่กับความสนใจของประชาชน และตลาดในชุมชนนั้น คือ สภาพชุมชน และวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวจังหวัดเพชรบุรีเป็นสังคมเกษตร และต่างมีความสนใจในแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงที่เหมือนกัน ดังนั้น เรือนจำจึงมุ่งหวังให้การดำเนินงานของเรือนจำนอกจากจะเกิดประโยชน์แก่ผู้ต้องขังแล้ว ยังสามารถขยายไปยังประชาชนในชุมชนร่วมด้วย

จากเรือนจำสู่แหล่งเรียนรู้ของชุมชนจังหวัดเพชรบุรี

การดำเนินงานในช่วงเริ่มต้นเป็นไปเพื่อให้เกิดการฝึกทักษะอาชีพให้กับผู้ต้องขัง แต่ด้วยการดำเนินงานที่มีความสอดคล้องกับความสนใจของชุมชน ตลอดจนด้วยลักษณะการเป็นเรือนจำชั่วคราวจึงเอื้อต่อการเปิดรับในการเข้ามาของชุมชนในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และเข้ามาศึกษาดูงาน “พวกอบต. หมู่บ้านต่าง ๆ เค้าก็มาดูงาน ศึกษาจากงานของเรา แล้วเค้าก็ชอบ อย่างเช่นเกษตรกรอย่างนี้ ชาวบ้านเค้าเลี้ยงหมูอยู่แล้ว เค้ามาเห็นหมูหลุมอันนี้ เค้าก็กลับไปพัฒนากับบ้านเค้าได้ แล้วเค้าก็ชอบ แล้วมันได้ผลจริง” (บัญชา ลำดับวงศ์, สัมภาษณ์, 24 สิงหาคม 2552)

“เริ่มต้น ผมรู้เรื่องว่ามีก๊าซชีววมวลก่อน ให้อธิบายเศรษฐกิจพอเพียง หรือว่าปลูกพืชผัก เห็นอยู่แต่ไม่รู้ว่าเขาใช้แบบไหน พอเข้าไปดูก็เลยเจอหลายเรื่อง แล้วมันตรงกันพอดี แล้วก็พาคนไปดู ไปอบรม ก็เคยพาไป” (ชูชัย วรรณขำ, สัมภาษณ์, 24 สิงหาคม 2552)

ด้วยเหตุนี้จึงทำให้เรือนจำกลายเป็นแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญแห่งหนึ่งของจังหวัดเพชรบุรี และจังหวัดอื่น ๆ สืบเนื่องจากจำนวนผู้ที่เข้ามาศึกษาดูงานในแต่ละวัน ไม่ว่าจะเป็นคณะครู นักเรียน กลุ่ม ชุมชนต่าง ๆ ทั้งภาครัฐ และเอกชน รวมทั้งบุคคลทั่วไปทั่วทุกภูมิภาค การเป็นแหล่งเรียนรู้ได้แสดงให้เห็นว่า เรือนจำมิได้เป็นเพียงสถานที่ และการวางแผนทางปฏิบัติให้กับผู้ต้องขังแต่เพียงอย่างเดียว หากแต่เรือนจำในวันนี้ได้กลายเป็นสถานที่ของชุมชนในการถ่ายทอด และแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันของประชาชนในชุมชนอีกด้วย

บ้านดินกับการสร้างจุดแข็งให้กับผู้ต้องขัง สำหรับฐานการเรียนรู้ที่สร้างชื่อเสียงให้กับเรือนจำ คือ ฐานการเรียนรู้การทำบ้านดิน ฐานการเรียนรู้บ้านดินได้ช่วยให้ผู้ต้องขังเกิดการพัฒนาความรู้ ความสามารถที่มีความแตกต่าง และมีความเฉพาะตัวที่น้อยคนนักจะมีโอกาสในการเรียนรู้ ด้วยเหตุนี้จึงทำให้การดำเนินงาน และความสามารถของผู้ต้องขังของที่นี่มีความโดดเด่นที่ช่วยสร้างโอกาสของการเข้าสู่ความต้องการของตลาดให้เกิดขึ้น ซึ่งพบว่าผู้ต้องขังสามารถนำความรู้ที่ได้กลับไปใช้ได้จริง และเป็นที่ยอมรับของชุมชนเป็นอย่างดี “. . .หลายคนเลยอะ ผู้ต้องขังเก่าที่ออกไป สามารถไปทำ แล้วเป็นอาชีพที่ดีมาก เพราะเป็นอาชีพที่ใหม่ และคนข้างนอกเค้าให้การยอมรับ แล้วเข้ามาจองตัวผู้ต้องขังเลย” (บัญญัติ ลำดับวงศ์, สัมภาษณ์, 24 สิงหาคม 2552)

การพัฒนาความสามารถ และทักษะในการทำบ้านดินให้กับผู้ต้องขังได้ช่วยสร้างโอกาสในการมีงานทำให้เกิดแก่ผู้ต้องขัง พบว่า หลังพ้นโทษผู้ต้องขังกลุ่มนี้ได้มีการรวมตัวเพื่อทำการรับเหมางานสร้างบ้านดิน ซึ่งเป็นอาชีพที่เป็นที่ต้องการของตลาดในจังหวัดเพชรบุรี ไม่ว่าจะเป็นรีสอร์ท โรงเรียน หรือประชาชนทั่วไป ซึ่งได้กลายเป็นฐานสำคัญในการรองรับการมีงานทำให้กับผู้ต้องขังคนอื่น ๆ ต่อไป แต่ใช่ว่าการฝึกทักษะอาชีพในฐานการเรียนรู้ต่าง ๆ จะไม่มีความสำคัญ เพราะในความเป็นจริงแล้วฐานการเรียนรู้ต่าง ๆ ล้วนเกิดขึ้นจากฐานคิดในเรื่องของความเหมาะสมกับสภาพความเป็นอยู่ของผู้ต้องขัง และชุมชนร่วมด้วย และเพื่อสร้างทางเลือกให้กับผู้ต้องขัง และชุมชน เรือนจำจึงได้ร่วมกับผู้บัญชาการเรือนจำกลางจังหวัดเพชรบุรีพัฒนาฐานการเรียนรู้ต่าง ๆ ให้มีความครอบคลุมกับความต้องการให้ได้มากที่สุด

แต่ปัญหาอย่างหนึ่งที่พบ และเป็นปัญหาสำคัญต่อการดำเนินงาน คือ ปัญหาจากการมีพื้นที่ขาดความอุดมสมบูรณ์ทั้งสภาพดิน และแหล่งน้ำ ซึ่งเป็นปัญหาที่

เรือนจำพยายามเดินหน้าแก้ไขมาโดยตลอด ไม่ว่าจะเป็นการหาบุญบารุงดิน การปลูกหญ้าแฝก เป็นต้น ทั้งนี้ ก็เพื่อให้การดำเนินงานของเรือนจำสามารถขับเคลื่อนต่อไปได้

- ด้านการพัฒนาจิตใจ

มีการพัฒนาฟื้นฟูจิตใจที่ใช้ฐานของการใช้ชีวิตอยู่ร่วมกัน ทั้งจากการอบรมจากเจ้าหน้าที่ในทุก ๆ เช้า และการดูแลของเจ้าหน้าที่ในแต่ละฐานการเรียนรู้ ประกอบกับการนำเอาหลักคำสอนทางศาสนาเข้ามาเป็นเครื่องมือสำคัญในการขัดเกลา และพัฒนาจิตใจให้กับผู้ต้องขัง ได้แก่ การจัดกิจกรรมให้ผู้ต้องขังสวดมนต์ไหว้พระในทุกวัน การนิมนต์พระสงฆ์ในชุมชนเข้ามาบรรยายให้ความรู้กับผู้ต้องขัง รวมถึงการจัดอบรมจิตใจระยะสั้นเพื่อให้ผู้ต้องขังปฏิบัติธรรม นั่งสมาธิ และฝึกเดินจงกรม เป็นต้น

แม้เรือนจำจะพยายามส่งเสริมให้งานพัฒนาจิตใจโดยการใช้หลักคำสอนทางศาสนาให้เกิดขึ้นอย่างสม่ำเสมอก็ตาม แต่สำหรับพระสงฆ์ที่เข้ามาอบรมความรู้ให้กับผู้ต้องขัง กลับมองว่า หากจะให้การพัฒนาจิตใจเกิดผลได้จริงเรือนจำจะต้องมีการขยายเวลา และให้เกิดความต่อเนื่องมากกว่าที่เป็นอยู่

... อันนี้ก็พูดง่าย ๆ ว่า คือนคนดีปลดปล่อยให้สังคมนี้ ถ้าไม่อบรมด้านจิตวิญญาณไม่ได้เลย ตรงนี้น่าจะให้เป็นรูปธรรมขึ้นมา อย่างน้อยสักครึ่งเดือน หรือเดือนหนึ่ง จัดเข้าค่ายพุทธบุตรครั้งสำคัญเลยอะไรอย่างนี้ ให้เค้ามาเข้าค่าย เข้าคอร์สฝึกหัดปฏิบัติกันจริงจัง มันก็จะเห็นภาพที่ปรากฏชัดเจน คือ ในช่วงนั้นเรือนจำก็ต้องแพร่ด้วย แพร่กับนักโทษ คือ ต้องฝึกเค้าจริง ๆ ฝึกด้านจิตวิญญาณล้วน ๆ เลย ไม่ใช่แค่ปฏิบัติธรรมอยู่ คุณต้องไปทำเวรหน่อยนะ ล้างขันหมูในคอกหมูอีกนะ อารมณ์ธรรมะมันก็จะกระจายหมดแหละ มันไม่สัมพันธ์ ยิ่งสมมุติได้นั่งสมาธิ พอไปคลุกคลีกับงานเหล่านี้ อารมณ์มันก็แตกซ่าน เพราะว่ากลับมาต่อใหม่มันก็ไม่ต่อ มันต้องต่อเนื่องกันจริง ๆ (หลวงพ่อนัทธี วุฑฒิมโม, สัมภาษณ์, 23 สิงหาคม 2552)

การเสนอดังกล่าวจะช่วยให้ผู้ปฏิบัติงานได้เล็งเห็นถึงความสำคัญของการพัฒนาจิตใจให้กับผู้ต้องขังมากยิ่งขึ้น และแสวงหาแนวทางการปฏิบัติที่เหมาะสมร่วมกันต่อไป

- ด้านการเตรียมความพร้อมก่อนปล่อย

กิจกรรมด้านนี้เน้นการนำครอบครัว และชุมชนให้เข้ามามีส่วนร่วมกับการดำเนินงาน โดยเรือนจำได้มีกิจกรรมสนับสนุนต่าง ๆ เกิดขึ้นเพื่อเป็นการเตรียมความพร้อมก่อนปล่อยให้กับผู้ต้องขัง ได้แก่

การเยี่ยมญาติ เป็นการเปิดโอกาสให้ผู้ต้องขังมีโอกาสใกล้ชิดกับสมาชิกในครอบครัวในรูปแบบของการเยี่ยมแบบใกล้ชิด และการที่ผู้ต้องขังส่วนใหญ่เป็นคนในพื้นที่จังหวัดเพชรบุรีจึงพบว่า ในแต่ละวันของเรือนจำจึงเต็มไปด้วยสมาชิกในครอบครัวของผู้ต้องขังที่เข้ามาจับจองพื้นที่ในการพบปะพูดคุย และร่วมรับประทานอาหารร่วมกันกับผู้ต้องขังกันอย่างใกล้ชิด ร่วมกับการจัดการเยี่ยมเพื่อชีวิตคู่ ภายใต้ชื่อว่า บ้านชีวิตคู่ให้กับพ่อ แม่ ภรรยา และบุตรของผู้ต้องขังให้เข้ามาใช้ชีวิตร่วมกันอย่างใกล้ชิดตลอด 24 ชั่วโมง แต่โดยมากก็จะมีเพียงภรรยาที่เข้ามาใช้บริการดังกล่าว ด้วยภูมิปัญญาของผู้ต้องขังได้ช่วยให้ครอบครัวผู้ต้องขังเกิดความสะดวกในการเดินทาง ประกอบกับลักษณะเรือนจำ และรูปแบบการเยี่ยมดังกล่าว นับเป็นข้อได้เปรียบในการดำรงไว้ซึ่งชีวิตคู่ และความเป็นครอบครัวให้กับผู้ต้องขัง “...ทุกเรือนจำที่เป็นเรือนจำปิด หรือมีกำแพงกันเนี่ย โอกาสที่คู่ของผู้ต้องขังจะมีแฟนใหม่มีสูงมาก เมื่อมาอยู่เรือนจำเปิดลักษณะนี้ ผู้ต้องขังจะมีความหวัง มีความมุ่งมั่น อยากกลับไปหาครอบครัว ไม่คิดที่จะหลบหนี...” (มิตราวุธ พรหมอินทร์, สัมภาษณ์, 23 สิงหาคม 2552)

และยังพบว่า การเยี่ยมได้ช่วยสนับสนุนงานการควบคุมให้กับเรือนจำร่วมด้วย การเยี่ยมจึงเป็นการดำเนินงานสนับสนุนทั้งงานการฝึกทักษะอาชีพ และพัฒนาจิตใจให้กับผู้ต้องขังด้วยเช่นกัน

การร่วมกิจกรรมบำเพ็ญสาธารณประโยชน์นอกเรือนจำ
เรือนจำได้มุ่งเน้นให้ผู้ต้องขังได้มีโอกาสในการออกไปสัมผัสกับการใช้ชีวิตภายนอกเรือนจำให้ได้มากที่สุด ทั้งในรูปแบบของการช่วยงานสาธารณะ และการเข้าร่วมกิจกรรมที่ทางหน่วยงานต่าง ๆ จัดขึ้น หรือการประสานความร่วมมือขอความช่วยเหลือจากหน่วยงาน หรือกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน เช่น วัด หมู่บ้าน องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น หน่วยงานราชการต่าง ๆ “ที่เห็นพัฒนาอะไรต่าง ๆ เนี่ย ได้แรงงานมาจากนักโทษเรือนจำ อย่างปูหินนักโทษเรือนจำทำทั้งนั้น พูดยาย ๆ มีซอมแซม ศาลา หลังโน้นที่ขึ้นมาโครงสร้างอะไรต่าง ๆ ซอมแซมเปลี่ยนหลังคา จะเรียกใช้บริการอยู่ประจำ...” (หลวงพ่อนันท์ วุฑฒิธมโม, สัมภาษณ์, 22 สิงหาคม 2552)

นอกจากการบำเพ็ญประโยชน์ให้กับชุมชนแล้ว ผู้ต้องขังยังได้มีโอกาสเข้าร่วมกิจกรรมร่วมกับชุมชนในรูปแบบของการเข้าร่วมแข่งกันกีฬา การให้บริการประชาชน เช่น บริการตัดผมนอกเรือนจำในงานกิจกรรมต่าง ๆ ที่ทางชุมชนจัดขึ้น รวมถึงการให้ความรู้แก่ประชาชนร่วมด้วย ข้อดีอย่างหนึ่งที่เกิดจากการเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชน คือ การเป็นที่รู้จัก การเข้ามาศึกษาดูแล และการสนับสนุนการดำเนินงานต่าง ๆ ของทางเรือนจำ เช่นกรณีของหมู่บ้านน้ำทรัพย์ที่เข้าร่วมกับการดำเนินงานของเรือนจำอย่างต่อเนื่อง “...จนเขาบอกว่า ท่านผู้ใหญ่ไปอยู่กรมปกครอง หรือว่าไปอยู่กรมราชทัณฑ์ เวลาว่างแม่บ้านเขาจะเตรียมน้ำ เตรียม

ขนมไปช่วย เหมือนไปเสิร์ฟ ก็เตรียมไปซุ้มหนึ่งให้เขา” (ชูชาติ วรรณขำ, สัมภาษณ์, 24 สิงหาคม 2552)

รวมถึงการได้มาของเงินสนับสนุนสำหรับการดำเนินงานเรือนจำซึ่งถือเป็นสินน้ำใจ และช่วยแบ่งเบางบประมาณของกรมราชทัณฑ์ลงได้ แต่หัวใจสำคัญของการร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ภายนอกเรือนจำ คือ เพื่อให้ผู้ต้องขังมีโอกาสดูแลสัมผัสกับผู้คน และความเป็นอยู่ภายนอกเรือนจำ และสร้างความภูมิใจให้เกิดขึ้น รวมถึงการสร้างโอกาสให้ประชาชนในชุมชนเกิดการยอมรับในคุณค่า และความสามารถของผู้ต้องขังให้มากขึ้น

กิจกรรมอบรมแนะแนวก่อนปล่อย เมื่อใกล้ช่วงเวลาพ้นโทษ เรือนจำไม่ได้มีกิจกรรมอบรมแนะแนวก่อนปล่อย เนื่องจากกิจกรรมดังกล่าวได้ขึ้นตรงกับเรือนจำจังหวัดเพชรบุรี ดังนั้น เมื่อผู้ต้องขังคนใดใกล้พ้นกำหนดโทษก็ต้องกลับเข้าไปรับการอบรมในเรือนจำจังหวัดเท่านั้น ซึ่งโดยภาพรวมของกิจกรรม คือ การสร้างความพร้อมให้กับผู้ต้องขัง และเพื่อชี้ช่องทางในการเข้าถึงสิทธิ และบริการในหน่วยงานต่าง ๆ ในสังคม

- ด้านการพัฒนาคุณภาพชีวิต

สำหรับการดำเนินงานด้านนี้ถือเป็นภาพรวมของการดำเนินชีวิตของผู้ต้องขัง และภาพรวมของการดำเนินงานทั้ง 3 ด้าน ลักษณะเด่นของกิจกรรมในด้านนี้ คือ กิจกรรมการรวมกลุ่มของผู้ต้องขังเป็นกิจกรรมที่ผู้ต้องขังจะมีการรวมกลุ่มเพื่อทำกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกันนอกเหนือจากกิจกรรมการฝึกทักษะอาชีพ โดยในแต่ละกลุ่มจะมีจำนวนสมาชิกที่แตกต่างกันตามความสมัครใจ ซึ่งกิจกรรมดังกล่าวนี้มีความเหมือนกับกิจกรรมครอบครัวจำลองของเรือนจำชั่วคราวแคน้อย จ.เพชรบูรณ์ แต่การไม่มีชื่อเรียก หรือการดูแลจากเจ้าหน้าที่ประจำบ้านหรือประจำกลุ่มจึงทำให้ดูเหมือนแตกต่าง แต่กิจกรรมดังกล่าวได้แสดงให้เห็นถึง การดำเนินงานที่ต้องการสร้างบรรยากาศของความเป็นครอบครัว และความเป็นอิสระให้กับผู้ต้องขังที่ไม่แตกต่างกับเรือนจำชั่วคราวแคน้อยแต่อย่างใด

1.3 แนวทางการพัฒนาและก้าวต่อ

เพื่อสร้างความมั่นคงให้กับการทำงานของเรือนจำ และความยั่งยืนให้กับนโยบายคืนสู่สังคม เรือนจำจึงได้วางแผนที่จะพัฒนาฐานเรียนรู้ต่าง ๆ ให้ตรงกับความต้องการของผู้ต้องขัง และชุมชนมากยิ่งขึ้น ผลจากการดำเนินงานเป็นโครงการนำร่องภายใต้นโยบายได้ทำให้ผู้ปฏิบัติงานรับรู้ถึงคุณค่าที่เกิดขึ้น และสัมผัสได้จริง รวมทั้งความต้องการที่จะให้การดำเนินงานดังกล่าวเกิดการขยายผล

... ผมอยากให้ก่อนที่จะปล่อยผู้ต้องขังออกสู่สังคม อยากให้คัดผู้ต้องขังกลุ่มนี้มาใช้ชีวิตในเรือนจำชั่วคราว หรือศูนย์การเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงสักระยะหนึ่งนะครับ เพื่อให้เค้าพร้อมหลาย ๆ ด้าน ไม่ว่าจะเป็นความพร้อมในการใช้ชีวิตร่วมกับชุมชน ความพร้อมในการฝึกอาชีพ อยากให้ทำในลักษณะนี้ ถ้าเรือนจำไหนไม่มีเรือนจำในลักษณะนี้ ผมก็อยากให้ทำให้ดีที่สุดนะครับ แต่อยากจะเน้นย้ำว่า ควรจะทำให้ดีที่สุด เพราะโอกาสที่ผู้ต้องขังจะปรับตัวไปในทางที่ดีมันมีสูงนะครับ และควรให้นโยบายมีต่อเนื่องต่อไป ก็ถือว่ากรมมาถูกทางแล้วนะครับ. . . (มิตรารุณท์ พรหมอินทร์, สัมภาษณ์, 23 สิงหาคม 2552)

กล่าวโดยสรุป การดำเนินงานของเรือนจำชั่วคราวเขากลิ้งได้ช่วยให้ภาพของการเป็นเรือนจำเปิดที่ทำหน้าที่ของการเป็นศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงให้กับทั้งกับผู้ต้องขัง และชุมชนร่วมกัน การดำเนินงานของเรือนจำแม้ไม่ได้มีรูปแบบของกิจกรรมการเตรียมความพร้อมก่อนปล่อยให้กับผู้ต้องขังอย่างหลากหลาย แต่ด้วยรูปแบบการดำเนินงานดังกล่าวก็ได้ช่วยให้ผู้ต้องขังมีโอกาสในการพัฒนาศักยภาพให้กับตนเองภายใต้แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งนับเป็นปัจจัยสนับสนุนสำคัญที่ทำให้เรือนจำเกิดการพัฒนาไปสู่การดำเนินงานที่เอื้อประโยชน์ให้กับผู้ต้องขัง และขยายผลไปยังชุมชน และเพื่อให้การดำเนินงานเกิดประโยชน์มากยิ่งขึ้น

2. ลักษณะการทำงานของเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงาน

ตลอดระยะเวลาของการเปลี่ยนผ่านรูปแบบการดำเนินงาน พบว่า รูปแบบการดำเนินงานในการปฏิบัติต่อผู้ต้องขัง สามารถสรุปได้ดังนี้

2.1 โครงสร้างในการทำงาน ถึงแม้เรือนจำจะมีการเปลี่ยนแปลงภารกิจในการดำเนินงาน แต่ถึงอย่างไรลักษณะการทำงานของเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานก็ยังคงรูปแบบเดิม คือ การทำหน้าที่ทั้งในส่วนงานการควบคุม และงานการแก้ไขฟื้นฟูให้กับผู้ต้องขัง โดยไม่มีโครงสร้างการทำงาน ประกอบด้วย นักทัณฑวิทยา นักวิชาการอบรมและฝึกวิชาชีพ เจ้าพนักงานอบรมและฝึกวิชาชีพ เจ้าพนักงานราชทัณฑ์ รวมทั้งสิ้น 6 คน

2.2 รูปแบบการปฏิบัติงาน ถึงแม้จะไม่มีโครงสร้างการทำงาน แต่ด้วยภารกิจของศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงได้ทำให้การทำงานของเจ้าหน้าที่เป็นการผสมผสานกันระหว่างงานควบคุม และงานแก้ไขที่จะต้องเกิดขึ้นจากการดูแลผู้ต้องขังในแต่ละกองงาน และด้วยจำนวนบุคลากรที่น้อยแม้จะเป็นข้อด้อยในการพัฒนาการดำเนินงาน แต่สำหรับการถ่ายทอดงาน และการทำงานร่วมกันนับว่าเป็นข้อดีเนื่องจากมีความคล่องตัว และสามารถพบปะพูดคุยกันได้อย่างใกล้ชิดเป็นกันเอง “บางทีหัวหน้าเคื่อก็จะเสนอ ตรึงนี้หน่อยได้ไหม ทำไฉนดีมัย ก็อย่างที่เห็น คือเจ้าหน้าที่จากเรือนจำกลาง จากกรมเนี่ย เคื่ไม่ได้มาอยู่กับเราตลอด มีแต่เจ้าหน้าที่ที่นี้อยู่ด้วยกัน

ตลอด เพราะฉะนั้นจะทำอะไรก็จะคุยกัน ตามอันนี้ดีไหม อันนี้ไหวไหม” (สัจจะ สมศรี, สัมภาษณ์, 22 สิงหาคม 2552)

การที่ไม่มีโครงสร้าง และกระบวนการทำงานที่ชัดเจน นอกจากจะไม่ส่งผลกระทบต่อการดำเนินงาน และการทำงานร่วมกันของเจ้าหน้าที่แล้ว แต่เกิดข้อดี คือ ความไม่เป็นทางการกลับมีความเหมาะสมกับทั้งจำนวนบุคลากร และการใช้ชีวิตร่วมกันของเจ้าหน้าที่ ซึ่งช่วยให้เจ้าหน้าที่มีโอกาสที่จะแลกเปลี่ยนความคิดเห็นร่วมกันได้ตลอดเวลา และช่วยให้การดำเนินงานของเรือนจำมีความคล่องตัว อีกทั้งยังพบว่า การบริหารงานในแนวราบ หรือการบริหารงานที่เน้นความยืดหยุ่นนี้ได้มีความเหมาะสมทั้งการดำเนินงานในภาพรวม และการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังเป็นอย่างดี

2.3 การพัฒนาบุคลากร เรือนจำได้มีความใส่ใจในการพัฒนาบุคลากรอย่างยิ่ง และจากการที่เรือนจำเป็นศูนย์เรียนรู้ที่สำคัญของชุมชนจึงทำให้การพัฒนาความรู้จากการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันระหว่างเจ้าหน้าที่ และผู้ที่เข้ามาศึกษาดูงานเกิดขึ้นได้ง่าย อีกทั้งช่องทางหนึ่งที่เรือนจำที่ได้ให้ความสำคัญไม่แพ้กัน คือ การส่งเสริมให้มีการฝึกอบรมทั้งการเชิญบุคคลภายนอกเข้ามา และการส่งเจ้าหน้าที่ไปเข้ารับการอบรมในหน่วยงานราชการ โรงเรียน หรือศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงในชุมชนต่าง ๆ ทั้งในจังหวัดเพชรบุรี และจังหวัดใกล้เคียง ประกอบกับกรมราชทัณฑ์เองก็ได้ให้ความสำคัญกับการจัดอบรมให้แก่เจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานเพื่อพัฒนาศักยภาพ และความสามารถให้เหมาะสมกับแนวทางที่กำหนดให้กับเรือนจำ เช่น การจัดอบรมเรื่องไบโอดีเซล ซึ่งทางหัวหน้าก็จะมีการจัดส่งเจ้าหน้าที่เข้ารับการอบรมอย่างต่อเนื่อง พบว่าถึงแม้เจ้าหน้าที่หลายคนจะไม่มีประสบการณ์ด้านการเกษตร แต่ผลของการพัฒนาตนเองในรูปแบบต่าง ๆ ประกอบกับความชอบ และความสนใจที่มีอยู่เดิม รวมถึงการมาจากครอบครัวเกษตรกร จึงช่วยให้การพัฒนาองค์ความรู้ และความสามารถด้านนี้เกิดขึ้นได้ไม่ยากเท่าใดนัก จนกลายเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยให้นโยบาย และการดำเนินงานของเรือนจำสามารถเกิดขึ้น และพัฒนาการดำเนินงานให้มีความเหมาะสมมากยิ่งขึ้นได้

2.4 สัมพันธภาพระหว่างเจ้าหน้าที่กับผู้ต้องขัง

จากการที่การทำงานของเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานเป็นการเปลี่ยนสภาพจากเจ้าหน้าที่ราชทัณฑ์ไปสู่การเป็นเกษตรกร การปฏิบัติหน้าที่ของเจ้าหน้าที่มี 2 บทบาท คือ การเป็นเจ้าหน้าที่ราชทัณฑ์ และเกษตรกร “ผมต้องปรับจากเจ้าหน้าที่เรือนจำมาเป็นเกษตรกรคนหนึ่ง มาเป็นพี่เลี้ยง ทำตัวเหมือนเป็นชาวไร่ชาวนาคนหนึ่งนะครับ มาเป็นแกนนำ ทุกวันนี้ผมก็ใส่ชุดชาวนาเดินไปเรียนรู้ทุกฐานการเรียนรู้...” (มิตรารุณท์ พรหมอินทร์, สัมภาษณ์, 23 สิงหาคม 2552)

การที่เจ้าหน้าที่ต้องทำงานใน 2 บทบาท นับเป็นข้อดีต่อการลดความแตกต่างในการดำเนินชีวิตของเจ้าหน้าที่ และผู้ต้องขัง และเป็นฐานสำคัญในการสร้างสัมพันธภาพที่ดีระหว่างเจ้าหน้าที่ กับผู้ต้องขังให้เกิดขึ้น และช่วยให้ภาระงานทั้งการแก้ไขฟื้นฟู และควบคุมกลายเป็นเรื่องเดียว

3. กระบวนการเตรียมความพร้อมก่อนปล่อย

การที่เรือนจำได้มีการจัดเป็นศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง นอกจากจะนำมาสู่การเปลี่ยนแปลงของภารกิจงานแล้ว การดำเนินงานที่เกิดขึ้นจึงเสมือนการเตรียมความพร้อมก่อนปล่อยที่ใช้แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงเป็นพื้นฐานสำคัญในการพัฒนาศักยภาพ และความสามารถด้านทักษะอาชีพ ตลอดจนความสามารถในการอยู่ร่วมกับบุคคลภายนอก และที่ขาดเสียมิได้ คือ การเตรียมความพร้อมให้กับครอบครัว และชุมชน ในบรรยากาศของการเป็นเรือนจำเปิด และสถานที่แลกเปลี่ยนเรียนรู้ที่สำคัญของจังหวัด

เตรียมความพร้อมก่อนปล่อยให้กับผู้ต้องขัง

เมื่อผู้ต้องขังได้รับการคัดเลือกให้เข้ามาใช้ชีวิตในเรือนจำแห่งนี้แล้ว ก็หมายถึงกระบวนการเตรียมความพร้อมก็ได้เริ่มขึ้นด้วยเช่นกัน และกระบวนการดังกล่าวจะสิ้นสุดลงเมื่อผู้ต้องขังกลับเข้าสู่เรือนจำกลางจังหวัดเพชรบุรี เพื่อเข้าสู่โครงการเตรียมความพร้อมก่อนปล่อยที่ทางเรือนจำจัดขึ้นก่อนการปล่อยตัว ดังนี้

ช่วงที่ 1 การปรับสภาพ ผู้ต้องขังทุกคนภายหลังจากการระบายนเข้ามาจะยังไม่มี การจำแนกเข้าสู่ฐานเรียนรู้ต่าง ๆ แต่ผู้ต้องขังจะเข้าสู่การทำงานกองกลาง คือ การช่วยเหลืองานเจ้าหน้าที่ และการดูแลพื้นที่ทั่วไปบริเวณรอบเรือนจำ เป็นเวลา 1-2 สัปดาห์ โดยมีเจ้าหน้าที่ และผู้ต้องขังรุ่นก่อนคอยให้การดูแล การทำงานลักษณะนี้จะเป็นการสร้างความพร้อมทางด้านร่างกาย และจิตใจให้กับผู้ต้องขังในเบื้องต้น รวมถึงเป็นช่วงเวลาที่ผู้ต้องขังจะใช้ในการพิจารณาฐานการเรียนรู้ต่าง ๆ ให้ตรงกับความสนใจของตนเองให้ได้มากที่สุด เมื่อเข้าสู่กระบวนการจำแนก

กิจกรรมดังกล่าวได้มีการนำเอากระบวนการกลุ่มเข้ามาใช้เป็นฐานสำคัญในการปรับสภาพร่างกาย สภาพจิตใจ ตลอดจนการสร้างสัมพันธภาพระหว่างเจ้าหน้าที่ กับผู้ต้องขัง และระหว่างผู้ต้องขังด้วยกันเองให้เกิดขึ้น

ช่วงที่ 2 การใช้ชีวิตระหว่างต้องโทษ ช่วงนี้เป็นช่วงเวลาที่มีความสำคัญ สำหรับการใช้ชีวิตในเรือนจำ ซึ่งประกอบด้วยกิจกรรมต่าง ๆ ดังนี้

1. **การเข้าสู่ฐานการเรียนรู้** ก่อนที่ผู้ต้องขังจะเข้าสู่ฐานการเรียนรู้ และการใช้ชีวิตจะเริ่มต้นผู้ต้องขังทุกคนจะเข้าสู่ขั้นตอนของการจำแนกเข้าสู่ฐานการเรียนรู้ต่าง ๆ การจำแนก

ของเรือนจำใช้วิธีการจำแนกตามความสมัครของผู้ต้องขังเป็นสำคัญ แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นจะต้องขึ้นอยู่กับความสามารถในการรองรับผู้ต้องขังในฐานการเรียนรู้ต่าง ๆ รวมด้วย

สมมุติว่าแปลงมะลิมี 4 คน ปล่อยไปคนหนึ่ง เหลือ 3 คน พี่รับเข้าใหม่ เข้าใครสนใจอยากอยู่แปลงมะลิมีใครรับ เก็บดอกมะลิได้ไหม ดายหญ้ามะลิได้ไหม คำอยากจะทำก็ให้ แล้วถ้าเค้าบอกว่า วันนี้ผมอยากทำนั่นครับหัวหน้า เดียวว่าออกไปผมจะไปทำที่บ้านด้วย เข้าไป เอาคนใหม่มาอยู่ตรงนี้ต่อ เค้าก็จะได้รับความรู้ตรงนั้น (สัจจะ สมศรี, สัมภาษณ์, 22 สิงหาคม 2552)

กล่าวคือ การจำแนกเข้าสู่ฐานการเรียนรู้อาจมิได้เป็นการจำแนกในรูปแบบที่เป็นทางการ หรือมีคณะกรรมการ เป็นเพียงการสอบถามหาความสมัครใจของผู้ต้องขัง ทั้งนี้ เหตุผลหนึ่งเนื่องจากหัวหน้าเรือนจำได้มีโอกาสเข้าเป็นกรรมการในการคัดเลือกผู้ต้องขังกับทางเรือนจำกลางจังหวัดเพชรบุรีในเบื้องต้น อีกทั้งการฝึกทักษะอาชีพของเรือนจำไม่ได้มีความแตกต่างกันมากนัก คือ การฝึกทักษะอาชีพด้านการเกษตร และด้วยผู้ต้องขังเป็นคนพื้นที่จังหวัดเพชรบุรี ซึ่งเป็นจังหวัดที่มีความเหมาะสมกับอาชีพการเกษตร ดังนั้นไม่ว่าผู้ต้องขังจะเข้าสู่ฐานการเรียนรู้ใดก็สามารถนำเอาความรู้ไปปรับใช้กับการดำเนินชีวิตภายหลังพ้นโทษได้อย่างแน่นอน ด้วยเหตุนี้จึงช่วยลดทอนกระบวนการจำแนกผู้ต้องขังให้มีความกระชับ และอยู่ในบรรยากาศที่ไม่เป็นทางการ แต่ถึงอย่างไร เรือนจำยังให้ความสนใจกับผู้ต้องขังกลุ่มผู้สูงอายุ ซึ่งแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มช่าง เป็นผู้ต้องขังสูงอายุที่มีความรู้เกี่ยวกับงานช่างประเภทต่าง ๆ เช่น ช่างไม้ ผู้ต้องขังกลุ่มนี้จะเข้ามาให้ความรู้กับผู้ต้องขังคนอื่น ๆ โดยเฉพาะฐานการเรียนรู้บ้านดิน และช่วยเหลืองานโดยภาพรวมของเรือนจำ กับอีกกลุ่ม คือ กลุ่มงานสนับสนุน ผู้สูงอายุกลุ่มนี้จะมีการจำแนกเข้าสู่ฐานสุทกรรม ดูแลเรื่องอาหารการกินให้กับผู้ต้องขังคนอื่น ๆ ตลอดจนการจัดเลี้ยงอาหารให้กับบุคคลภายนอกที่เข้ามาศึกษาดูงาน

และหากผู้ต้องขังคนใดมีความสนใจในฐานการเรียนรู้อื่น ๆ ก็สามารถทำได้ แต่ต้องมีการขออนุญาตเจ้าหน้าที่ประจำฐานเรียนรู้ที่ตนเองประจำอยู่ก่อนทุกครั้ง ซึ่งเจ้าหน้าที่ก็จะเปิดโอกาสให้ผู้ต้องขังได้มีโอกาสในการพัฒนาความรู้ และความสามารถที่มีความหลากหลาย และสอดคล้องกับความต้องการให้ได้มากที่สุด อย่างน้อยที่สุดแล้ว ผู้ต้องขังจะต้องมีความรู้ และความชำนาญใน 3 ฐานการเรียนรู้เป็นอย่างดี การฝึกทักษะอาชีพในฐานการเรียนรู้ต่าง ๆ จึงเกิดขึ้นตลอดระยะเวลาของการต้องโทษที่นี่ ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญที่ผู้ต้องขังจะได้ใช้เป็นโอกาสในการพัฒนาศักยภาพ และความสามารถให้กับตนเอง ตลอดจนการเรียนรู้ที่จะใช้ชีวิตร่วมกับเจ้าหน้าที่ และผู้ต้องขังคนอื่น ๆ รวมถึงบุคคลภายนอกที่แวะเวียนเข้ามาศึกษาดูงานภายในเรือนจำ

2. การใช้ชีวิตในเรือนนอน และฐานการเรียนรู้ ในแต่ละวันของผู้ต้องขัง

นอกจากการอยู่ประจำฐานการเรียนรู้ต่าง ๆ แล้ว หลังเลิกงานผู้ต้องขังทุกคนจะต้องกลับเข้าสู่เรือนนอน และจากการที่เรือนจำมีเพียงแห่งเดียว จึงทำให้ผู้ต้องขังทุกคนจะต้องใช้ชีวิตในทุกเย็นหลังเลิกงานร่วมกัน ซึ่งการใช้ชีวิตในเรือนนอนจะช่วยสอนในเรื่องการปรับตัวอยู่ร่วมกับคนอยู่มาก รวมทั้งความอดทน และความเสียสละ ซึ่งต่อมามีผลของการฝึกทักษะอาชีพบ้านดินได้ช่วยให้เรือนจำสามารถสร้างเรือนนอนขึ้นมาอีกหลังหนึ่งที่เรียกว่า คุกดิน ซึ่งเป็นช่วยระบายผู้ต้องขังจำนวนหนึ่ง และสามารถเพิ่มการรองรับผู้ต้องขังที่ได้มีการย้ายระบายเข้ามาอย่างต่อเนื่อง

นอกจากนั้น ผู้ต้องขังยังแบ่งออกเป็นกลุ่ม ๆ ตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป ในแต่ละกลุ่มจะมีจำนวนสมาชิกที่แตกต่างกัน ผู้ต้องขังจะแยกย้ายไปอยู่ประจำกลุ่มของตนในช่วงเที่ยงของแต่ละวันเพื่อรับประทานอาหาร และพูดคุยร่วมกันก่อนที่จะแยกย้ายเข้าสู่ฐานการเรียนรู้ในช่วงบ่าย ซึ่งนอกจากผู้ต้องขังจะสามารถใช้การฝึกทักษะอาชีพในฐานการเรียนรู้ต่าง ๆ ในการพัฒนาความสามารถในการอยู่ร่วมกับผู้อื่นแล้ว การใช้ชีวิตในเรือนนอน และกลุ่มผู้ต้องขัง ก็ช่วยให้ผู้ต้องขังมีโอกาสที่จะพัฒนาความสามารถด้านดังกล่าวให้เกิดขึ้นด้วย

นอกจากการฝึกทักษะอาชีพในฐานการเรียนรู้ และการใช้ชีวิตในเรือนนอน รวมทั้งการอบรมธรรมะที่จัดขึ้นเป็นประจำแล้ว เรือนจำยังได้ให้ความสำคัญกับการพัฒนาความสามารถในการอยู่ร่วมกับครอบครัว และชุมชนภายนอกด้วย ประกอบด้วยกิจกรรมดังต่อไปนี้

1. กิจกรรมเสริมสร้างสัมพันธภาพในครอบครัวให้กับผู้ต้องขัง เรือนจำได้มีการบริการการเยี่ยมญาติแบบถึงตัว และการเยี่ยมเพื่อชีวิตคู่ ที่เรียกว่า บ้านชีวิตคู่ เพื่อเปิดโอกาสให้ผู้ต้องขัง และครอบครัวมีความใกล้ชิดผูกพัน และดำรงความเป็นครอบครัวให้เกิดขึ้น เนื่องจากผู้ต้องขังเป็นคนในพื้นที่จังหวัดเพชรบุรี จึงทำให้ผู้ต้องขัง และครอบครัวมีโอกาสได้การพบปะพูดคุยอยู่ตลอดเวลา เนื่องจากความสะดวกในการเดินทาง และสิ่งเหล่านี้จะเป็นวิธีการในการควบคุมผู้ต้องขังอย่างหนึ่งโดยใช้ครอบครัวเป็นแรงจูงใจสำคัญ ซึ่งการมีเรือนจำชั่วคราวในพื้นที่จังหวัดนั้น ๆ นับเป็นข้อได้เปรียบทั้งในแง่การพัฒนาศักยภาพให้กับผู้ต้องขัง และแง่ของการรักษาสัมพันธภาพความเป็นครอบครัวให้กับผู้ต้องขังร่วมด้วย สิ่งเหล่านี้ นับเป็นข้อได้เปรียบที่จะเป็นฐานสำคัญในการรองรับผู้ต้องขังภายหลังพ้นโทษได้เป็นอย่างดี

2. กิจกรรมส่งเสริมการใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับคนอื่น ๆ ในสังคม จากการที่เรือนจำเป็นเรือนจำเปิด อีกทั้งภายหลังได้มีการปรับเปลี่ยนมาเป็นศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง ประกอบกับความสนใจของประชาชนในจังหวัดเพชรบุรีที่มีต่อศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง จึงทำให้การดำเนินงานของเรือนจำไม่เพียงแต่เป็นการถ่ายทอดความรู้ให้ผู้ต้องขังเท่านั้น หากแต่เป็นการ

ถ่ายทอดความรู้ให้กับชุมชนร่วมด้วย ด้วยเหตุนี้จึงทำให้การดำเนินงานของเรือนจำเป็นที่รู้จัก และเป็นโอกาสดีที่ผู้ต้องขังจะได้มีโอกาสใกล้ชิด เพื่อการพัฒนาความสามารถในการอยู่ร่วมกับบุคคลอื่น ๆ ให้เกิดขึ้นโดยง่าย ซึ่งเรือนจำได้มุ่งเน้นให้ผู้ต้องขังทำหน้าที่เป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ และพบบุคคลภายนอกเข้าเยี่ยมชมเรือนจำ และฐานการเรียนรู้ต่าง ๆ กล่าวได้ว่า วิธีการดังกล่าว ได้ช่วยให้ผู้ต้องขัง และบุคคลภายนอกมีโอกาสในการเรียนรู้ที่จะเปิดใจ และยอมรับกันและกันมากขึ้น รวมทั้งการให้ผู้ต้องขังออกไปเป็นวิทยากรให้ความรู้ในหน่วยงาน หรือชุมชนต่าง ๆ ร่วมกับเจ้าหน้าที่ รวมถึงการออกไปช่วยงานสาธารณะต่าง ๆ อยู่เป็นประจำ ซึ่งช่วยให้ผู้ต้องขังของที่นี่มีโอกาสที่จะเรียนรู้การใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับผู้อื่นทั้งใน และนอกเรือนจำอยู่ตลอดเวลา

ช่วงที่ 3 ก่อนพ้นกำหนดโทษ ในช่วงนี้ผู้ต้องขังทุกคนที่ใกล้พ้นกำหนดโทษจะมีการส่งตัวกลับเรือนจำกลางจังหวัดเพชรบุรี เพื่อเข้าสู่โครงการเตรียมความพร้อมก่อนปล่อย จะเห็นว่าเรือนจำไม่ได้มีหน้าที่ในการดูแลผู้ต้องขังในส่วนนี้แต่อย่างใด ถือเป็นการส่งต่อการดำเนินงานกลับไปยังเรือนจำกลางเพชรบุรี ซึ่งเป็นหน่วยงานต้นสังกัดของเรือนจำชั่วคราวเขากลิ้ง ซึ่งถือว่าการกระบวนการเตรียมความพร้อมให้กับผู้ต้องขังของเรือนจำได้เสร็จสิ้นลงภายหลังผู้ต้องขังถูกส่งตัวกลับ รวมถึงงานดูแลผู้ต้องขังหลังปล่อยก็จะเป็นหน้าที่ของเจ้าหน้าที่ในเรือนจำกลางเพชรบุรีด้วยเช่นกัน

แต่ด้วยสัมพันธภาพที่ดีระหว่างเจ้าหน้าที่ และผู้ต้องขัง ประกอบกับการเป็นคนในพื้นที่จึงทำให้แม้ผู้ต้องขังจะพ้นโทษไปแล้ว แต่ก็พบว่า ผู้ต้องขังยังคงกลับมาแวะเวียนในเรือนจำเพื่อพบปะเจ้าหน้าที่ และเพื่อนผู้ต้องขัง รวมถึงการเข้ามาเพิ่มพูนความรู้ร่วมด้วย และแม้นอกบริเวณเรือนจำ เจ้าหน้าที่ และอดีตผู้ต้องขังก็ได้มีโอกาสพบเจอกันเป็นประจำ รวมถึงคำบอกกล่าวจากบุคคลภายนอกที่เข้ามาร่วมงานกับทางเรือนจำ ซึ่งช่วยให้เจ้าหน้าที่สามารถรับรู้เรื่องราวของอดีตผู้ต้องขังอยู่ตลอดเวลา รวมทั้งเจ้าหน้าที่ยังคงให้การสนับสนุนด้านการมีงานทำให้กับอดีตผู้ต้องขัง โดยการเป็นตัวกลางระหว่างผู้สนใจ กับผู้ต้องขังที่พ้นกำหนดโทษ

...ผมเองก็จะคอยส่งเสริมเค้า จะรับงานให้เค้าทำ เพราะความน่าเชื่อถือของผู้ต้องขังที่ออกไปใหม่ ๆ ก็อาจจะมียุ่่น้อยนิด คนที่เค้าจะมาว่าจ้างทำบ้านก็ต้องผ่านทางเจ้าหน้าที่เรือนจำ เจ้าหน้าที่ก็จะรับไว้ให้แล้วก็ส่งให้กับผู้ต้องขัง ผู้ต้องขังจะได้มีรายได้ นะครับ (มิตราวุฒ์ พรหมอินทร์, สัมภาษณ์, 23 สิงหาคม 2552)

การเตรียมความพร้อมให้กับผู้ต้องขังก่อนปล่อยของเรือนจำ แม้จะพบว่า ไม่ได้มีกระบวนการดำเนินงานที่ต่อเนื่องไปจนกระทั่งผู้ต้องขังพ้นกำหนดโทษ แต่ในช่วงเวลาที่ผู้ต้องขังอยู่ที่นี้ เรือนจำก็ได้มีความพยายามที่จะพัฒนาศักยภาพให้กับผู้ต้องขังอย่างเต็มความสามารถไม่ว่าจะเป็นการให้ความรู้ในฐานการเรียนรู้ต่าง ๆ อย่างอิสระ การใช้ธรรมชาติช่วยในการสร้างความตระหนักรู้ และการส่งเสริมให้ผู้ต้องขังได้ใกล้ชิดกับครอบครัว และชุมชน ทั้งจากกิจกรรมภายใน และภายนอก

เรือนจำ รวมถึงการทำหน้าที่เป็นคนกลางในการสร้างงานให้กับผู้ต้องขังหลังพ้นโทษร่วมด้วย ซึ่งถือเป็นการดำเนินงานการเตรียมความพร้อมก่อนปล่อยที่มีความน่าสนใจอย่างยิ่ง

การเตรียมความพร้อมให้กับครอบครัว และชุมชน

จากการที่เรือนจำชั่วคราวเขากลิ้งได้มีการจัดตั้งเป็นศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงของชุมชน ทำให้การเข้ามาของบุคคลภายนอกถือเป็นเรื่องปกติ และเป็นโอกาสดีในการสร้างความพร้อมให้กับประชาชนในการยอมรับต่อผู้ต้องขังให้เพิ่มมากขึ้น แนวทางที่สำคัญ คือ

1. การสร้างโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมกับการดำเนินงานของเรือนจำ เป็นการใช้ลักษณะของเรือนจำ และการฝึกทักษะอาชีพต่าง ๆ เข้ามาสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชนให้เกิดขึ้น เช่น การเปิดบริการบ้านดินบาร์เบอร์ ส่วนหนึ่งของการฝึกทักษะอาชีพที่เป็นงานบริการเพียงอย่างเดียวที่เปิดบริการให้กับประชาชนบริเวณด้านหน้าเรือนจำ ร่วมกับร้านกาแฟเล็ก ๆ ซึ่งเป็นอีกบริการที่เรือนจำจัดขึ้นเพื่อให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานของเรือนจำ ด้วยคุณภาพของบริการ และราคาที่ถูก จึงทำให้ประชาชนในละแวกใกล้เคียงกับเรือนจำเข้ามาใช้บริการอยู่เป็นประจำ

และสิ่งสำคัญซึ่งเป็นเหมือนผลพลอยได้ของการปรับเปลี่ยนการดำเนินงาน คือ การเข้ามาของบุคคลภายนอก ซึ่งเป็นโอกาสดีที่จะเกิดแก่ผู้ต้องขังทั้งในแง่การพัฒนาทักษะอาชีพ และการเรียนรู้ที่จะอยู่ร่วมกับคนอื่น ๆ ในสังคม รวมทั้งประชาชนเองก็จะได้มีโอกาสที่จะเรียนรู้และยอมรับผู้ต้องขังมากยิ่งขึ้น เพื่อเป็นฐานสำคัญในการใช้ชีวิตอยู่ร่วมกัน “. . . พอผมเข้าออกบ่อย มีโอกาสได้คุย เวลาเขาทำบ้านดิน ไปดูเขาทำงานในนั้น มันก็เหมือนลูกหลานทั่วไป เราไม่ได้ไปมองเขาในแง่นักโทษ ก็คุยกัน ผมเข้าไปยกมือไหว้ผมกันหมด. . .” (ชูชาติ วรรณขำ, สัมภาษณ์, 24 สิงหาคม 2552)

การเป็นศูนย์เรียนรู้สำคัญของจังหวัด ตลอดจนการประชาสัมพันธ์นับเป็นการส่งเสริมให้การดำเนินงานของเรือนจำเป็นที่รู้จักมากยิ่งขึ้น รวมทั้งเรือนจำยังได้เปิดโอกาสให้หน่วยงาน หรือกลุ่มต่าง ๆ เข้ามาศึกษาดูงาน และการเปิดให้หน่วยงาน หรือกลุ่มต่าง ๆ เข้าใช้หอประชุมในการจัดอบรมสัมมนาต่าง ๆ จึงทำให้การดำเนินงานของเรือนจำกลายเป็นงานปฏิบัติต่อผู้ต้องขัง และการปฏิบัติต่อบุคคลภายนอกในคราวเดียว ซึ่งสิ่งนี้ได้ช่วยให้การดำเนินงานเป็นไปเพื่อรองรับกับต้องการทั้งนโยบาย และชุมชนให้เกิดขึ้นพร้อมกัน

2. การแสวงหาเครือข่ายเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงาน เครือข่ายในการดำเนินงานของเรือนจำเกิดขึ้นในแทบทุกภาคส่วนในชุมชน และขยายไปยังพื้นที่อื่น ๆ ร่วมด้วย ทั้งนี้เป็นผลมาจากการเป็นศูนย์เรียนรู้ที่สำคัญ และการออกไปช่วยเหลืองานสาธารณะ หรือร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ในหน่วยงาน ซึ่งส่วนนี้ได้ช่วยให้เรือนจำเป็นที่รู้จัก และเกิดการช่วยเหลือซึ่งกัน

และกันขึ้น เช่น จากการที่ผู้ต้องขังได้เข้าไปช่วยเหลืองานในวัดอยู่เป็นประจำ ดังนั้นเมื่อเรือนจำมีการจัดอบรมธรรมะขึ้นก็จะได้รับการสนับสนุนจากทางวัดเป็นอย่างดี หรือการที่พระสงฆ์พาญาติโยมเข้ามาเลี้ยงอาหารให้กับผู้ต้องขัง เช่นเดียวกันกับการที่เจ้าหน้าที่เข้าไปอบรมความรู้ให้ในหมู่บ้าน หรือการเข้ามาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในเรือนจำ และเมื่อเรือนจำมีการจัดงาน หรือกิจกรรมต่าง ๆ แต่ละหมู่บ้านก็จะเข้ามาช่วยเหลือเป็นอย่างดี ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากการประชาสัมพันธ์ทั้งจากกรมราชทัณฑ์ และการบอกต่อของบุคคลที่เคยเข้ามาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ หรือศึกษาดูงาน

และถึงแม้เรือนจำจะไม่ได้มีการบันทึกข้อตกลงเครือข่ายสังคมสงเคราะห์ในงานราชทัณฑ์ (MOU) แต่ด้วยลักษณะการดำเนินงาน และสภาพชุมชนจึงช่วยให้เรือนจำได้รับความร่วมมือจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น รวมถึงหน่วยงานต่าง ๆ ในชุมชนเป็นอย่างดี ทั้งการเข้ามาสนับสนุนในการอบรมความรู้ สนับสนุนสิ่งของอุปโภคบริโภค และเงินสนับสนุนการดำเนินงานของเรือนจำอย่างต่อเนื่อง ซึ่งสิ่งเหล่านี้ได้ช่วยให้การดำเนินงานของเรือนจำสามารถพัฒนาทั้งในฐานะของเรือนจำ และศูนย์เรียนรู้ของชุมชนได้ในเวลาเดียวกัน

4. จุดเด่นของการดำเนินงาน

แม้เรือนจำชั่วคราวเขากลิ้งจะเปิดเป็นศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงขึ้นเมื่อ 2 ปีที่ผ่านมา แต่นับว่าเป็นการดำเนินงานที่มีการพัฒนาไปได้อย่างรวดเร็ว และกลายเป็นที่ยอมรับ และรู้จักในสังคม สามารถสรุปลักษณะงานดำเนินงานที่น่าสนใจ ได้ดังนี้

ประการที่ 1 ความชัดเจน ไม่คลุมเครือในข้อความนโยบาย คือ การกำหนดเป้าหมาย ขั้นตอน กระบวนการ และแนวทางปฏิบัติ

โดยเรือนจำได้มีการนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาเป็นกรอบหลักในการดำเนินงาน และแนวทางหลักในการพัฒนาศักยภาพ และความสามารถให้กับผู้ต้องขัง ตลอดจนชุมชน มีเครื่องมือสำคัญในการทำงาน เช่น การประชุมอย่างไม่เป็นทางการ กระบวนการพัฒนาศักยภาพ และความสามารถของเจ้าหน้าที่โดยการเข้ารับการฝึกอบรม การเข้ามาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของประชาชนในชุมชน ฯลฯ เพื่อให้การดำเนินงานเป็นไปตามแนวคิด และแนวปฏิบัติ ซึ่งทั้งนี้เป็นการดำเนินงานที่เกิดจากผลพวงมาของการเปลี่ยนแปลงของนโยบาย จนกลายเป็นกรอบใหม่ให้กับการดำเนินงานของเรือนจำซึ่งช่วยสร้างความชัดเจนให้กับการดำเนินงานของเรือนจำจากเดิมเป็นเพียงเรือนจำชั่วคราวที่มีภารกิจเพียงการฝึกทักษะอาชีพด้านการเกษตรให้กับผู้ต้องขังเป็นหลักแต่เพียงอย่างเดียว

ประการที่ 2 นโยบายมีความสอดคล้องกับความสนใจของผู้นำ และเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงาน จึงสามารถทำการพัฒนาเพื่อรองรับนโยบายที่เกิดขึ้นได้ในเวลาอันรวดเร็ว ซึ่งมีรายละเอียดของการดำเนินงานที่น่าสนใจ คือ

- การใช้แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงเป็นฐานในการสร้างฐานการเรียนรู้เพื่อการฝึกทักษะอาชีพให้กับผู้ต้องขัง เพื่อพัฒนาศักยภาพ และสามารถปรับใช้ได้จริงภายหลังพ้นโทษ
- การพัฒนาฐานการเรียนรู้ต่าง ๆ อยู่ตลอดเวลาเพื่อให้สอดคล้อง และครอบคลุมกับความต้องการของผู้ต้องขัง และชุมชนให้มากที่สุด
- ผู้ต้องขังและชุมชนสามารถเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในการเสนอ และพัฒนาฐานการเรียนรู้ต่าง ๆ ร่วมกับเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงาน

ประการที่ 3 การทำงานบนฐานของความร่วมมือระหว่างเจ้าหน้าที่กับ ผู้บังคับบัญชา

การดำเนินงานของเรือนจำชั่วคราวเขากลิ้งได้รับการสนับสนุน และความร่วมมือจากผู้บัญชาการเรือนจำจังหวัดเพชรบุรีตลอดระยะเวลาของการจัดตั้งเป็นศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง จึงทำให้การดำเนินงานสามารถเกิดการพัฒนา และมีความโดดเด่น ซึ่งความโดดเด่นที่พบ คือ

- การมีฐานการเรียนรู้ที่มีความโดดเด่น และแตกต่าง เช่น ฐานการเรียนรู้บ้านดิน ฐานการเรียนรู้ก๊าซชีวภาพ ซึ่งช่วยให้การดำเนินงานของเรือนจำเป็นที่สนใจ
- การเป็นแหล่งเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงที่สำคัญของจังหวัด และขยายไปยังระดับประเทศ ซึ่งเปิดกว้างให้บุคคล หรือหน่วยงานภายนอกเข้ามาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และศึกษาดูงาน

ประการที่ 4 ความสามารถในการนโยบายนโยบายไปปฏิบัติ

โดยสามารถบูรณาการงานแก้ไขฟื้นฟู งานการควบคุมผู้ต้องขัง และวิถีการดำเนินชีวิตของผู้ต้องขังเข้าไปด้วยกัน ซึ่งเป็นผลมาจากความเข้าใจในนโยบาย ทำให้สามารถบูรณาการงาน 2 ส่วนเข้าไปด้วยกัน และยังหมายถึงการบูรณาการภารกิจ 4 ด้านให้เกิดขึ้นได้ด้วยเช่นกัน แม้ภายใต้นโยบายจะไม่ได้มีกรอบของภารกิจ 4 ด้านอย่างชัดเจน และเทียบไม่ได้กับศูนย์เตรียมการปลดปล่อยก็ตาม แต่ด้วยลักษณะเรือนจำ และสัมพันธภาพความใกล้ชิดระหว่างเจ้าหน้าที่กับผู้ต้องขัง ทำให้เรือนจำสามารถพัฒนาการดำเนินงาน คือ การสร้างระบบการดูแลควบคุมซึ่งกันและกัน เป็นการใช้ฐานเรียนรู้มาเป็นเครื่องมือสำคัญ ทั้งในการแก้ไขฟื้นฟู และการควบคุม ตลอดจนการใช้ชีวิตอยู่ร่วมกัน ทั้งจากเจ้าหน้าที่ เพื่อนผู้ต้องขัง และบุคคลภายนอกที่เข้ามาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในแต่ละฐานการเรียนรู้

ประการที่ 5 ความสามารถในการระดมทรัพยากร

การดำเนินงานที่ควบคู่กับการสร้างรายได้ ผลพลอยได้อีกอย่างหนึ่งของการดำเนินงาน คือ การสร้างรายได้ให้กับเรือนจำ และผู้ต้องขัง ซึ่งในบางฐานการเรียนรู้สามารถสร้างรายได้ให้กับผู้ต้องขังเป็นจำนวนมากในแต่ละเดือน เช่น ฐานการเรียนรู้บ้านดิน ถึงแม้รายได้

จะไม่ใช่เป้าหมายสำคัญ แต่รายได้ก็คือ ความภาคภูมิใจ และกำลังใจให้กับผู้ต้องขัง ซึ่งจะช่วยในการพัฒนาตนเองต่อไป นอกจากนั้นแล้วรายได้ส่วนหนึ่งเรือนจำยังได้นำกลับมาพัฒนาเพื่อให้การดำเนินงานเกิดประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

ประการที่ 6 ความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าหน้าที่กับผู้ต้องขัง

ลักษณะการทำงานของเจ้าหน้าที่ที่อยู่บนฐานของความใกล้ชิด และเป็นกันเองทั้งใน และนอกเวลาทำงาน และการทำหน้าที่ในการดูแลผู้ต้องขังในแต่ละฐานการเรียนรู้ที่รับผิดชอบ มีลักษณะเด่นอย่างหนึ่งของการทำงานของเจ้าหน้าที่ที่นอกจากจะอาศัยการทำงานร่วมกันแล้ว ส่วนสนับสนุนสำคัญในการทำงานของเจ้าหน้าที่ คือ การมีที่ปรึกษาที่ดี เนื่องจากเรือนจำมีเรือนจำกลางจังหวัดเพชรบุรีคอยทำหน้าที่ดูแล สนับสนุนอยู่ตลอดเวลา หากการดำเนินงานประสบปัญหาหรือติดขัดก็สามารถประสานความร่วมมือไปยังเรือนจำกลางเพชรบุรีได้ด้วยเช่นกัน อีกทั้งผู้บัญชาการเรือนจำยังเป็นบุคคลที่คอยให้การสนับสนุน และพัฒนาการดำเนินงานของเรือนจำมาโดยตลอด สิ่งเหล่านี้ได้ช่วยให้แม้เรือนจำจะมีจำนวนเจ้าหน้าที่จำกัด แต่ผลจากการทำงานร่วมกัน และความเอาใจใส่ของผู้บัญชาการเรือนจำ จึงทำให้เจ้าหน้าที่สามารถสานต่อภารกิจ การดำเนินงานได้เป็นอย่างดี

ประการที่ 7 การสร้างบทบาทใหม่ให้กับผู้ต้องขัง จากการที่เรือนจำได้กลายเป็นสถานที่ในแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และศึกษาดูงาน เรือนจำจึงได้เกิดแนวคิดให้ผู้ต้องขังปรับเปลี่ยนบทบาทมาเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ที่ได้จากฐานการเรียนรู้ต่าง ๆ ให้กับบุคคลภายนอก ร่วมกับเจ้าหน้าที่ โดยเจ้าหน้าที่จะรับหน้าที่บรรยายภาพรวม ในขณะที่ผู้ต้องขังจะเป็นผู้ที่คอยแนะนำ และนำบุคคลภายนอกเยี่ยมชมการดำเนินงานของเรือนจำตามฐานการเรียนรู้ต่าง ๆ การสร้างบทบาทใหม่ให้กับผู้ต้องขังเป็นทั้งวิธีการแบ่งเบาภาระหน้าที่ให้กับเจ้าหน้าที่ และวิธีการในการสร้างความภาคภูมิใจให้เกิดแก่ผู้ต้องขังร่วมด้วย และสิ่งที่สำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากัน คือ การสร้างค่านิยมที่ดีที่มีต่อผู้ต้องขังให้เกิดขึ้นกับบุคคลภายนอกที่เข้ามาเยี่ยมชมเรือนจำ

ประการที่ 8 การทำงานร่วมกับภาคส่วนต่าง ๆ ในชุมชน ด้วยข้อได้เปรียบของการดำเนินงานของเรือนจำทำให้การเข้ามามีส่วนร่วม และการสนับสนุนจากส่วนต่าง ๆ ในชุมชนเกิดขึ้นโดยง่ายไม่ว่าจะเป็นครอบครัว หน่วยงานต่าง ๆ ในชุมชน และถือเป็นลักษณะเด่นที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง ทั้งนี้เป็นผลสืบเนื่องมาจาก

- กรณีของครอบครัวผู้ต้องขัง เนื่องจากผู้ต้องขังเป็นคนจังหวัดเพชรบุรีจึงทำให้ครอบครัวมีความสะดวกในการเดินทางมาเยี่ยมเยียนผู้ต้องขังอยู่เป็นประจำ

- การเป็นศูนย์เรียนรู้ที่สำคัญของจังหวัดจึงทำให้มีผู้สนใจเข้ามาศึกษา และร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เมื่อเรือนจำเป็นที่รู้จักจึงเกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันไปมา จนเกิดเป็นสัมพันธภาพที่ดีที่นำมาสู่การช่วยเหลือ และสนับสนุนการดำเนินงานของเรือนจำ

- การที่เรือนจำได้มีโอกาสในการออกไปช่วยเหลืองานพัฒนาพื้นที่ และงานสาธารณะในสถานที่ต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นหน่วยงานราชการ วัด และชุมชน ซึ่งผลจากการช่วยเหลือจึงนำมาสู่ความร่วมมือ และการสนับสนุนการดำเนินงานของเรือนจำตามมา

การดำเนินงานของเรือนจำ และชุมชนจึงอยู่ในลักษณะการช่วยเหลือเกื้อกูล และพึ่งพิงอาศัยกันและกัน ซึ่งนอกจากจะช่วยให้ทั้งการดำเนินงานของเรือนจำ และชุมชนสามารถขับเคลื่อนไปพร้อมกันแล้ว สิ่งหนึ่งที่มีความสำคัญ คือ การสร้างโอกาสให้ผู้ต้องขัง และบุคคลภายนอกมีการเรียนรู้ในการที่จะใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันต่อไป

กล่าวได้ว่า การจัดตั้งศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงภายใต้นโยบายคืนคนดีสู่สังคมได้ช่วยให้เรือนจำชั่วคราวเขากลิ้งปรับเปลี่ยนภารกิจการทำงาน และสร้างอัตลักษณ์ใหม่ของเรือนจำขึ้นมา คือ การเปลี่ยนจากเรือนจำชั่วคราวทั่วไปกลายเป็นแหล่งเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงที่สำคัญของจังหวัดเพชรบุรี และขยายไปยังระดับประเทศ การเปลี่ยนแปลงนโยบายจึงนับเป็นการเปลี่ยนบทบาทครั้งสำคัญให้การดำเนินงานของเรือนจำชั่วคราวเขากลิ้งที่ไม่เพียงแต่เป็นหน่วยงานในการปฏิบัติต่อผู้ต้องขัง หากแต่ยังเป็นหน่วยงานสำคัญในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของชุมชนร่วมด้วย